

HOLMI

XXV. évfolyam 4. szám

2013. április

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő),
Radnóti Sándor (bírálat), Várady Szabolcs (vers), Závada Pál (széppróza),
Szalai Júlia, Voszka Éva

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter,
Göncz Árpád, Kocsis Zoltán, Lator László,
Ludassy Mária, Nádasdy Ádám, Rakovszky Zsuzsa.
Tördelőszerkesztő: Környei Anikó. A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

TARTALOM

• Száz éve született Jékely Zoltán •

Péterfy Gergely: A halak árnyéka • 403

Jékely Zoltán és Áprily Lajos 1940 és 1946 közti levelezéséből
(*Közreadja Péterfy Sarolt*) • 407

Vallasek Júlia: Tőmondatokban a jelen valóságairól.
Jékely Zoltán, a *Világosság*
publicistája • 453

Jékely Zoltán levele *Takács Jenőné Pasteiner Évának* • 459

Agh István: Jékely 100 • 462

Szabó T. Anna: Három vers Jékely Zoltánnak
Ragadozók • 464
Halottlátó • 464
Szent Mihály temploma előtt,
hétévesen • 465

Lator László: Jékely és a halál • 466

Tóth Krisztina: Az enyészet ingyence • 468

Várady Szabolcs: Miért egy Jékely-kötet? • 470

• • •

Illyés Gyula: Ítélet előtt (VI) • 472

Imre Flóra: Ballada az elsikkasztott ifjúságról • 494
Horatius-töredék • 495

Horváth Lili: Boulder Creek • 496

Bertók László: Firkák a szalmaszálla 11 • 509

- Jónás Tamás:* A teknős éneke • 510
 Nagy utazás • 510
 Tétova történet • 511
 Nyafogás • 511
- Petrik Iván:* veszélyes vizeken is jár hajó • 512
 Mit neveztek égnek • 513
- Jacques Donzelot:* A család bevonása önnön felügyeletébe (II)
 (*Léderer Pál fordítása*) • 513
- Jassó Judit:* Natúr nő • 522
 Pusztába kiáltott szók • 522
- Miklya Anna:* Amelyben az új évet köszönti • 523
 Betakarítás az almaskertben • 524
- Gellén-Miklós Gábor:* A menet kifogástalan • 525
 Melyben a szerző család szerelmesét
 átkozza • 525
- Tillmann J. A.:* Láttam a tengert • 526
- Fenyvesi Orsolya:* A cirkusz eljövedele • 532

FIGYELŐ

- Visy Beatrix:* Van, és legyen is (Szvoren Edina:
 Nincs, és ne is legyen) • 533
- Sántha József:* Mint aki a rímek közé csapott
 (Marno János: Kairos) • 536
- Szlukovényi Katalin:* „A tudat, mit mindennél jobban őrzök”
 (Kiss Judit Ágnes: Koncentrikus
 korok) • 541
- Dupcsik Csaba:* A fejbe csapás kellemesebb változata
 (Rainer M. János: Bevezetés
 a kádárizmusba) • 546

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál. Vörösmarty Társaság
 Levélcím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A
 Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok
 Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág
 Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
 Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál
 (Bp. VIII., Orczy tér 1. Tel.: 06 1/477-6300; postacím: Bp. 1900)
 További információ: 06 80/444-444; hirlapelofizetes@posta.hu
 Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címén (1092 Budapest, Ráday u. 11–13.)
 Előfizetési díj fél évre 4980, egy évre 9960 forint, külföldön 60, illetve 120 euró
 Tördelte: Kardos Gábor. Nyomtatta az ADUPRINT Kft. Vezető: Tóth Béláné

A HOLMI honlapja: www.holmi.org

ISSN 0865-2864

• Száz éve született Jékely Zoltán •

Péterfy Gergely

A HALAK ÁRNYÉKA

Halála előtt nem sokkal felhívott, a telefont a rádióhoz tartotta. Ilyenkor többnyire nem is mondott semmit – ahogy felhangzott a kagylóban a zene, tudtam, hogy ő az. Vivaldi e-moll fagottversenye szólt, az a panaszos, éterien elkárhozott, mégis buján *canale*-illatú concerto, amely azóta is rá emlékeztet.

És még mennyi minden van, ami rá emlékeztet.

Most például a hó.

Azokban az időkben, ahonnan az első emlékeim datálódnak róla, az Egri József utcában laktunk, Lágymányoson, a Műszaki Egyetem mellett. Ez viszonylag messze volt tőlük, a Frankel Leó úti hatalmas, sötétokker bérháztól, amely a Jászai felől nézve a fél Rózsadombot kitakarja, de a 86-os busszal egy fél óra alatt végig lehetett jönni a Dunaparton egészen a Budafoki–Karinthy-sarokig, amely már csak egy utcányira volt az Egri-től. Úgy emlékszem, gyakran járt hozzánk, hetente többször is, de az biztos, hogy amint lehullott az első igazi hó, már fogta is a szánkót, amit apám kiszabadított a pincéből, ráültetett, és elindultunk délnek, a kopár, gázos, dimbes-dombos terület felé, ahol ma az ELTE természettudományi épületei állnak. Itt volt a környék egyetlen szánkózható domboldala, ezen kívül csak a Feneketlen-tó körüli parkban lehetett még rézsús részt lehet találni, de az szűk volt, és sétatutak kőszegélyei szabdalták.

Ha egy nagy hó elejét sikerült elkapnunk, még az előtt tudtunk elindulni, hogy a házmesterek felszórták volna homokkal és sóval a járdát. Nagypapám boldogan fogta be magát a hámba, végigszáguldottunk a Karinthy Frigyes úton, keresztül az Irinyi József utcai villamossíneken, és már ott is voltunk a kettős *huppanóval* büszkélkedő domboldalon, ahová a Petőfi híd lámpái vetettek fényt. Nem volt közöttünk nézeteltérés abban, hogy a havat és a telet hogy kell maximálisan kiélvezni. Meghempergettük egymást a hóban. Ekkor alakult ki közöttünk valami rókakölykös egyetértés és cinkosság a többiekkel szemben. Attól fogva bármikor össze tudtunk hunyorítani nagyanyám, apám, anyám és az *egész világ* háta mögött. Legalábbis én így képzeltem. Az azonban egészen biztos, hogy ő volt az egyetlen ember, akivel nem volt konfliktusom, és akivel magától értetődően zökkenőmentes volt a létezés. Mindenki mással nehéz volt, mindenki mással birkózni kellett, mindenki mással áthidalhatatlannak bizonyult a szakadék, vagy legalábbis folyamatosan függőhídon kellett egyensúlyozni, aztán összekaparni magam a szakadékból.

Derű öntötte el a lakást, amikor megérkezett, annak ellenére, hogy gyakran érkezett feldúltan, fejfájósan, rosszkedvűen. Anyám körberöpdöste, húgommal az ölébe másztunk, elszedtük különös, csak rá jellemző tárgyait, nyakkendőjét, napszemüvegét, bajuszfésűjét, bicskáját, mandzsettagombját. Egy másik, Óperencián túli világ tárgyai voltak ezek. S többnyire valóban egy másik világból érkeztek, a bécsi és németországi barátoktól, a titokzatos és mágikus csengésű Nyugatról, ahonnan a szellem kincsei is eredtek.

Mindig a konyhában ült le, féloldalasan, egyik lábát átfűzve a másikon, kicsit mindig átutazóban. Anyámmal gyakran váltottak át németre, apámmal meg románra, amikor valami „nichts vordemkind” került szóba. (Az idevágó román kifejezés most nem jut eszembe, csak az, hogy drum bun, meg hogy unde merget, ezekkel apám ijesztgetett tréfásan.) Ez, hogy valami kényes téma került szóba, gyakran megtörtént. Kettős tudat, kettős beszéd. Néha nem váltottak elég gyorsan nyelvet, vagy elfelejtették, hogy az asztal alatt játszom, akkor elkaptam néhány magyar szót. Tudtam, mert tudatták, hogy ezek olyasmik, amiket az óvodában majd nem szabad elmondani. Megtanultam nem elmondani a dolgokat, és megtanultam, hogy a külvilág ellenség.

Szünidőkben és hétvégén gyakrabban találkoztunk az Áprily-völgyben. A háznak, amely azóta már teljesen átalakult, volt egy hozzátoldott hátsó kis szobája, ez volt nagyapám kuckója (a másik kuckója a Frankel Leó úti lakásban a belső udvarra néző cseléd-szoba volt, ahová a növekvő számú unoka elől kiszorult). Öt négyzetméter ha volt az egész, épp csak elfért benne egy dívány, egy kis íróasztal két székkal és egy beépített szekrényféle, ahol a horgászkabátja és a combig érő horgászcsizmája lakott. A dívány fölött, a fal faburkolatán és a szekrény ajtajának belsején is halak árnyrajzai: a nagy fogások, mesés méretű süllők, márnák, balinok és csukák. A hal körvonala mellett akkurátusan feljegyezve kifogásának dátuma és helye. Pilismarót, Dömös, Visegrád, Órtorony, Rév, Bogdány, Oroszi – a Dunakanyar nevezetes pontjai, amerre horgászkiuccanásai során elsétált. A halak rajzai mellett, amelyek úgy sorakoztak a falakon ebben az északra néző, félhomályos szobában, mint a barlangrajzok, félálomban felfirkantott memók hullámoztak. Álmodások kulcsszavai, német félmondatok, latin és francia szavak – talán egy-egy műfordítás melléktermékei. Az ágy fölött ott volt még egy polc, rajta néhány könyv és a vízparton talált, különös tárgyak, furcsa alakú, kavicsok közt csiszolódott gyökerek, patkók, kovácsolt hajószögek, római és bronzkori cserepek. A legbizarrabb tárgy, amit a Duna a szentgyörgypusztai parton kivetett, egy kitömött majom volt, foszladozva kuporgott talapzatán, amelyen még halványan látszott néhány raktári jelzet: talán egy városi gimnázium szertárából hajították ki valahol Ausztriában. A majom azonban csak rövid ideig vendégeskedett nálunk, anyám kitartó tiltakozása végül sikerrel járt, s a preparátum a kerti tűzhelyen végezte.

A kuckó polcának legfontosabb tárgya mégis a rádió volt, melynek sárga fénnel világító ablakán a hullámhosszok lépcsőjén elosztott városnevek sorakoztak. Ezen hallgatta esténként az el-elrecsegősődő Szabad Európát és a puhán, bolyhosan szóló bécsi adókat, amelyeken dallamos osztrák hangzókkal konferálták fel a Schubert- és Beethoven-szonátákat. Ezek a zenék, hallgassam bármilyen előadásban, belül még most is annak a kis monorádióknak a hangszínén szólnak meg. Az arcára tett kispárnával, hanyatt fekve hallgatta a zenét. Ilyenkor nem volt tanácsos zavarni. Ha rátörtük az ajtót, nem vette le a homlokáról a kispárnát, csak a kezével intett, hogy várjunk még, de az sem volt ritka, hogy dühbe gurult, és kizavart bennünket a kuckójából. Idegessége, zaklatottsága olykor felkeltette a gonoszságunkat, és szántsándékkal zargattuk, amíg egészen fel nem sikerült hergelni.

A szentgyörgypusztai nyarak legemlékezetesebb eseményei a közös horgászatok voltak. Ebben is, akárcsak a szánkőzésban, volt valami cinkosság közöttünk. A horgászat a mi kettőnk ügye volt, amelyben a családból senki más nem vett (persze nem is kért) részt – apám iróniával szemlélte a lelkesedésünket, anyám undorral, viszolyogván minden nyálkás vízi lénytől. Mi persze tudtuk, hogy az igazság a mi oldalunkon áll, ráadásul ezzel a zsákmányszerzéssel mintha a családfenntartás feladata is ránk hárult volna. Már az előkészületektől kezdve volt az egészben valami emelkedett szertartásosság.

Nagyapám kaján örömet talált abban, hogy a remekbe szabott csalikkal át fogjuk verni a halakat, amelyeket aztán – ha megütik a méretet –, mielőtt jóízűen elfogyasztanánk, körberajzolunk a faburkolaton, ahol a latin és német mondatok között lubickolhatnak tovább az öröklétben. A hal maga volt a lusta természet ostobasága, amelynek az eszén könnyedén túljár az odüsszeuszi szellem, másrészt viszont volt valami hagiográfiai motívum is a dologban, Szent György e halak képében újra és újra legyőzte a sárkányt. A halakban nem volt nehéz megpillantani Bosch démonait, a Szent Antalt kísértő rémeket sem, a kampós orrú márnára, az ördögi tekintetű süllőre s a bután agresszív balinra ebben a harcban nagyapám a világban működő gonosz szerepét osztotta, amelyen közös erővel győzelmet arattunk végül a tarkóra késfokával mért jól irányzott csapással.

Horgot kötöztünk, karabinereket és előkéket csomóztunk a damilra, orsókat olajoztunk – finom futású, elegánsan zümmögő bécsi orsókat, amelyek a legnagyobb becsben tartott gépezeteknek számítottak. A villantókat, amelyek ugyancsak Bécsből vagy Münchenből származtak, a kalapjába tűzve tartotta, de a horgásztáska is rejtett néhány fémdobozt, amelyekben ilyen különösen ékszerszerű csalik rejtőztek. Mivel itthon csak ormótlan, bumfordi blinkereket lehetett kapni, a pótlásuk adott esetben nem volt egyszerű. Ha *beakadt* az ember, hosszú és kínkeserves kísérletezés következett, hogy a drága holmit kiszabadítsuk a kövek közül. Nagyapám felhúzta a derékig érő vízhatlan csizmáját, és begázolt a mélybe, vagy fűzfakoszorút kötött, s a boton áthúзва a mély sodrásba dobta, hogy a partról elérhetetlen szögben rántsa meg a damilt, és ugrassza ki a beakadt horgot. Mindenképpen addig ügyeskedett, amíg valahogy vissza nem szerezte kedvenc blinkerét, csak néhányszor fordult elő, hogy fel kellett adni a küzdelmet. Ilyenkor *beszakította* a horgot, vízszintesen tartva a botot (nehogy karikára görbülve eltörjön) addig hátrált a parton, amíg a damil el nem pattant. Olyan volt ez, mint egy kivégzés, mintha kedvenc lovát kellene főbe lőnie. Ha ez történt, azzal véget is ért a horgászat, még ha a legelején voltunk, s a szák üres volt, akkor is. Komoran, szótlanul gyalogoltunk haza.

A horgászatokra velünk jött még egy, csak nagyapámra jellemző tárgy: egy háború előtti fényképezőgép, fogalmam sincs, milyen márka, amely bezárva csak egy lapos téglatest volt, ha azonban bicskájával kinyitotta (a zárszerkezete már rég elromlott), egy ügyes, fekete harmonika bukkant elő belőle, mint a bűvészdobozból a rugós nyakú ördög. Hosszas tanakodás, állítgatás után kattantotta csak el, miközben a csípője magasságában eltartotta a szemétől, s fölülről tekintett bele a tükrös keresőbe. Ez a gép is – ahogy az orsók, a blinkerek, a horgászcsizma és a Szabad Európából származó hírek a fejünkben, s a puhán, aranyszínűvel szóló Schubert – elkülönített bennünket a környező világtól, a táskarádiójukból magyar nótát bömböltető, teleszkópos bottal paducozó proliktól. A paduc volt az egyetlen hal, amit politikai, de talán csak ízlésbeli okokból nem voltunk hajlandók kifogni – a paduc az ő haluk volt, a vízparti halsütődékben izzadtan szuszogó homo kadaricusok eledele és zsákmányállata. (NB. A kádári magyar társadalomból a cigányok voltak a kedvencei, sokat járt közük, és egyszer magával vitt egy lakodalomba is Ráckevére, de hogy ott aztán mi történt, arra már nem emlékszem.)

Gimnazista koromban valamivel távolabb kerültünk egymástól. Én a délutánjaimat a barátnőmmel és a barátaimmal töltöttem, ritkán voltam otthon. Nyaranta is csak néha-néha jutottunk el együtt horgászni. Klasszikus gitárt tanultam, és rengeteg zenét hallgattam – ez volt az, ami akkoriban a leginkább összekötött minket. Ha úgy értem haza, hogy még nálunk vendégeskedett, megkérte, hogy gitározzak neki – egész jól ment néhány Bach-prelúdium és fuga, az akkoriban népszerű Villa-Lobos-darabok némelyike, meg már az ördög tudja, mi minden. Bejött a szobámba, lehevert az ágyamra, a fejére

tette a kispárnámat, úgy hallgatta. De Wagnert, pláne Brucknert vagy Sosztakovicsot, akikért akkoriban rajongtam, nem szívelte, és amikor üvöltve, dübörögve ordított a szobámban a Bruckner-hetedik, sehogy sem tudtam megosztani vele az élményt.

Ekkor írt velem egy szonettgyakorlatot, amelyben olasz zeneszerzők neveivel játszottunk. Napokig rendezgette a sorokat, cserélgette a neveket, aztán végül töredékben maradt a szöveg.

Már nem tudom, véletlen volt-e, vagy ő volt az iniciátor, de egyszer épp a Mozart-REQUIEM-et hallgattuk (ez Forman Mozart-filmje előtt volt, még nem ömlött a csapból is Wolfgang Amadeus). A lemezborítóról fordította nekem a latin szöveget, és az akkor annyira megütött, olyan erő volt azokban a szavakban, hogy abban a pillanatban eldöntöttem: ezt a nyelvet meg fogom tanulni. Celanói Tamás latinja és nagyapám rögtönzött fordítása a legerősebb költői élmény volt, ami addig ért, pedig születésem óta költészettel tömtek. Itt azonban valami más történt: nagyapám képes volt arra, hogy a hullámzó ritmus, a csengő-bongó rímek mögött megmutassa azt a másik dimenziót, ahol a jelentések végtelen, eleven szövedéke lüktet.

'82-ben volt A MAKRANCOS HÖLGÝ bemutatója a Madáchban. A fordítással egész nyáron birkózott, szorította a határidő. A hátsó kis kuckó ajtaja többnyire be volt zárva, talán horgászni sem voltunk. A bemutatóra végül ketten mentünk a hatos villamossal. Idegesítette az előadás, minden bosszantotta, Husztit töketlennek találta a macsószererepre, a színésznőket borzalmas hisztérikáknak. Túl sok volt a fény, könnyezett a szeme. Fáj a feje, zsémbes volt. Az előadás után azért egy csokor virágot bevitt a primadonna öltözőjébe. A büfében ácsorogtam a fogadáson, stikában elemeltem egy-egy pohár bort a tálcákról.

Néhány nappal később elvitt magával a színház pénztárához, ahol egy táskányi százforintosban fizették ki a honoráriumát. Buszra ültünk a Madách téren, azon melegében elvittük a táskát Kisorosziba, és vett nekem egy telket. Ott számolta le a parasztnak a pénzt a konyhaasztalon. Révvel mentünk vissza Szentgyörgypusztára. Kuncogva mondta, hogy ezt a telket most Shakespeare-nek köszönhetjük.

Huszonöt évvel később arra a telekre építettem a házam, és ma is ott lakunk.

A halála előtt nem sokkal felhívott, hogy menjek el vele a Belvárosi plébániatemplomba, az Erzsébet híd pesti hídfőjéhez, Mozart REQUIEM-jét játsszák. Elég későn kezdődött a program, már alkonyodott. Elkéstem. Komor volt, kétségbeesett. Az öreg templomban, amely meg-megremegett a szomszédos hídon áthúzó buszok zötyögésétől, félhomály volt és hideg. Az előadás alatt végig zúgott a szellőző, azon is dühöngött. Nem értettem, csak sejtettem, hogy ez már itt nem a zenéről és nem is Mozartról szól, a szöveg miatt vagyunk itt. *Tuba mirum spargens sonum / per sepulchra regionum / coget omnes ante thronum.* Harsonának szörnyű hangja / hull a millió sirhantra / kit-kit a Trón elé hajtva. Így fordítja Babits. Még szerencse, hogy mindketten viszolyogtunk a teatralitástól. Átsétáltunk a hídon Budára, a Rudas előtt felszállt a nyolcvanhatosra. Akkor találkoztunk utoljára. 16 éves voltam ekkor, ő 69.

Nagyanyám nekem adta a nyakkendőit, azokat hordtam is egy darabig, míg valamelyik előző feleségem ki nem dobta őket. A horgászbójait és a drága, bécsi blinkereit egy felújításkor ellopták a munkások. A könyvespolcomon áll néhány tárgy, amelyeket a Duna-parton találtunk horgászás közben, fura gyökerek, római cserepek.

Quid sum miser tunc dicturus?

Én ott szegény mit beszéljek?

Talán azt, hogy ennyi telt tőlünk.

JÉKELY ZOLTÁN ÉS ÁPRILY LAJOS 1940 ÉS 1946 KÖZTI LEVELEZÉSÉBŐL

Közeledja Péterfy Sarolt

Jékely Zoltán egész életében intenzív levelezésben állt édesapjával, Áprily Lajossal. A kisgyermekkor éveitől kezdve Áprily haláláig több mint 300 levél maradt fenn, ezek közül adom most közre az ez idáig kiadatlan levelezés talán legaktívabb és legérdekesebb időszakának ötven darabját. Jékely a II. bécsi döntést követően úgy határozott, visszatelepül Erdélybe; leveleikből kiderül, hogy a budapesti bő egy évtizedet közjátékként fogta fel. A levelezésből az is kirajzolódik, hogy Áprily is tervezi a visszaköltözést. Terve végül nem valósul meg, de a '40-es évek elejének nyarait Parajdon, gyermekkorára falujában tölti, '42 telét pedig Kolozsváron, Márta lányánál. 1943-ban nyugdíjba vonul a Baár–Madas Leánynevelő Intézet igazgatói állásából, és Visegrád–Szentgyörgypusztára költözik. Levelezésükön keresztül végigkövethetjük Jékely személyes sorsának, valamint szűkebb és tágabb értelemben vett családjának háború alatti történetét, természetesen számos irodalmi vonatkozással tarkítva. '41-ben megismeri Jancsó Adrienne előadóművészt, akivel a következő évben összeházasodnak, majd két gyermekük születik. A Kolozsvári Egyetemi Könyvtárban dolgozik, szerkeszti a *Termés* című folyóiratot, majd a *Világosság* irodalmi rovatát. Leveleiből jól kiolvasható, hogy a '40-es évek elejének kezdeti optimizmusa, lendülete a háború előrehaladtával párhuzamosan alakul borúlátássá, szorongássá. A családi és

történelmi tragédiák (sógora hadifogságba esése, majd halála, unokahúga halála) és az erdélyi élet egyre kilátástalanabbá válásának hatására végül Jékely meghozza élete egyik legnehezebb döntését: másodszor is otthagyja Erdélyt, és ismét Budapestre költözik.

Az 1940–46 közti időszakban kelt rengeteg levélből a legjellegzetesebb, a korszak történetét legjobban kirajzoló darabokat közlöm. A válogatásban többségben vannak Jékely levelei, édesapja – illetve egy esetben édesanyja – válaszleveleit aszerint válogattam, hogy melyek segítenek legjobban a levelezés folyamatának megértésében.

A Jékely–Áprily-levelezés feldolgozása az elején tart, a levelekben előfordulnak olyan nevek, utalások, melyek a teljes levelezés feldolgozása, ill. a hagyatéék egyéb részeinek (naplók, feljegyzések) tanulmányozása során válnak majd világossá. A családi vonatkozású és egyéb, az egyes levelek értelmezéséhez fontos neveket, utalásokat lábjegyzetekben tisztázom. A levelek egy része (főleg Áprily Lajos levelei) írógéppel íródott, Jékely leveleinek nagy része kézírású (kézírása nehezen olvasható, a levelekben sok a betoldás, a lap szélére hosszabban írt utóirat). A levelek átírásakor azt a koncepciót igyekeztem érvényesíteni, hogy az egyéni írásmódot megőrizsem – de egyebekben a mai helyesírásához igazítottam a szöveget.

P. S.

Jékely Zoltán Áprily Lajosnak

Ma délután indulok Besztercére; Kolozsvárt nagyon nehezen hagyom itt, semmi csábító ebben az utazásban.

Rengeteg emberrel találkoztam, itteniekkel és túlfelőliekkel, magyarországiakkal is. (Bözsí néni¹ ebben a percben toppant be a Laci bácsiék² előszobájába, s nagy az örvendezés.)

Az Apuka s az én lekerülésemhez is sokan gratulálgattak, s mindenki őszinte örömet mutat. Sajnos (Pasteiner Irénnel³ tegnap találkoztam Misika bácsi⁴ házában, Kovács Margit⁵ társaságában, Parádi Katus⁶ lakásában) január elsejéig nem dőlnek el a kinevezések, tehát még akkor is, ha Apukát közben mégis lehelyeznék ide, én még két hónapig Pesten kellene tengődjek. Kinevezésemben azonban nem hiszek: innen is, Magyarországról is olyan sokan és olyan könnyökösen támadják ezt a 4-6 állásocskát, hogy én ebben a könnyöklésben részt nem vehetek. Ha a sorsra bíznom a dolgot, egészen biztosan hoppon maradnék. Abban töröm a fejemet, hogy ma délelőtt felkeresem Kemény Jánoskát,⁷ s tanácsát, támogatását kérem...

A tülekedés nagy, habár már sokan helyezkedtek el az itteniek közül is. Kicsit mint-ha telhetetlennek lennének.

Ma reggel letargikus vagyok, s a tollam sem száll úgy, ahogyan kellene – a házban Erzs mama⁸ diktatori rikácsolása harsog.

Voltam Lám Béláéknál,⁹ Kócsi néninél, drága jó asszonynál, aki valósággal fiává fogadott, s készül, hogy lekerülésem érdekében nyakába vegye a várost!

Laci bácsiék jól vannak. A lányok gyönyörűek és érdekesek.

Kár, hogy otthonról semmi friss hírem. Remélem, mindenki jól van.

Krenneréknél¹⁰ is jártam a minap; aránylag jól vannak, s Edith nagyon kedves volt. Olgának¹¹ és Ravasz Évának¹² keveréke.

Pest eltűnt a szemhatár alatt. Nem is éltem én ott soha – mindig idehaza voltam.

Mindenkit csókol Zsoli.

Kolozsvár, 1940. 10. 25.

Ui. 31-ére visszajövök ide. Ha Apuka jön, feltétlenül hálókocsiban utazzék, mert különben... Jó volna, ha lejönné, mert kis haditanácsot kéne tartani.

¹ Schéfer Erzsébet, Jékely Zoltán anyai nagynénje.

² Schéfer László, Jékely Zoltán anyai nagybátyja.

³ Pasteiner Évának, Jékely Zoltán első feleségének rokona.

⁴ Dr. Csiky Mihály, Jékely édesanyja, Schéfer Ida rokona.

⁵ Schéfer Ida egyik barátnője.

⁶ Áprily Lajos szentgyörgypusztai szomszédjának, Parádi Jenőnek a rokona.

⁷ Bárány Kemény János (1903–1971) író, irodalomszervező, az Erdélyi Helikon-találkozók létrehozója és mecénása.

⁸ Schéfer László anyósa.

⁹ Lám Béla (1892–1973) író, mérnök, Áprily Lajos jó barátja.

¹⁰ Krenner Miklós (1875–1986) erdélyi közíró.

¹¹ Gruenwald Olga, Jékely Zoltán öccsének, Jékely Endrének első felesége.

¹² Ravasz László ref. püspök lánya.

Jékely Zoltán Áprily Lajosnak

Kolozsvár, 1941. május 29.

Drága Apuka s mindenki, aki ezt a levelet elolvassa!

A Karolina tér 1. szám alatt vettem ki egy boltíves szobát, s a lakásadó nénim oly öreg s olyan kedves, mintha az egyik Pongyelóky nővér volna. Még bútoraim is olyanok. Félek, hogy a Barátok harangja hajnaltájban fel fog zavarni... Ma este megyek oda, eddig Laci bácsiéknál s egy internátusban (Rákóczi út 2.) laktam.

Veszedelmesen magas hangulatban vagyok. Annyi édes nyugtalankodás naponta, hogy a szívem bele-belenyilall, pedig semmi bolondságot nem csináltam – eleddig legalábbis nem. 1931-ben, amikor az Eötvösbe¹ kerültem, vagy 1937-ben Párizsban – csak akkor éreztem magam ilyenformán. A dolog rendjén való volna, ha nem kellene attól tartak, hogy ezután csak rosszabb következhetik.

A politikai tanakodások (mennyi van Erdélyben), panaszok, dühöngések el-elsodor-nak pillanatokra – de remélem, hogy léha és felelőtlen egyéniségem felülkerekedik, s közügyekkel nem égetem magam. Habár Erdélyben nem az vagyok, aki odatúl voltam: itt minden tízszeresen visszhangzik bennem, jobban tudok örvideni s dühöngeni is.

Néhány kellemes-kellemetlen vizit vár reám. Különben nemigen fogok társadalmi életet élni. Herepey Árpád² (komolyan töri a fejét Apuka sorsán. Bartókkal³ is tanakodott, hogy s mint kéne Apukát ideteremtteni. A régi könyvtári rezsimmel némi antagonizmusban van)⁴ végtelenül kedves volt hozzám; azt mondta, hogy minden bajommal forduljak hozzá nyugodtan, s meghívott, hogy látogassam meg odahaza. Bartók is rop-pant jóindulatúan fogott meg az eskütétel után, s szintén meginvitált. Általában: az emberek eddig kedvesek s örvendezők voltak. Reményiket⁵ még nem látogattam meg, noha tudom, hogy az ideggyógyintézetben van szegény. Nagyon odalehet.

Jó volna, ha a könyveimet egy nagy ládába becsomagolnák s elküldenék; ott maradt ruhaneműim fontosabb darabjait is hiányolnám, ha idejében meg nem érkeznének. A nyári zöldessárga ruhámat minél hamarabb küldjék le, valamilyen batyuban, úgyis ki kell majd vasaltassam. Fehérneműm is maradt otthon jócskán: nagy szükség lesz rájuk, most ritkán mosathatók. A többi ruhát őrizték meg a molyoktól (szmoking, fekete csikos, kék csikos téli ruha). A könyvek dolgában Évával⁶ levelezni fogok. Együtt kellene őket elküldeni, ti. azokkal együtt, amelyek eddig nála voltak.

Annyi embert hagytam ott búcsútlanul! S nincs erőm most velük foglalkozni. Budapest iszonyúan kiszakadt a szívemből. Nem is igaz, hogy én ott tizenkét évet éltem – az egyetemistákra felfelé nézek – középiskolásnak érzem magam, aki csak jövőre lesz egyetemi polgár. S más sok hasonló érzéki csalódás...

Valami fontosat akartam írni – de elfelejtettem. Anyukát ezerszer csókolom. Arra kérem, ne sokat gondoljon reám. Boldog vagyok. Állapotom végtelenül természetes. Patyinak⁷ üzenem, hogy marhaság volna, ha családi okokból nem akarna Kvárra kerülni. A visegrádi kertet sem kéne eladni ahhoz, hogy ideköltözzön mindannyiunk – majd később, ha itt találunk valami régiszabásút, hójait...⁸

Mindenkit csókolok Zsoli Kolozsvarensis

Patyi! Két pár cipőmet sikerült megtalpaltatnom à 13-13 P!!! Ha a szürke cipőmre szüksége, mégpedig nagy szüksége volna, szívesen elküldeném, mert én ezzel a kettővel meg a többi jó talpúval, kihúzom a háborút (?) A talpalás árát kéne csak megfizesse...

Pötyivel találkoztam. Boldog családapa hatását keltette, noha kutyával sétált, s nem gyerekekkel.

¹ Eötvös Collegium, itt tanult Jékely Zoltán 1931-től.

² Herepey Árpád (1888–1968) kolozsvári könyvtárigazgató.

³ Bartók György (1882–1970) teológus, filozófus, 1940-től a Kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem rektora és Filozófia Tanszékének vezetője.

⁴ A zárójelben olvasható mondatot a lap tetejére írta Jékely, odanyilazva Herepey Árpád nevéhez.

⁵ Reményik Sándor (1890–1941) költő, a két világháború közti erdélyi magyar líra kiemelkedő alakja, Áprily Lajos egyik legjobb barátja.

⁶ Pasteiner Éva (1915–2006), Jékely Zoltán első felesége.

⁷ Jékely Endre (1916–1999), Jékely Zoltán öccse. Áprily Lajos Bandiként említi a leveleiben.

⁸ Hója kolozsvári városrész kertekkel, nyaralókkal, itt volt a Schéfer család, majd később Áprily Lajos nyaralója.

Áprily Lajos Jékely Zoltánnak

Édes Zsolikám,

irodai lázban vetem papirosra ezt a néhány szót. Irén néni¹ leveléből azt sejtem, hogy már elhelyezkedtél valahol. Vajon merre? Bigyus² elhatározta, hogy nem megy le, s ezt igen helyesen tette. Lacitól³ is visszatartó levél érkezett. Künn töltjük az ünnepeket Anyukánál (Bigyi már vissza is ment), talán Kemény Jánosék is odalátogatnak másodnapján.

Dolgaidat igyekeztem elintézni. Haraszthyval beszéltem, megértette a helyzetet. Cs. Szabó⁴ Évánál sürgette a kéziratot, Éva nálam; másnap aztán Cs. Szabó jelentette, hogy befutott. A felolvasást 7-re halasztották, nem hiszem, hogy itt maradjak akkor (szombat). Ha mégis, szívesen felolvasom. Cs. Szabóval is feltételesen állapodtam meg. Szabó Lőrinc egy szép mondatot írt le fordításodról a Magyarország tegnapi számában. Én ma megkaptam a húzott Wallensteint.⁵ Vállalom-e, meg tudom-e csinálni (megint rövid határidő fenyeget), nem tudom. Ravasz bácsival⁶ tegnapelőtt este dolgaimról (sorsos, felelős dolgokról) beszélgettem.

Mintha testem-lelkem egyik része otthon volna, úgy érzem magam. Az érzés még erősebb volna, ha volna időm elmélyedni benne. Budapest az utolsó rohamokat intézi lezüllött idegéletem ellen. Talán sikerül annyi erőt mégis megmentenem, amivel végigtengődhetem a még nekem rendelt éveket.

Titkári hivatalodnak örvendek. Írd meg minél előbb, kikkel vagy, hol fogtál lakást, hova gondolkodj.

Te már megmenekültél. Talán nekünk is sikerülni fog. Ami fontosabb postád érkezik, utánad küldöm. Az adót befizettem.

Sokszor csókol Apád.

Budapest, 1941. május 30.

Ui. Parajd⁷ dolga jól alakul. Tegnap Kovács Gáborral⁸ beszéltem. Édesanyja felszerelése rendelkezésünkre áll a megüresedett házban. Nem kell sokat vinnünk magunkkal.

¹ Schéfer László felesége.

² Jékely Márta (1920–2006), Jékely Zoltán húga.

³ Mikecs László (1917–1944), Jékely Márta férje, történész, néprajzkutató, nyelvész.

⁴ Cs. Szabó László (1915–1984) író, esszéíró, 1935–1944 között a Magyar Rádió irodalmi osztályának vezetője.

⁵ A fordítás elkészült, Schiller drámatrilógiáját Áprily Lajos fordította magyarra.

⁶ Ravasz László (1882–1975) Duna-melléki református püspök, Áprily Lajos jó barátja.

⁷ A '40-es évek elején Áprily boronaházat építtetett Parajdon, gyermekkorai falujában.

⁸ Parajdi ismerős.

Jékely Zoltán Áprily Lajosnak

Drága jó Apuka és Anyuka!

Megint én fúvok meg valami messzeségből szóló tárogatót: Bartók atyánk ma magához hívott, s közölte a következőket: a mintagimn.¹ ügye októberig nem rendeződik, mert Szily utolsó erdélyi útján nem szállt ki Kolozsvárt. Másodszor: a napokban, talán tegnap, nála járt Vásárhelyi János² püspök, s az iránt érdeklődött, hogy miként lehetne Áprily Lajost megszerezni a Református Leánygimnázium igazgatójának? Július elsején négyszobás gyönyörű lakásba költözhetnék be a Sámi utcai épület földszintjébe; férfi kell, Áprily kell ennek a női intézménynek, melynek igazgatónőjét az idén nyugdíjaznák... Amikor ezt hallotta, a drága jó Gyrka bácsi³ azonnal belátta, hogy ez megfelelőbb volna Apukának, mint a mintabeli igazgatás, s megígérte a püspöknek, hogy azonnal érintkezésbe lép Apukával, s puhatolózik. Most tehát várja Apuka választát, hogy közölhesse tartalmát Vásárhelyivel.

Megvallom, hogy a dolog nekem is jobban tetszik, mint ahogy a mintagimnáziumi igazgatás tetszett volna. Apukához szabottabb feladat, mint a másik, s nem volna az az érzése, hogy egy erőszakos, stréber férfit tettek félre az útjából, hanem talán természetesnek találná egy elaggott s feladatát elvégzett nő nyugdíjaztatását. Azonkívül: megint a református egyház kebelébe tartoznék, Vásárhelyi szerint *pleine pouvoir*⁴ rendelkeznék, Neményi bajuszának állandó birizgető közelségét többé nem érezné, internátus felett nem igazgatna, Farkas uccai⁵ hangulatban élnének Anyukával, aki talán felszabadult szívvel hagyná ott még Visegrádot is a májusi hársfavirágzásért.

S még valami: jövő szeptemberig „lóghatna”, s gyűjthetné az erőt két-három esztendőre... Tetszik nekem a dolog.

A betétkönyvem ügye bosszant. Egyszer teszek félre pénzt életemben, s lám, akkor is meg kell bánjam. Szép bútorokat vehetnék most vele. Remélem, nem adják el addig őket, amíg pénzzel megrakodva vissza nem jövök Pestről. Előreláthatólag e hó végén megyek fel, két-három napra.

Ha Bartók nem hívatott volna, akkor is írtam volna Apukának. Megírtam volna, hogy világért se hajtsa végre azt a tervét, miszerint Anyukával együtt, kétszobás bútorozott lakást bérelve, lejönné már az ősszel Kovárra. Lakásmizéria van, óriási fahiány fenyeget, élelmiszer gondok, sár, ősz, hideg, idegen lakás, poloska s még isten tudja mi nem várna Anyukára. Nem szabad őt ebbe a kalandba belerántani!!!!!!!!!!!!!! Csak maradjon otthon Patyikkal a Baár–Madásban, mi itt eltengődünk Apukával, Bigyivel, Lacival, a család egyik fele itt, a másik ott – nem is volna olyan nehéz kibírni, abban a reményben, hogy júliusban minden rendbe jön.

Mindezt nagyon komolyan írtam. Tessék alaposan megfontolni.

Egyéb ügyeimről nem tájékoztatom a család plénumát. Ez elvem, s bár másoknak is elvéné válna, hogy ha kell, ha nem, saját nyavalyájával ne terhelje a családtagokat.

Rengeteg verset írok, s talán felesben nekifogok az undorító Stuart Mária⁶ fordításának. A színház, sajnos, ragaszkodik hozzám, mert mást nemigen találna.

28-án, vasárnap verseimet szavalják a rádióban.

Jól vagyok! Szegény Jenő bácsi⁷ olyan állapotban van, mint Kuncz Aladár⁸ a Fekete kolostor ötödik esztendejében.

Mindenkit csókolok.

Zsoli

Kvár, 1941. IX. 15.

Rózsikának⁹ üzenem, hogy a télikabátomból s a szmokingomból kergesse ki a molyok regimentjét, mert kár volna e ruhadarabokért. A jágeringeimet sem találom, remélem, ott fent megvannak.

¹ Kolozsvári Gyakorló Főgimnázium.

² Vásárhelyi János (1888–1960) református püspök, egyházi író.

³ Bartók György, lásd J. Z. Kolozsvár, 1941. május 29-i levelének 3. lábjegyzetét.

⁴ Korlátlan hatáskörrel.

⁵ A nagy múltú kolozsvári Farkas utcában volt Áprily Lajosnak a Református Kollégium tanáraként tanári lakása 1926–1929 között.

⁶ Schiller drámája, végül nem fordította le Jékely.

⁷ Nagy Jenő, Jékely nagynénjének (Schéfer Erzsébetnek) a férje, kolozsvári tanár.

⁸ Kuncz Aladár (1885–1931) író, szerkesztő, főműve a FEKETE KOLOSTOR (Jékely Zoltán róla írta doktori értekezését 1935-ben AZ ERDÉLYI MAGYAR IRODALOM KEZDETEI A HÁBORÚ UTÁN ÉS KUNCZ ALADÁR címmel).

⁹ Áprily Lajosék bejárónője.

Áprily Lajos Jékely Zoltánnak

Kedves Zsolikám,

tegnap – amint már jeleztem – Ravaszéknál¹ ebédeltünk Mártával, s kedves délutánt töltöttünk ott az eszményien szép Duna-parti őszben. Visszautazásunk előtt egy órával került sor a „sorsos” beszélgetésre, amikor vele négyszemközt lehettem.

Ismertettem vele a régi tervet és az újat is. Azt hittem, hallott egyikről vagy másikról valamit, de hamarosan kiderült, hogy nem. Beszélgetésünk két erdélyi ember őszinte találkozása volt; azt mondta: örömet is, fájdalmat is szerzett neki. Más eredménye tulajdonképpen nem is volt, mint az, hogy bizonyossá tette őt Erdélybe kívánczóságom megingathatatlansága felől. Arra, hogy az iskolai év januáron túli szakasza hogyan alakulhatna, természetesen nem tudott ő sem tanácsot adni. Nem ismerjük a Vásárhelyi János tervét pontosabban.

Kérésem Hozzád: közöld Bartók Györggyel a következőket. Az egyházi megbízatást nyugodtabb lélekkel fogadnám, mint az államit, s örvendek, hogy ennek a helyzetnek az értékelésében találkozunk. Egyetlenegy függési szempont zavar, de azzal talán megbarátkozom. Mivel azonban ennek a szokatlan iskolai évnek a készülő nyugtalanságát mérsékelni szeretném, tudni akarom, hogy mi a Vásárhelyi János elgondolása az állás betöltéséről. A lakásra vonatkozó adat még nem igazít útba az igazgatói megbízás várható időpontjára nézve. Szabadságomat karácsonyon túl meg nem hosszabbíthatom.

Nagyon kíváncsi vagyok mindezekért, hogy Vásárhelyi püspök úrral személyesen beszéljek. Kérem, adjon alkalmat erre. Tudomásom szerint elég gyakran jön fel Budapestre. Ha tudom, mikor van itt, elmegyek hozzá a Pannóniába. Ha ő nem jönne fel a közelebbi napokban, én októberben (talán már a hónap közepe táján) Kolozsvárra utazom, s ott fogom vele keresni a találkozást. Erre nézve szíves válaszát kérem.

Neked ezenkívül azt is megmondhatom, hogy a sebet, melyet kijövelelemmel magamon ütöttem, ez az orvosság gyorsabban meggyógyítaná, mint bármilyen más. Úgy érzem, hogy Vásárhelyi János erdélyi szavával Erdély maga hívna vissza, s ezzel tizenegy esztendő nyugtalanságot altatna el. A felszabaduláskor megkötöttem magam: csak hívásra megyek vissza, állásért ki nem nyújtom a kezem. Ebben semmi gőg nem volt, csak a legtermészetesebb önértet és önvédelem. Ne mondhassa senki, hogy balsorsában elhagytam Erdélyt, és jósorsában most visszakapaszkodom. Ezt tartottam egyedül etikusságot, arra pedig komoly tanulságok vezettek rá, hogy az életben egyedül az etikusságot van igazsága. Ha most a következmények igazolnák magatartásomat, annál erősebb volna örömem.

Neményi, úgy látszik, „hadmozdulatom” következtében szeptember elején lemondott.² Nagy az iskolában az öröm. Én azonban a lemondás után feltárult élvezetesebb munkalehetőségek ígértföldjén már aligha járok, bár szívfájdítóan hívnak vissza.

Ügyesen intézd a dolgot, kedves „ágens”-em, és lehetőleg rövid időn belül szerezz választ nekem.

Csuda-őszben élünk idekűnn, s esténként az Odysseiából olvasok a gynaikonban.³ Most éppen a hazaérkezés izgalmai következnek. Ma legépeltem a trilógia (a Wallenstein-trilógia) középső részének végét is, holnap a harmadik résznek vágok neki. Verseidet hol láthatjuk? A Stuart-fordításban ki lesz a társad?

A betétügyért ne haragudj. Én a leglelkiesmeretesebben intéztem az ügyet. Aki nyomra vezetne, életem egyik nagyobb rejtélyét oldaná meg.

Sokszor csókol Apád.

Visegrád, 1941. szeptember 25.

¹ A találkozóra Ravaszék leányfalusi házában került sor.

² A levélben említett Baár–Madassal kapcsolatos eseményeket – az említett „hadmozdulatot”, Áprily szabadságát, a többször emlegetett Neményi kilétét – még nem sikerült megfelelően tisztázni.

³ Az ógörögben a nők szobáját jelenti, Áprily valószínűleg a hálószobára utal a kifejezéssel.

Jékely Zoltán Áprily Lajosnak

Kvár, 1942. III.

Drága jó Apuka, Anyuka, Patyi, Olga!

Ha nem is éppen a hatyúk mellől írok, mégis annak a fiúcskának érzem magam e percben, akiről Aa írt Apilinek¹ 1916 novemberében. Álszentség-e ez, időcsalás? Lehet, Adrienne² jelenlétének köszönhetem a megtisztulásnak ezt a fokát. Szakállam sok mindenre megtanított; háládatlan voltam, amikor (Adrienne megérkezése utáni reggel) lenyestem.

Sokszor elolvastam Anyuka régi leveleit! Megint megdöbbenett a tudat, hogy sokkal többet szenvedtek és aggódtak miattunk, mintsem annak bár felét visszafizessük valaha

is az életben. Most érzem csak háládatlannak magamat, hogy tőlük ilyen elszakadtan élek. De talán, valamikor együtt, egy fedél alatt...

Édit vasárnap kedves vacsorát rendezett Adrienne tiszteletére. Meghívta Járosit,³ aki kedvéért aztán szavalt is a gyermek, főleg Reményik-verseket (A lehetetlenség kapujában, Ne szóljatok és Másvilági vándor a kezemen c.). Mindenki odavolt; Andort szemmel láthatólag meghökkentette az átélésnek Adrienne-i hőfoka: valóságos szellemidé-zést csinált, úgy szavalt Reményik-verseket. Hasonlított R-hez!! (Pedig soha nem is látta.) Majd, az áprilisi R.-estén megismételheti a csudát; Járosi felkérte.

Szegényke ma jön ki a Haynal-klinikáról, az anyagcsere-vizsgálaton túlesett, délután megtudjuk az eredményt. Sok aggodalmam volt érte – de úgy látom, nincs nagy baj. Iszonyatosan kezd viszont megint gyötörni a válóper húzódása. Patyi azt írta, hogy az ügy már 1 hónapja a bíróságon van. Azóta már 5 hete is elmúlt – miért nem lehet valahol megsürgetni!? Adrienne maholnap haza kell menjen Vásárhelyre – megint nőveszthetem a szőrzetemet.

Apukát is kérem, járjon utána: nem lehet az efféle ügyet a bíróságon megsürgetni?

Két tervet küldtem fel Szűcs Lacinak;⁴ még nem jött rá felelet. A szerződést aláírtam s visszaküldtem – pénz még nem érkezett.

Isteni régi lehetetű tavaszi napjaink valának. Nemsokára kieresztik a hattyúkat a tóra. S akkor majd minden kenyérmorzsát azzal dobok eléjük, hogy Anyuka, Anyuka, Anyuka!

Sok-sok csók mindenkinek.

Zsolitól és Adrienne-től

Patyi megkapta-e a csomagomat?

Adrienne holnap tudja meg, hogy milyen kúrát kell tartson, a vizsgálat eredménye különben megnyugtató, semmi szervi baj, semmi olyasmi, amin ne lehetne segíteni. Megkönnyebbültünk!

¹ Aa és Apili: Jékely így nevezte szüleit kisgyermekkorában (édesanyját leveleiben rendszeresen Aa-nak szólítja, s édesanyja is így írja alá a leveleket).

² Jancsó Adrienne (1921–2006) előadóművész, Jékely Zoltán felesége, akit '41-ben ismert meg a marosvásárhelyi könyvnapokon.

³ Járosi Andor (1897–1944) evangélikus lelkész, teológiai tanár, író.

⁴ Szűcs László István (1901–1976) dramaturg, író, 1935–49 között a Nemzeti Színház fődramaturgia.

Jékely Zoltán Áprily Lajosnak

1942. márc. 16.

Carissimi Mie!

Először is megköszönöm Apuka múlt heti leveleit, majd Anyukáét, amelyben az adó-ügyemet magyarázza el. Hála és köszönet az intézkedésért! Szerencsére olyan helyzetben vagyok, hogy az Apuka pénzbeli segítségét nem kell ezúttal igénybe vegyem: megkaptam a Színház előlegét (1000), s ebből minden adósságom rendezhetem. Ha Apuka már kifizette volna a 24 p. adórészletet, köszönöm, s mihelyt idóm lesz rá, visszaküldöm a pénzt. (Nem néztem meg jól a csekket, s a kabátom most lent van a földszinten, benne a levél.)

Sajnos, ez a pénz főleg haszontalanságra megy el: bútorjavítás, ruha stb. Legfennebb a csináltatandó könyvespolcnak örülök. A válóper költsége is ebből kell kifusson. Patyi

nem írt semmit a K. G.-val¹ való múlt hét eleji tárgyalásáról, csak jelezte volt ezt a tárgyalást. Hát ha holnap-holnapután kapok tőle valami megnyugtató hírt!? Egyre jobban aggaszt a gondolat, hogy az ügyeim rosszul állnak. (Pl. Éva vagyona bizonyíthatatlan; azonkívül: É. összekötötést keres tekintélyes bírósági embereknél, s megfőzi őket – szóval kihasználja női helyzete előnyeit –, míg én itt a semmittevéssel foglalkozom, s vakon bízom pártfogóim képességében, jóindulatában. Mi lesz, ha nyakamra rónak úgy 100-120 P. tartásdíjat. Nemcsak az igazságtalanság keserítene, hanem az anyagi áldozat nagysága, hogy Adrienne elől kéne elhúznom a falatot stb.)

Ezzel szemben: örülök a közeledő tavasznak, Parajdnak, Visegrádnak (ha lehet, elmegyünk ide is egy-két hétre!), a sáornak, a Szamosnak, a Küküllőnek – az életnek, általában. Csak már lehetnének Adrienne-nel egy fedél alatt! Elutazása megint halálosan megszenvedtetett. Désig elkísértem, s itt meglátogattam szegény Varró Dezsőt:² haldoklásból feltámadt édesanyja mellett találtam, állandóan Apukát emlegette a jó öreg, olyan hálálkodással, amelyhez foghatót nemigen tapasztaltam. Szegény Dezső már földi életében a mennybe költözött: olyan rejtelmes és csillagbeli jelenség, hogy sírni kell láttán. Már-már semmit se tud papírra vetni a nagy túlvilági kalandozásokból. Biztattam, lelket igyekeztem önteni belé – de tudom, hiábavaló, csak Kolozsvár mentené meg (talán).

Írják meg, mire van szüksége a konyhának: kolbászféle, szalonna kapható bőven. Csak legyen kivel elküldjem.

Bigyusékhöz megyek ma este. Rég nem láttam őt. Adrienne-nel, úgy látom, meg fogják érteni egymást. Patyikának üzenem, hogy itthon maradása nagy-nagy boldogsággal töltött el. Úgy látszik, a sors nagyobb feladatok helyett az én koszhadt családi ügyeimnek lebonyolítására rendelte Budapestre!

A propos: a katonai ügyem irányában nem tapogatózott? Hogy lehetne megkapni az alkalmatlansági bizonyítványt annak veszedelme nélkül, hogy fülön fognak, s sor alá állítanak? Csak azt mondja, ha kérdik, hogy 1935-ben soroztak, s alkalmatlannak találták. A Mária Terézia laktanyában történt ez a parádés eset. Azóta katonák nem látták atlétatestemet. Ha most elkapnának, akkor isten veled, fakeszt, Adrienne, házasság s több ilyen gyönyörűség.

Mindenkit csókol Zsolijuk.

¹ Ügyvéd, feltehetően Kovács Gábor, aki Jékely válással kapcsolatos ügyeit intézte.

² Varró Dezső erdélyi költő, író (1907–1982).

Jékely Zoltán Áprily Lajosnak

1942. ápr. 24.

Drága jó Apuka!

Most, hogy a telefonbeszélgetés után levelét is megkaptam, most érzem csak igazán, hogy milyen semmiségeket mondtam a térbe, amikor beszéltem.

Adriennel is így voltunk mindig, valahányszor telefonon beszéltem Vásárhellyel. Teljes üresség, és kielégítetlenség utána, síróinger a nyeldekölben... A telefon, így interurbán beszélgetésben, csak életjelre való, vagy üzleti ügyek bonyolítására.

Levelének gyermekkorunkat illető részei nagyon, de nagyon meghatottak. Egyforma tüneteink vannak: csak hogy én itt, a Hójaerdőalján, volt kertünk felett, a Kányafőn vagy a Házsongárd tetején járkálok, a már nem is tudom hányadik tavaszban, s magamat a fejem felett elszálló hollónál vénebbnek s emlécterhesebbnek érezvén, főleg Enyedet¹

és Apukát idézem: Brittilit,² nyulászatot, kertásást, melegágyat, Anyuka ültető-szurkálóját, Nagymama rőzsén melegített gyenge-meleg kávécskáját.

Mindezt Adriennek, meglelt társamnak, barátomnak és húgocskámnak, a békeleánykák királynéjának idézgetem.

Mennyi kankalint szedtünk a múlt héten a Kányafő alatt! „Tavasza volt akkor is” – énekeltük –, s néztük a havat a Dobrinon.

Tegnap a Házsongárd tetején voltunk; Reményik-verseket mondott, gyakorlatképpen vasárnapi előadásához. „Halott Poéta” című versét is mondta – s én ott jártam a hegytetőn, szegény Sándor könyvével a kezemben, ahogy ebben a versben elképzelte volt...

Műsora: Vallomás és előljáró beszéd,
Halott poéta,
Ne szóljatok,
Pacsirta,
Kenyér helyett,
Másvilági vándor a kezemen,
A lehetetlenség kapujában,
Fiaimhoz.

A legmélyebb Reményiket szeretné megszólaltatni. Együtt válogattuk a verseket. Kár, hogy Apuka nem szerepel ezen a műsoron, kár, hogy nem vállalta.

Tegnap fűzfásipot is szerettem volna csinálni Adriennek, de nem jött le a héja. Elfelejtettem volna a módszerét? Úgy szerettem volna odaadni Apukának, hogy segítsen. A kereszt felé jártam képzeletemben, házunkon túl, az erdő felé (Enyeden). – Szóltak a bivalybosszantók. Anyuka vigyázzon magára nagyon!

Bigyusékat ma megkeresem. Ezer csók mindenkinek Zsolitól Adrienne

¹ Nagyenyed, Jékely Zoltán szülővárosa.

² Brittilinek hívták Jékely Zoltán első kutyáját.

Jékely Zoltán Áprily Lajosnak

Drága Apuka,

Bartók ma ismét telefonált: a mintagimnáziumi igazgatóság ügye döntés előtt. Makkaival¹ is tárgyal, s ő is tarthatatlannak látja az állapotot. Kántort² ki szeretnék billenteni. Arra kért, expresslevélben kérdezzem meg Apukát: igen-e vagy nem? Azaz: lejönne-e igazgatónak meghívásra? Ha igen, akkor sürgönyözzék azonnal, csak ennyit: igen. Ha nem, akkor indokolja meg szépen, expresslevélben (Bartóknak címezve).

Én affélét mondtam a jó fejedelemnek, hogy a dologban pesszimista vagyok: nem hiszem, hogy apám kedvvel és elég erővel foglalná el egy kalózkapitány kormányát egy ilyen Higias-hajóján. Csupa intrika venné körül – nem neki való az ellenük való viaskodás. Stb.

S ezt Apukának is megírom!

Semmi szüksége nincs rá, hogy új seprűségben kimerítse magát, s nyakára vegye az új reformok és szervezések gondját. Csak nagy kikötésekkel és feltételekkel lehetne elfogadni az ajánlatot, melyek békességet és nyugalmat biztosítanak.

Sürgősen válaszoljon a fejedelem őnagyságának!

Ezer csók Zsolitól.

Kvár, 1942. ápr. 28.

¹ Makkai Sándor (1890–1951) író, református püspök, Áprily Lajos jó barátja.

² Kántor Lajos (1890–1966) pedagógus, filológus, 1940–1944 között a kolozsvári Gyakorló Főgimnázium igazgatója.

Jékely Zoltán Áprily Lajosnak

Drága Apuka!

A Keleti Újságban azt olvastuk, hogy a könyvnapokra Áprily Lajos is itt lesz. Reméljük, nem kacska! Ha tudnám, hogy igaz a hír, nem is írnék.

Megkezdődött megint a házasság előtti tánc. Szükség van az összes istenverte okmányokra az istenverte hivatalokba. 1, Apuka eredeti születési bizonyítványát – mivel követelték az állampolgárságom megszerzését* – a polgármesteri hivatalon át, a Bélyugyminisztériumba küldtem, többi okmányommal egyetemben. 4 hónapja semmi hír. Ezek a rohadtak semmit sem csináltak, hogy az Öreg Úristen döglessze meg őket. (Komolyan fohászkodtam!)

2, Ezenkívül szükség volna Anyuka születési bizonyítványára, 3, és a nagyszülőkére (4 darab, ha jól számolom), s ezeket mind eredetiben követelik a gazemberek. (Ugyanakkor fél esztendőig bent tartják itt-ott valami aktarakományban.)

* Patyinak külön írok, hogy keresse meg összes okmányomat ismét, ezzel együtt. 2 b. osztályon, valami Csepeli nevű bandafőnöknél kell eljárni (hátha Apukának van a Bélyugybe összeköttetése?) Kérvényem száma: 007385 Kolozsvár Polg.mest.

Adriennek adjon oda annyit, amennyit lehet ezekből a szent ereklyékből. Lehet, hogy június 15. tájt megesküdhetünk – ha összeesketnek –, ha nem, a világ végéig bagolyhitet fogunk élni, mert ez a marha társadalom egyáltalán nem érdemel meghunyászkodást és igazodást. Írtózatosan el vagyok keseredve ezekért a hivatalos dolgokért, fel szeretnék robbantani minden illetékes hivatalt és agyonütni mindenkit, aki efféle találmanyyokkal nehezíti meg a törvényes egybekelést.

(– Pedig még a váláson se vagyunk túl, s az is jó cirkusz lehet még.)

Remélem, Adrienne nem lesz terhére a nagy üres lakásnak.

Nem vagyok sem örült, sem kimerült, azért írok ilyen bestelenül, mert ilyen ügy nem érdemel mást – azonkívül: képtelen vagyok okmányokról emberi betűket papírra vetni.

A minél hamarabbi viszontlátásra!

Sok-sok csók Zsolitól.

Kolozsvár, 1942. június 4.

Jékely Zoltán Áprily Lajosnak

Mvásárhelyről Parajdra, 1942 nyarán

Drága Apuka!

A tegnap este réges-régi Apuka-dallamot szólaltatott meg a rádió, méghozzá olyat, amelyik véletlenül éppen mostani életére vonatkozott: „Áhítos csendben, a zöld erdőben, áhítos csendben, akár a mennyben, az Atyaúr, az Isten jár...” Nagyon erősen gondoltam Apukára, s elképzeltem a tavalyi Rapsonnéi Remete¹ még remetébb idei életét. Elérzékenyedésemet csak abbeli meggyőződésemmek felülkerekedése csillapította, mely szerint a remeteség semmiféle költőnek nem árt, sőt használ, ha egészséggel győzi az ember.

Apuka éppen eleget élt ahhoz családi és bármadas-életet, hogy most sok mindent a magányos éjjelek és magányos nappalok csendjében, önmaga tiszta tükreben lásson és szemléljen, s átadja magát újabb poétai fogantatásoknak. Lehet, mindezt csak az apját egyedül hagyó rossz fiú mondatja bennem, így igyekeztén megnyugtató lelkiismeretemet.

A vásárhelyi nyár megint nagyon enyvedies zamatú, a Maros bőven osztogatja halajándékát: mindennap vagy tíz szép balintot fogok. Dögivel van a hal. Annál szomorúbb Apuka orvhalászásra kényszerített állapotára gondolnom. Itt, amikor vendégjegyet váltottam, kiderült, hogy éppen Kovács patikus a főmatadora a vásárhelyi halászoknak, Kakucs társa (Kovács László bátyja) – hiába ecseteltem Apuka szomorú sorsát, nem segíthet a bajon, mert olyan szigorú, kivételezést nem tűrő intézkedéseket hoztak, éppen a napokban, hogy nem kerülhet ellentmondásba önmagával. Csendesen ajánlom, hogy bátran halásszon a Nagygóban és a Kiságban,² kora reggel vagy késő este, eldugott helyeken, ahol nem jár senki. Kifoghatja a napi két-három halát.

Küldöm Patyi lapját is, tévedésből utánam irányította a parajdi posta. Bár jó napjai lehetnének és jó éjszakái! Írja meg, mikor jön a Helikoni találkozóra,³ hogy az állomáson várhassuk! Esetleg együtt mehetnénk tovább. Molter⁴ is jön.

Ezer csók Zsolitól.

Induljon el már 12-én, itt háljon meg, Molternél vagy a Kollégiumban, a nappalt pedig tölts velünk, Adrienne szülei nagyon, de nagyon várják, sőt hálólhelyről is akarnak gondoskodni, azonban én tudom, hogy megterhelést jelentene a gyengélkedő Olga néninek.⁵ Tehát 12-én várjuk! Az állomáson leszünk, csak írja meg, hánykor érkezik a vonat.

Ha valamire szüksége van, azt is írja meg! Iszonyú hőség van, még a szobában is.

Zsolija.

Drága Apuka! Nagyon várjuk, reméljük, hogy Zsolika tanácsai ellenére is nálunk fog megszállni, igazán semmi gondot vagy fáradságot nem fog okozni a hálólhely kérdése, az állomáshoz közel lakunk, kényelmes lesz onnan a továbbjutás. Jó nyaralást és sok pisztrángot kíván Adrienne⁶

Ui. Szításéknál⁷ ott felejtettünk egy kispárnát, kérem szépen Apukát, hogy ha nem okoz túlságos gondot, vagy most, vagy mikor hazafelé utazik, hozza magával!

¹ Rapsonné várának hívják azt a Parajdtól kb. 10 kilométerre, a Kis-Küküllőt tápláló Nagygó mentén fekvő középkori várromot, melyhez a környéken számos monda kapcsolódik. Ennek közelében állt Áprily boronaháza.

² A Kis-Küküllőt tápláló Kiság és Nagygó összefolyásánál (Kétág) állt Áprily boronaháza.

³ A második világháború éveitől kezdve ekkor, 1942-ben került sor az 1926–44 között működő Helikoni közösség Kemény János báró marosvécsi kastélyában megrendezett találkozójára (a háború többi évében Kolozsváron rendezték meg a találkozót).

⁴ Molter Károly (1890–1981) erdélyi író, kritikus, irodalomtörténész.

⁵ Kodra Olga, Jancsó Adrienne édesanyja.

⁶ Jancsó Adrienne kézzel írt sorai.

⁷ Parajdi ismerősök.

Áprily Lajos Jékely Zoltánnak

Édes Fiam!

Anyuka végre itt van ebben a Galbina-szerű¹ környezetben. Mindenünk bőven van, a jegy dolga is elintéződött Vásárhelyről (lehet, hogy Bandi pesti noszogatására); tegnap este igen szép terepen 6 halat fogtam. A jelekre az ajánlatot beadtam, s várom a feltételeket. Én ideális helynek tartom, Anyuka szempontjából is. Egyik határa a Nagygáz vize. Bizonyos vagyok benne, hogy éppen neked lesz legkedvesebb tartózkodási helyed. Az étellemezői kérdések könnyen megoldhatók. Kokojszát,² málnát tömegével hoznak mindennap a szegény parajdiak. Az életérzést leginkább az határozza meg, hogy éjjelnappal zúg a Kiság és a Nagygáz. (Anyukának jó altató.) A gondok ezen a muzsikán nem tudnak áttörni. Mózsint³ A. nagyon szereti, s ők is kedvében járnak mindenben. Tegnap ½ kiló vaját köpültek nekünk. Tojásaink száma 50 felett, sajt is került. Hat halam közül a két legszebbiket ma leküldtem Rózsikáéknak.⁴

Az az érzésem, hogy ha az időjárás jól alakul, jót fog tenni ez a két-három hét A.-nak nagyon. Sokat ül a bükkök alatt, a zúgó víz mellett, mint régen, mikor „vízirigónak” neveztem el.

Nagyon szerette Jancsóékat,⁵ sokat beszél róluk és boldogságokról. A sors akarta így, hogy útja megtörése árán találkozhatok.

Én nem megyek Vécse. Képtelenség most, hogy idejött, itt hagynom A.-t. Most fontosabb nekem ő, mint minden irodalom. Kóssal,⁶ Tompával⁷ s másokkal pedig szívesen találkoztam volna. Magyarázd meg Kemény Jánosnak a helyzetet, és ments ki. Majd, ha visszautazunk A.-val, kiszállunk Vásárhelyt, s akkor én is látni fogom a kedves családot.

Szitáséknál a párnát hiába kerestem; az asszony azt mondja, hogy ott nem hagyatottok.

Reggel 7 óra van. A.-t a vízzúgás még altatja, s meleg lélegzése kihallatszik ide a külső szobába. Jó öt ilyen gondtalannak tudni. Naponta végigsétálunk a bükkösbe vezető telken, s tervezgetjük a jövődjét. Egyetértően és harmonikusan. Mai ebédünk: paszulyleves (tegnapi), pisztráng, mákos tészta. Jól élünk.

Szüccsel a parajdi állomáson összetalálkoztam. Lehet, hogy fel fog keresni Homoródról.

Csókkollak sokszor, s Adrienne-t is csókolom.

Apuka.

Kétág, 1942. VIII/13.

¹ A Bihari-havasokban található Galbina-völgy egyik fatelepén dolgozott egy ideig Áprily Lajos apja a század elején, Áprily később is többször visszatért ide, több versét ihlette a galbinai táj. A lenyűgöző természeti szépségű hely gyakran visszatér levelezésükben is, általában a magány, az elszigeteltség szimbólumaként.

² Áfonya.

³ Szomszédasszonyuk, a parajdi boronaház gondnoka.

⁴ Rácz Rózsika, Áprily gyermekkori parajdi játszótársa, akivel egész életében tartotta a kapcsolatot.

⁵ Jancsó Adrienne szülei, Jancsó Sándor és Kodra Olga.

⁶ Kós Károly (1883–1977) építész, író, grafikus.

⁷ Tompa László (1883–1964) erdélyi költő, műfordító.

Jékely Zoltán Áprily Lajosnak

1942 júliusában, Parajdra¹

Levelüket megkaptam, s nagyon boldog vagyok, hogy mindkettejüket boldognak tudhatom. Anyukát látom vízirigó módján a vízparton, bükkök között, a régi Aa, s szerettem ott zsong néha sétáló alakja körül, valami bogár képében. Apuka nagy halainak drukkolok, s örvendek, hogy végre rendeződött az engedély ügye. A helikoni találkozó lezajlott. Érdekes dolgok voltak, majd élelőszóban beszámolok. Most itt ülök Molter Károllyal Szászrégen állomásán, Vásárhelyre igyekezünk. Az öreget rettentő sokat ugattam, többek közt hatalmas rákot tettem a bilijébe, elgondolható, mi lett belőle! Még a bárónéék is egész nap ezen nevettek, s el-elképzelték Moltert a rákkal, a felfedezés pillanatában. Ebből a szempontból méltó voltam Kuncz Aladárhoz.

Apukát nagyon hiányoltuk. Mégsem kár, hogy ott maradt, a sok utazás és lakomázás nem tett volna jót, nem is szólva a vitatkozásokról.

További jó és boldog napokat! Vásárhelyt okvetlenül szálljanak ki, várjuk!

Sok csókot küld a régi párnak

Zsolijuk

¹ Jékely Zoltán levelezésének rendezésekor utólag tévesen írta a levélre a keltezt, a levél tartalmából kiderül, hogy csak augusztusban íródhatott.

Jékely Zoltán Áprily Lajosnak

[1943. 07.]

Drága Apukám, minden éjjel együtt vagyunk álmomban – néha rossz hangulatban ébredek. Remélem, jól van abban a székely Galbinában? Mi még mindig csak várunk, várunk. Ezért is nem írtam eddig, mert szerettem volna már a hírt közölni. Ettől eltekintve jól vagyunk. A politika zaklat, betegít: mégis jó a „Galbinában”!

Rengeteget dolgozom, mint eddig még soha. Vitanuovázom,¹ és novellákat firkálok. Majd eldől, mikor mehetek le Apukához.

Vigyázzon magára, és ha az egyedüllét nyomasztja, menjen le a faluba.

Csókolja Zsolija

¹ Jékely Zoltán ekkor fordította le Dante VITA NUOVÁ-ját, a fordítás 1944-ben jelent meg a Franklin Társulat kétnyelvű kiadásában.

Jékely Zoltán Áprily Lajosnak

Parajdra küldtem 1943. aug. 14.

Drága Anyuka és Apuka!

Tegnaptól fogva, bizony, kétszeres nagyszülők. Igaz, ezt a kitüntetést csak két leánykának s nem fiúknak köszönhetik, de hát ha nincs ló, a számár is jó. Ami engem illet – még mindig nem akarok beletörődni a biológiai ténybe. Pedig már ma jobban szeretem

szegény porontyomat, mint tegnap. Hozzám is, de inkább Adrienne-hez hasonlít – félős, nem éppen előnyösen keveredtek benne vonásaink. A keze megrendítően az enyém! Még a kicsi ujjja is olyan görbe, mint nekem; a hüvelykje pedig lapos és széles. Gyönyörű fejcskáját szőkés-bronzos, dús haj fedi. Orra pisze, mint az anyjáié, álla hegyes, mint az enyém. Nagy leányka, 3,80 kg. 53 cm. (Olga nagymama éppen most jön a kórházból.)

Adrienne szegény ugyanolyan műtéten esett át, mint Bigyi, talán még nagyobbban. Ma már vígan és átszellemülten szoptatott. Csodálatos élményem volt őket így látni, a legmadonnásabban.

Levelüket tegnap, a kicsi Adrienne születésnapján kaptam meg. Bár igaz volna, hogy boldogok, s nem szűkölködnek semmiben. Annyi szent, hogy bombatámadástól nincs mit féljenek. Mi ezt nem mondhatjuk el magunkról.

Nunc veniamus ad fortissimum.¹

Most nem írok többet, mert ma már két hivatalos levelet s a Dante után utószót² írtam.

Vigyázzanak egymásra Philemonék!³ Kerüljék a Halálpatakat!

A mielőbbi viszontlátásra!

Zsoli

A viszontlátásról jut eszembe, hogy sajnós, sehogy se juthatok le Parajdra. Ha Apuka egy kicsit józanabbik eszével s nem lelkével gondolkozik, be kell lássa, hogy jelen körülményeink (Európa, Hazánk, Családunk állapota miatt) többnapos elvonulásom merő lehetetlenség! Bocsásson meg, de csak lélekben lehetek az idén pisztránggalász.

Zsoli

Vasárnap délelőtt írom

Itt vagyok mellettük; éppen szopik a majom, még ügyetlen: vagy kiejti, vagy menten elalszik. Adrienne állandóan nógatja, ütögeti, különféle becenevekkel illetgeti.

¹ Most jön a neheze.

² A VITA NUOVA fordításához írt utószóról van szó.

³ Utalás Philemon és Baucis mitológiai történetére.

Áprily Lajos Jékely Zoltánnak

Édes Gyermkeim,

a 13-án feladott táviratot ma (hétfőn) de. kaptuk meg. Boldoggá tett az értesítés, a hosszú várakozási feszültség feloldódott. Áldás a kicsi Adrienne-re.

Anyuka örvend, hogy dédnagymamai esélyei a második unokaleány érkezésével megnövekedtek, s alig várja a pillanatot, mikor Zsoli fiát a bölcső fölé hajolva udvarolni látja.

Apuka, akinek az életében nagy meglepetés volt a nagy érzés, amit Heőke¹ buggyantott ki belőle, azt kívánja, hogy annál is mélyebb és tartósabb legyen a kedves Érkezettben való gyönyörködéseitek.

Olga nagymamának azt kívánom, hogy ő is érje meg a dédnagymamaságot örömben és egészségben.

Sándor nagytatának azt üzenem, hogy az arány most már 1:1; ha fiú lett volna a kedves gyermek, vásárhelyi nagytatája bizonyosan nagyon elbizakodott volna. Így is

elbizakodhatik, mert bizonyosak vagyunk benne, hogy kiért testű, szép gyermek születt. Heőkénel sem a nemet éreztük, hanem azt, hogy „lélek” jött a világra, napról napra színesedő kicsi lélek.

Várjuk a levelet, melyből a részleteket megtudhatjuk. Ne fukarkodjék Zsolika a szóval. Csókjainkat küldjük a Református kórházba, csókjainkat küldjük haza is, a Fenesi úti kedves otthonba.

Az idő szép. Jól vagyunk. Csak az újságok hírei nyomasztóak. 1943...

Apuka

Parajd, Kétág, 43. VIII. 16.

¹ Jékely Márta lányának, Mikecs Annának (1942–1946) a beceneve.

Jékely Zoltán Áprily Lajosnak

Drága Apuka, Anyuka!

Vajon verseskötetemet, melyet Patyiékhoz címeztem, megkapták-e? Nem szeretném, ha a késedelem félreértésre adna alkalmat.

Akármilyen megnyugtató hírek is érkeznek a künt telelés lehetőségei felől, mégis nagyon össze-összeszorul a szívem, ha a csendes, hóborított völgyre¹ gondolok, vagy a ködös, locspocos útra az országúttól a házig – skót rémregénybe illő hangulat...

Bárcsak meggyógyulna Anyuka karja, amellyel bennünket ringatott!

Ravasz bácsitól meleg hangú levelecskét kaptam abból az alkalomból, hogy megküldtem verseskötetemet.

A mi kölykeink hol betegek, hol egészségesek, hol nyávognak, hol röhögnek, mint valami nőtény Gargantuák. Heőke újabban rákapott a rádióra, bekapcsolja s csavargatja, s ha zenét talál, együtt énekel. Isteni látvány. Az enyémet el kéne már választgatni – de nem lehet, mert egy kanál tej nem sok, annyink sincsen. Ugyanakkor vén disznók több literrel zabálnak meg naponta. Ha nem volnék alaptermészetem szerint „léha” ember, a sok ocsmány mindennapi gond alatt tepertyűvé zsugorodna bennem a lélek, s már rég a városszéli szemétdombokon kajtatnék eldobott kesztyűk és fakanalak után...

Hótalán karácsony ígérkezik, sajnos, nemcsak hótalán, hanem sok más-talan is.

Sok csók Zsolitól

¹ Szentgyörgypusztára írta a levelet Jékely, ahol egy (ma már Áprily Lajosról elnevezett) völgyben áll szülei háza.

Áprily Lajos Jékely Zoltánnak

Édes Fiam, édes Adrienne,

együtt vagyunk Anyukával ismét péntek óta. Karácsony utánig marad. Ha kínos is, mégis eredményes a kezelése. De már sokallom egy kicsit ezt a hosszú kúraidőt. Ez lesz az első karácsony, melyet itt töltünk a völgyben. Úgy van, hogy Bandiék is velünk lesznek. Komolyodik a tél, de az a reménységem, hogy kibírjuk. Csak két-három méter fát kellene még keríteni valahonnan, s azzal elérjük a márciust.

Keserű hangon írtál, nyom a megzavarodott világ sokféle gondja. A tejhányért komolyan aggódunk miattatok, elsősorban Rienke¹ miatt. Bár már tavasz volna, hogy idejöhethetnétek vele. Valahányszor megiszom a tejemet, mindig a ti ínségekre gondolok. Nekünk bőven van, azt is szoktam vacsorázní. Ilyen ostoba az ún. javak elosztása a földön.

Odakünn a ködben kopogósan hull a csapadék. A reggel –6 volt a hideg. Ne búsulj miattunk, bírjuk még, s nem nélkülözünk. Ha ketten vagyunk, minden rendben van; csak egyedül maradni esténként, az a nehezebben bírható. Könyved az asztalomon van, esténként olvasgatjuk. Hát a Vita Nuova mikor lát napvilágot? Szűcsnek² írtam egy visszavonuló levelet. Bánom, hogy félreértette, bár hangsúlyoztam, hogy semmi lírikus érzékenység nincs bennem. Nincs is. Csak éppen szabadulni szeretnék minden világi obligótól. Az is eszembe jutott, hogy Wallenstein befejezése után a Faust II. részéhez fogok hozzá. Érdekes volna, ha kettőnk munkájának eredményeként jelenhetnék meg a teljes mű. Elküldöm, Zsolikám, az élelmiszerjegyek fejét és a bejelentőlapot. Nagyon kérünk, szerezd meg a következő időszakra esedékes jegyeket, mert ideiglenes kijelentkezésemnek nem lett volna értelme (próbáltam, mikor lent voltam), s a teljes kijelentkezés esetleg kockára tehetné albérleti szobánkat Bigyuséknál.³

Reátok gondolunk karácsony estéjén. Látni fogjuk a két kis családot. Ti is látogassatok el a Galbina-hangulatú szentgyörgypusztai házikóba. Talán együtt lehetünk itt Bandiékkel egy egészen kicsi karácsonyfa társaságában.

A jegyeket ajánlott levélben küldd.

Csókolunk sokszor (téged, Adrienne-t, Rienkét). Apuka.

Visegrád, 1943. december 20.

¹ Jékely Zoltán lánya, Jékely Adrienne kisgyermekkorai beceneve.

² Szűcs László István, lásd J. Z. Kvár, 1942. III. keltezésű levelének 4. lábjegyzetét.

³ Áprilyék kolozsvári tartózkodásaikkor a Márta lányuk és Mikecs László lakásában fenntartott szobában laktak.

Jékely Zoltán Áprily Lajosnak

[1943. 12.]

Drága Apuka!

Most kaptam meg levelét; miattunk való aggódása részben feleslegessé vált: többször van tejük azóta, mint nincsen. Szolgálónk – meglehetősen sansculotte jellegű nő – remek kupecösztönnel rendelkezik, lévén magyarfenesi. Valóságos közellátási kapacitás.

Azóta talán meg is kapták szerény karácsonyi küldeményünket s benne a levelet is, melynek szintén optimistább a hangja. A tél nálunk is beköszöntött, szép kolozsvári tél van; csak az a baj, hogy a természet halott volta minden évben erősebben fogogat engem szíven, s valami majdnem fizikainak nevezhető fájás környékez, járkálván a mulandóságnak ebben a fehér birodalmában. Mindehhez hozzájárul még Apukáék New Galbina-beli elhagyatottságának gyakori megsejtése, valamint Patyiék pestiségből veszendő élete. (A világból érkező nagy szorongásokról most nem is beszélek.)

Nagyon-nagyon ott lesz lelkem egy darabja azon a karácsonyon! Talán majdnem úgy, ahogy Rómából...¹

Apukának akartam szerezni egy kacsulát, de sajnos már készen sehol sem kapható, csináltatásáért pedig irtóztató összeget kértek volna. Pedig nem ártott volna ott a vadonban egy jó becsületes kucsma! Én már meg sem tudnék lenni kucsma nélkül, a két utolsó télen úgy megszokta nyavalyás kopasz fejem.

Anyukának mihamarabbi gyógyulást kívánok, s emlékeztetem tavalyi sétánkra a Kálvárián, a zúzmárás mennyországban.

Sok csók Zsolitól

Ui. Örvendek, hogy lazított a Színházzal való kapcsolatán. Nagy lelki megkönnyebbülést hozand. A Faust II.-t szép csendesen le fogja fordítani, hajtás nélkül.

¹ 1939 karácsonyát töltötte Jékely Rómában, a Római Magyar Akadémia ösztöndíjasaként.

Jékely Zoltán Áprily Lajosnak

Drága Apuka, Anyuka!

Talán azért nem írunk sűrűbben, mert itt nagyon gyorsan telik az idő, s mire észreveszszük magunkat, két hét is eltelt. Pedig nincs nap, melyen ne jutnának eszünkbe, s ne sajogna a szívünk, amikor magányos, gyertyavilágos estéikre s ki tudja minő szorongásoktól látogatott éjeikre gondolunk.

Az utóbbi napok a szokottnál is gyorsabban teltek: készültünk az Ady-estre, melyet én ütöttem nyélbe, sok levelezés, jövés-menés volt az ára, de most már az előestéjén vagyunk. Meghívó megy – hogy abból tájékozódjanak mifántermősége felől. Sok olyan verset fognak mondani, amelyeket Apuka hangján hallok most is, gyermekkoromból.

Nagyon szeretnék felruccanni – de nem visz rá a lélek, hogy itt hagyjam gyámoltalan familiámat. A poronty egyre édesebb és huncutabb. Annyit fickándozik, mint egy macskakölyök, s mindenféle bolondságot csinál. Most már nem adnám hat fiúért. Úgy van, hogy húsvétra vagy még előbb elmennek Vásárhelyre. A Faust¹ minden percemet követeli. Már 1800 sort fordítottam. A húsvéti jelenet most jelenik meg a Helikonban: küldünk belőle.

Jön a tavasz. Printemps, printemps, que voeus tu de moi?²

A Laokoon-vers,³ a Második Laokoon-vers nagyon megragadott! Ezt vártam régóta, ezt a keserű, leszámolásos hangot.⁴ Ha kész volna, azonnal tegye póstára a Termés⁵ címére! A fiúk mind biztatnak, hogy noszogassam Apámat. Azt hiszem, nem volna méltóbb fóruma ennek a versnek, mint a Termés.

Sok-sok csókot küldök a márciusi szelekkel.

44. II. 29. Zsoli.

¹ Jékely Zoltán Goethe FAUST-jának első részét és az Ős-FAUST-ot fordítja le.

² Tavasz, tavasz, mit akarsz tőlem? (A 'voeus' elgépelés vagy hibás írásmód, feltehetően a vouloir ige tévesen írt alakja.)

³ Áprily ESTI DAL című verse.

⁴ Kézírással betoldott mondat a géppel írt levélben, odanyilazva a két mondat közé.

⁵ 1942–44 között negyedévente megjelenő kolozsvári folyóirat, melynek egyik szerkesztője Jékely Zoltán volt.

Jékely Zoltán Áprily Lajosnak

Vásárhely 1944. IV. 13.

Drága Apuka, Anyuka, Bigyuska, Bincike!¹

Most, egy óra múlva indulunk vissza Vásárhelyről, ahol is 10 napot töltöttem. A gyermeket egyelőre Kolozsvárra visszük – sajnos, a Szentgyörgypusztáig már bajosan juthatnánk el vele. Itt sem maradhat, mert a Cukorgyár² nem éppen a béke szigete a mai világban – habár a szerecsenek nem válogatnak, az isten döglessze meg őket a levegőben. – El tudjuk képzelni, minő napjaik voltak – s vannak! 30 km-ről sok mindent lehet látni és hallani a rettentő dolgokból. Miattunk ne aggódjanak – legkevésbé miattam, én fatálista vagyok, amellet a belém bújt ördög is résen lesz, ha kell, igaz, hogy a bérét is kérni fogja majd. Vajon Bigyuska hogy van a kicsi fiúval a szíve alatt? Ezt majd – ha világra jön – Györgynek kell keresztelni, a Szentgyörgypusztáról. Írják meg őszintén, hogy ha netán mégis szükségessé válna, felcihelődhetünk-e arrafelé? Úgy érzem, viszonylag legbiztonságosabb hely M-on. Félős azonban, hogy az élelem – éppen az evakuáltak jelenléte miatt, megcsappan.

A Faustból mindössze 150 sorocskám van hátra. Exegi... Azt hiszem, elég jól finiselttem. Patyi aludjon kint minden éjjel! Bombáktól, Olgáktól³ ez védi meg legbiztosabban!

Ezer csókot küld Zsoli.

NB. Egy szép paducot fogtam a Marosban!

¹ Jékely Márta lánya, Mikecs Anna beceneve.

² Jékely apósa, Jancsó Sándor a marosvásárhelyi cukorgyárban dolgozott.

³ Endre öccse épp válófélben volt Gruenwald Olgától.

Áprily Lajos Jékely Zoltánnak

Édes Fiam,

látom, 13-án még Vásárhelyt voltatok. Nem tudom, utánatok küldték-e Kolozsvárra irányított írásomat.

Az eredmény, melyet a Fausttal kapcsolatban közölsz, rendkívüli. Transzban finiselttél. Ha készen vagy (gondolom, azóta a 150 sorral is megküzdöttél) s legépeltetted, küldj belőle egy teljes példányt. Bár tele volnék munkával (most a kertnek kellett élni, s unokáztam), végigmegyek szívesen az egészen, összehasonlító alapon.

De ennél is fontosabb: itt kitavaszkodott, összeszorultságunk megszűnt, lakásunk kitágult. Ismét hangsúlyozom hát: mikor a legkevésbé kockázatosnak érzed utazási szempontból, leindíthatod Adrienne-t és Rienkét. Csak a legszükségesebbeket csomagoljátok, hogy ne legyen sok kézi poggyász. A többi jöhet postán is később. Persze: élelmiszerjegyek, igazolvány legyenek.

Drága lesz a két gyermek ebben a kakukkszólásos, vörösvércses, vörösbegyes, rozsdafark-madaras, hangyabolyos, zsenge-rügyes, forrásos, pataklocsogásos völgyben. Heő turistateljesítményei már egészen rendkívüliek. Tej még van. Meddig? Nem tudhatjuk. Orosziban nincsenek túlságosan sokan, Visegrádon annál többen. Az éjszakákat apokaliptikus zajú madárszárnyak teszik különösekké. És Pest felé néha vörös az égbolt. És

a Duna kiöntött az izgalomtól, elárasztotta a kisoroszi földeket, s itt-ott az útig jött az ár. A propeller aknáktól tart, s óvakodva közeledik.

Bandi künn volt vasárnap. Az a gyanúnk, hogy Olga felé fordulása erősödik. Ne írj neki róla. A magatartása: hallgatás. Különben nem volt túlságosan megviselve. Most Parádiéknál¹ lakik, mikor nem jöhet ki hozzánk. Ők hívták oda. A környék biztonságosabb a Ferencvárosnál, de a pince rosszabb a Szilágyiékénál. Az isten megőrzi talán nagyobb veszedelemtől.

Izomlázás minden tagom. A napszámos ritka, s ezért keményen kell dolgoznom. Pericles² alszik jó néhány nap óta. Franklinnál³ nagy változások. Grandpierre Emil⁴ a „Femmes savantes”⁵ lefordítására tett javaslatot nekem. Gondolkozom. Lilije is künt van. Úgy látszik, lovagiasságból vállalja.

Írjatok. Rienke hogyan bírta az utat? Heő gyomra és kedve kezd rendbe jönni. Még telnie kell, mert soványkán érkezett, de a nagy turistateljesítmények nem használnak a testi gyarapodásnak. Egész nap talpon van, hol a kész ágyásokban jár, hol a gyepon, hol az utakon lassan, lassan – mondja, mert azt hiszi, hogy ez gyorsabb tempót jelent (futás közben kapta a figyelmeztetéseket), kacagva gyorsítja meg a járását a lejtős úton. Igen bátor járásban, úton, lépcsőkön, valósággal keresi az akadályokat és nehézségeket. Rendkívül emlékeztet reád, különösen szenvedélyes természetbe vágyásával s belső magatartásával a külső világ dolgaival szemben. Ez az emlékeztetés külön mindennapi élményem, s nem tudok betelni vele. Még egyszer élem 1914-et!

Sokszor csókollak mind a hármatokat. (Ha írsz, Laciról is írj.)

Apuka.

Kisoroszi, 1944. április 17.

¹ Dr. Parádi Jenő (1888–1952) iparművész és családja Szentgyörgypusztán Áprily szomszédai, az ő budapesti lakásukról van szó.

² Shakespeare PERICLES című drámáját Áprily Lajos fordította.

³ Franklin Társulat.

⁴ Kolozsvári Grandpierre Emil (1907–1992) író, kritikus, műfordító. 1941-től három éven keresztül a Franklin Társulat Kiadóvállalatának lektora. Szüleinek Szentgyörgypusztán, Áprily házának szomszédságában volt nyaralója.

⁵ Molière TUDÓS NŐK c. darabját végül Áprily nem fordította le.

Áprily Lajos Jékely Zoltánnak

Édes Fiam,

Szentgyörgypusztá kicsi népe ezeken a szentgyörgybogaras estéjű napokon reád gondol, Heőke mozdulataiban is régi mozgásodat látja, s köszönti benned a Szent György-napi gyermeket.

Lehet, hogy nem is a fausti ördöggel küzdesz, hanem a sárkánnyal. Talán megöölöd valamikor.

Az okmányok miért kellettek? Katonaügy? – Gyalu nem lesz-e drága? A kétfelé élés nem jelent-e majd túlságos megterhelést költségvetésednek?

Adrienne-t is, Rienkét is sokszor csókoljuk.

Apuka

Szentgyörgypusztá, 1944. április 22.

Jékely Zoltán Áprily Lajosnak

1944. IV. 26.

Drága jó Apuka! Megkaptam 3 levelét, köszönöm az okmányokat (nem katonaságnak, hanem a Rektori hivatalnak kellettek, s másolatban is jók lettek volna), s köszönöm a Szent György-napi megemlékezést is. A sárkánytól nem félek – de az „ördögöt” nehéz lesz legyőzni. „Es irrt der Mensch solange er strebt”¹ – und eben des Tempels wegen.² – Hallotta a Nemzetiben történt nagy változás hírét? Vajon legalább Szűcs Laci marad-e? Cs. Szabót is elbocsátották a Rádiótól, mint valami darabontot. S nyomaiba, uram, kik jöttek?

Itt egyelőre csend, békeesség. Ha a vonatok gyorsabban közlekednek majd (hírlik, hogy rövidesen), lehet, hogy felruccanak Kisorosziba.³ A gyermeket azonban nem merjük egy ekkora utazás veszedelmeinek kitenni. Csak ha szorul a kapca.

Fejem, mint tollam, vékonyan ereszt mostanában, a fordítás kimerített. Biciklire kapok, s úgy hevergetem ki – a Hajtás-völgyben, a Szamos-parton. A nagy szomorúfűz alatt futó zápor elől kerestem menedéket, s szívtam vagy 10 percig méz-illatát –

Itt van a lelkem egy darabja, ezen a drága Donát úton! Kiss néni, Pap János üdvözlétüket küldik!

Sok csók Zsolitól

Az okmányokat hamarosan visszaküldöm.
A fordítást is küldöm.

¹ A FAUST I. 317. sora, Jékely fordításában: „*Tévelyg az ember, míg remél.*”

² És éppen a templom miatt.

³ Kisoroszi itt tkp. Szentgyörgypusztára vonatkozik, néhány évig a kisoroszi postához tartoztak a Szentgyörgypusztára érkező küldemények.

Áprily Lajos Jékely Zoltánnak

Zsolikám – mikor ezt a felületes levelezőlapot megírtam, nem tudtam még, milyen súlyos órákon estetek át.¹ Szorongunk értetek. Milyen jó volna, ha most itt lennétek! Kolozsvárt vagytok-e vagy Gyaluban? Most már mind nyugtalanítóbb, hogy nem adsz hírt magatokról. Bandit ma (kedd) idevárjuk. Talán eszébe jutott, hogy telefonáljon neked, s hírt hozzon rólatok. Most már nem lehet utazni – a hírek szerint –, s nem mozdulhat Adrienne a kicsivel. Szinte szégyelljük magunkat ebben a biztonságban, ha reátok gondolunk. Ma eszembe jutott az a néhány retentő pillanat, melyet Fülében éltem át, mikor Bandi azzal rohant hozzám, hogy „Zsoli a vízbe fúlt!” Milyen démoni elszántsággal szárguldottam fel a patak vizében, hogy megmentslek a gát alatt. S milyen tehetetlen vagyok most, hogy ki sem tudom nyújtani felétek a kezemet.

Ha van reá mód, indítsd el Adriennéket. Te pedig nagyon vigyázz magadra, sokkal jobban, mint a fülei gát felett.

Sokszor csókolunk mind a hármatokat.

Halt-e meg valaki az ismerősök közül? Laci most már hogyan fog útnak indulni és mikor. A mi utazási terveink is megtántorulnak.

Visegrád, 1944. június 6.

¹ 1944. június 2-án bombázta Kolozsvárt az amerikai légierő.

Jékely Zoltán Áprily Lajosnak

Drága Szentgyörgypusztaiak!

Tudom, kötelességem lett volna azonnal életjelt adni magunkról, de a túlélés kegyelmi állapotában hetvenkedésnek és ágálásnak hatott volna a legegyszerűbb sürgöny is.

Bizony rettenetes dolgok történtek Kolozsvárt, olyanok, hogy a város, Komama¹ középkori városa, még 500 év múlva is emlegetni fogja.

Vége a Kővári-telepnek, nagymama kicsi házának is talán, vége a Ref. kórháznak, ahol unokáik születtek, és vége főleg sok-sok drága kicsi emberi életnek. Bizony itt-ott láttam, hogy egy-egy marék véres iszap maradt egy-egy emberből. És még sok minden egyebet láttam és megéltem, ezekről azonban nem lehet részletezőn írni, mert nincs bennem semmi krónikáskedv.

A borzalmak közvetlenül nem érintettek ugyan – azaz a családtagjaink közül senkinek haja szála se görbült meg, javainkban sem esett kár, legközelebb Laci bácsiék kaptak égi küldeményt, mely quasi száz méterre csapott be az Erzsébet út egyik magasabban fekvő házába... Mégis azonnal elhatároztuk a gyermek mentését, s azóta már kint is vannak Gyaluban, s a kezdeti kellemetlenségek és mizériák után remélhetőleg békeségben töltik éjjeleiket s napjaikat. Egyszerű lőcsös szekérrel mentek, kis cókókjaik tetején kuporogva, én kerékpárral vánszorogtam utánuk. A gyerek el-elaludt, vagy felébredt, jókedvűen integetett a szembejövőőknek. Gyalu igen alkalmas hely arra, hogy az ember békés időben szép halásznnyarat töltsön benne – talán még a mai viszonyok között sem lesz éppen utolsó dolog itt tölteni ezt a krízisnyarat.

Én átköltöztem Mikecs Lacihoz, mert a mi nagy házunk a sok riadalom következtében egy nagy klinika elmebetegosztályához lett hasonlatos. Én maholnap, sajnos, valami szívbjajososztályra illek be, annyira megviselt a sok rémüldözés, hordárkodás, rohangálás. Két hét múlva kicsikarom a szabadságomat, s kimegyek hozzájuk Gyaluba.

Laci holnap, csütörtökön indul. Majd ő elmond egyet-mást a történt dolgokból. Csak akkor fogják áldani a sorsot, hogy Szentgyörgypusztát teremtett nekünk menedékkül...

Bigyuskám, tudom, nemsokára megszületik második porontyod, a fiúcska, a család várva várt első fiú unokája. Légy bizodalmas szívű, mert a világ legbékésebb zugában fogod világra hozni. Mi volna, ha francia anya volnál, s még az ágy is lángot vetne alattad?

Mindenkit sokszor csókolok. Most már ne aggódjanak, mert akiket legjobban féltettünk, azok jó helyen vannak, s én is ott leszek nemsokára. Különben is: meglehetősen rossz pénz vagyok, nemigen veszhetek el.

Zsoli

Kolozsvár, 1944. VI. 7.

Ui. Kérem Apukát, legyen jó a szüleim, nagyszüleim keresztleveléről, házassági leveleikről másolatot küldeni, mert kellenek a karpaszományhoz! Feltétlenül csináltasson másolatot (Visegrádon lehet), mert az eredetieket többé nem szabad vonatra, postára tenni.

¹ A 'komama' a kolozsvári nagymama rövidítése (Schéfer Andrásné szül. Kerekes Teréz, Jékely anyai nagyanja).

Jékely Zoltán Áprily Lajosnak

Drága Anyuka, Apuka!

Mind nő a távolság közöttünk, s ezt tudni szívszorító dolog. Pedig jó volna tartani egy családi tanácskozást! Adriennék még künt vannak Gyaluban, de 15. tájt beköltöznek. Mindketten betegesek, s ott nem lehet kikúrálniuk magukat. Sajnos, én 16-án – bármily furcsán is hangzik – bevonulok. Kínos ügy, minden résztvevőjére nézve. De lehet, hogy addig történik valami nagyfene csoda...

Se terv, se kedv, se remény. A múltkor találtam egy plédobozban egy héttel ezelőtt bezárt békát: úgy töltjük időnket, olyanforma várakozásban, mint ez a családoknak szánt állatka: s megélt!

Bigyuskáért rengeteget aggódok: mi van vele?? úgy várom már az örömhírt! Lacit a Tud. Intézet meg szeretné választani László Gyula¹ helyébe – de sok mindentől függ, hogy megválaszthatják-e. (Elsősorban a kultusztól.)

Gruenwald-körökben Patyi–Olga-békéről pusmogznak. Vagy csak a Tass-iroda rémhírei?

Mi van a szép kertben, úgy szeretném megszagolni Anyuka virágait! Borzasztó, hogy öt már 10 hónapja nem láttam – Írjanak minél gyakrabban!

Sok-sok csók Zsolitól

Kolozsvár, 1944. VIII. 3.

¹ László Gyula (1910–1998) történész, régészprofesszor, képzőművész.

Jékely Zoltán Áprily Lajosnak

Kolozsvár, 1944. aug. 24.

Nem is tudom, hogyan kezdjem, legjobb volna így: „ősz nem sodort még annyi árva lombot”¹... mert lombnak, árva lombnak érzem magunkat.

Egész éjjel vonultak a magyar katonai autók a Felek felé – meglátják Enyedet, de félős, hogy a látvány csak látvány marad. S mégis úgy érzem, jó volna velük menni, még ha a halálba is.

Nem tudok semmi egyebet írni. Minden személyes adat kínos bagatellnek hatna: a román kiugrás másnapján. A Bigyuska nagy bánata még elevenen kering körülöttünk, még mindig könnyezünk, ha eszünkbe jut a Szentgyörgypusztá korán elhervadt virága. Drága Bigyuskánk, igyekezz felejteni, igyekezz Bincire ruházni minden neki tartogatott imádatodat!

Most már nagyon bánom, hogy az utolsó kínálkozó alkalomkor, a könyvnapokon, nem vágtam neki a pesti útnak. Talán helyrehozhatatlan mulasztás. S ezt álmaim is jelzik, mert mind gyakrabban jelenik meg Apuka, Anyuka s a többiek. Félős, sokáig leszek ezekre az álombeli viszontlátásokra utalva.

Aug. 28-án, 9 után, este, verseimet szavalja Somogyi Erzszi² a Rádióban, állítólag az Angalitra³ is sor kerül szept. 8-án?

Patyival mi van? Miért nem ír egy sort se? Olga itt van, de még nem keresett fel bennünket.

Sok-sok csók Zsolitól

Az okmányokért Apuka ne nyugtalankodjék, két példányban is megvannak. Mihelyt lehet, küldöm őket.

¹ Áprily Lajos TETŐN c. versének kezdősora.

² Somogyi Erzs (1906–1973) színésznő.

³ ANGALIT ÉS A REMETÉK, Jékely Zoltán verses drámája (1944).

Áprily Lajos Jékely Zoltánnak

Zsolikám – kánikulás kékségben ragyog az ég napok óta, nyomasztó az idegeimnek a hőség, fel-felmerül olykor – mind reménytelenebbül – a Kétág, s a nyugtalanságom is egyre nő miattatok. Ma augusztus 24-ike van, néhány nap még s végzetes elereszkedéssel fogjuk érezni a növekedő emberi tehetetlenséget. Mit határoztok, édes fiam? Jó volna, ha Adriennék legalább Vásárhelyre mennének. Vagy mindegy most már? Fontoljátok meg okosan addig, amíg van valami szerepe az élet alakulásában az emberi okosságnak.

Szorongásaim nagyon régi ízüek. Talán azért is, mert itt van velünk ez a bájos kicsi ember, aki annyiszor emlékeztet azokra, akikért annyit aggodalmaskodtam az első nagy háború idején. Különösen reád emlékeztet nagy künt-szenvedélyével.

Laci bizonyosan beszámolt neked mindenről, a nagy szomorúságról is, melybe félórás életű Andráska¹ siető elmenetele ejtett. Azóta nem írtál. Együtt vagytok-e? Az Ellenzéket² kapom, amit írtál benne, elolvastam, a reád és Adriennre vonatkozó színházi híreket is. Hogyan rendelted meg számomra a lapot, s mennyi pénzt kell küldenem érte? Azt hiszem, elég lesz egyelőre, ha negyedévre előfizetek. Írj erről, kérlek. Bandika pár nap óta nyugodtabb a szokottnál, bár hivatali gondja van elég. Sűrűn kijár, mert Budapesten szirénák háborgatják az álmot. Mostanában a közelben horgászik, s beéri apróbb halak fogásával. Igaz, hogy a nagy hőség miatt az esélyek is apadtak. Anyuka elég jól van, Márta kezdi kicsit összeszedni magát. Én kicsi, régi, sárga könyveim egy csoportját újra elővettem 37 évi pihentetés után. Pár napja Turgenyevet olvasok.

Rienkéről is írjatok. Rendbe jött-e a gyomra a gyalui betegeskedés után?

Sokszor csókol mind a hármatokat:

Apuka.

Lacinak a kért könyveket rövidesen elküldöm.

¹ Jékely Márta második gyermeke, aki születése után mindössze fél órát élt.

² 1880–1944 között megjelenő kolozsvári napilap.

Jékely Zoltán Áprily Lajosnak

Kolozsvárt, 1944-ben, Mohács napján

Amikor utolsó levelemet írtam, még nem tudtam, hogy otthon vár a behívóm. Egyelőre nem veszedelmes a dolog, csak nem éppen kellemes: Kolozsvárt maradok, Paál Ferenc jóvoltából, aki maga mellé tétetett az Élelmezési Raktárhoz. Valami irodai munkám lesz, civilben, s remélem, otthon aludhatok. Hátha még javamra is fog szolgálni ez a

félkatonafélcivil élet: a civilgondokat félig levethetem a lelkemről, anélkül, hogy a katonasággal járó terheket százszázalékosan vállalnom kellene. Ennyit magamról.

Itt napról napról zavarosabb a helyzet, rohanunk a végkifejlet felé. Hátha egyik napról a másikra megvörösödünk?!

Ez volna az egyetlen kiút – merthogy áldemokrata román nácionalizmus karjaiban és karmaiban hamar halálra válnánk.

Írtóztató hírek kavarognak. Éjjel lövöldözések a Feleken. Csodálatos, hogy milyen hidegvérrel várjuk az elkövetkezendőket... A város olyan szép, hogy az emberrel elhitteti: itt semmi rossz sem történhetik – pedig a június 2-iki repülőtémadás megmutatta, hogy 10 perc alatt mivé válhatik egy ilyen felséges város – hát még a lakosai! (Rommá, halottá.)

Adrienne-nek nagyon erdélyi szíve van: esze ágában sincs a menekülés. Én se tudom elképzelni magunkat egy országúti karaván tagjaképpen – a túlélés illúziójában ringatom magam – nagy bölcsesség ez – vagy egyszerűen taknyos felelőtlenség, a veszedelemmel nem törődő infantilizmus? Habemus nostram fatam...¹

A gyermek szokatlanul édes és enniváló. Olyan, mint egy ördögbe oltott angyal. Már jár, 10-15 lépést is megtesz néha egyedül. Négykézláb ellenben úgy száguldozik, mint egy pajkos kismacska. S rengeteget beszél, halandzsázva, rikoltozva. Úgy sajnálom, hogy nagyszülei még sokáig nem láthatják – főleg, amiért nem láthatják ebben a legédesebb korban!

Jaj, ha eszembe jut, hogy október 15. óta nem láttam Anyukát!... Tán Rómából éreztem ilyen írtóztatónak a távolságot, pedig akkor még béke vala. Mért nem ír nekünk egy-egy sort, Anyuka! Hát egy újabb fényképet, Binci unokájával, nem érdemelünk meg?

Olgával találkozott Irén néni (minket még mindig nem keresett meg), azt mondta neki, hogy igenis válnak. Bár igaz volna! Patyi se ír soha egy zokszót se. Tán nem bántottuk meg valamivel?

A napokban póstára teszem egy-két kiadatlan fordításomat-kéziratomat. Kisoroszi a legbiztosabb szállás, a maradandóság záloga.

A vén Rozsnyai Kálmán² néhány napra felbukkant Kolozsvárt. Hírt visz rólunk Kisorosziba.

Sok-sok csókot küld mindnyájuknak, Bigyuskát külön is nagyon szívére öleli

Zsoli.

Ui. Laci elment Diószegre, ma egy hete. Még nem jött vissza.

¹ Mindenkinek megvan a maga sorsa.

² Rozsnyai Kálmán (1871–1948) hírlapíró, műfordító, színikritikus.

Áprily Lajos Jékely Zoltánnak

Zsolikám – fáj a szívem értetek, s ma Bandika telefonon közli veled üzenetünket. 31 éves voltam 18-ban, 31 éves vagy 44-ben. Bojánjánosi¹ idők következnek. Szinte csodálkozom, hogy még nem szállt le valahonnan a szomszéd Pilis (ez is Pilis) tájékáról, s nem ült le a lépcsőnkre felhabzsolni az „égbekiáltóan” égető töltött paprikát. Legyetek erősek, és idejében határozatok. Nem tudom, mi sors vár reánk ebben a völgyben, de mindinkább erősödik az elhatározásom, hogy nem mozdulok innen. Mi van katoná-

ügyeddel és Laciéval? Előérzetes voltam júliusi találkozásunkkor, mégsem hittem volna, hogy olyan sorsszerű a búcsúvételünk.

Ha Adrienne útra kelne felénk, élelmiszerjegyről és személyi igazolványról meg ne feledkezzék. Szeretettel várjuk. Andráska más sorsot választott, s ezzel egy gyermek helyét szabadon hagyta nálunk.

Kétág, Király utcai bútorok... Van a két ágyunk két oldala felől két angol felírású képem, ismered őket, Dijonból² hoztam. A szívemhez nőttek akkor és azután. Nagyon kérek, vidd el Laci bácsiékhoz őket, s kérd meg, hogy adjanak nekik szállást. Ha Adrienne mozdulna, táviratozz. Nekem is, Bandinak is jó előre.

Az okmányokat küldd vissza sürgősen, mert itt nagyobb biztonságban vannak. Leg-alábbis egyelőre.

A fülei gát jut megint az eszembe. A viharos izgalom s a minden akadályt elsőprópai indulat, amellyel mentésedre rohantam. Messze vagytok, s a nagy lépésű sors erősebb nálam. Az Isten vigyázzon Reád, Reátok.

Sok csókot küld szorongással: Apuka.

Kisoroszi, 1944. VIII. 30.

¹ A Jékely–Áprily-levelezésben több alkalommal előforduló, ez idáig ismeretlen eredetű és jelentésű kifejezés.

² Áprily 1923-ban Dijonban francia nyelvoktatói diplomát szerzett.

Jékely Zoltán Áprily Lajosnak

[1944. 09. 15.]

Drága Szentgyörgypusztabeliek!

Tudjuk, rettentő hírek érkezhettek oda felőlünk. Még mindig élünk, hajunk szála se görbült meg, csak a szívünk facsarodik jobban s jobban össze. Reményik-Végvári¹ tragikus árnyéka búsong mostanában a sötét őszi városon, de hiába fogja meg az emberek kezét: hanyatt-homlok rohannak nyugat felé. Apuka, Anyuka! Értsék meg, hogy én nem vehetek részt egy ilyen gyáva rohanásban, nem tehetem ki magam annak, hogy gazember neobarokk csiszliknek nevezzenek azok, akik itt maradnak! Adriennek, aki mindenkoron itt akar maradni, majd ott, túlfelől, a menekülsors mocskától hogy nézzek a szemébe? Talán megélünk, s megérjük az új világot – melynek esetleg résztvevő polgáraivá is válhatunk még...

Laci is teljesen a maradóknak ad igazat, s ő maga is marad. Valahogy csak eltengődünk. Laci bácsiék, Jenő bácsiék, Jenőkéék² is mind maradnak. Már megszoktuk a különféle éjjeli s nappali dűdüléseket – megszokunk még komiszabb dolgokat is. A gyermek pedig éppenséggel élvezi ezt a változatos és ingandó világot. Isten velük! Csók Zsolitól

¹ Reményik Sándor álnéven, Végvári-versek címen publikálta 1918–21 között keletkezett verseit.

² Dr. Nagy Jenő néprajzkutató (1916–1966), Nagy Jenő fia, Jékely unokatestvére.

Jékely Zoltán Áprily Lajosnak

Drága Apuka, Anyuka, Patyi, Bigyi!

Hát bizony itt maradtunk, hogy szökés vádjában el ne marasztaltassunk a jobbak által. Sic fata volunt!¹ Most aztán nézhetjük, ami ránk szakad. Egy-két hónap alatt végleg eldől, hogy kinek volt igaza: aki hívott, vagy aki maradt. Igyekezzenek minél kevesebbet törődni velünk. Onnan pedig, ahol vannak, el ne menjenek sehova: a sorsot nem lehet kikerülni. – Berenczei² barátomnak írtam, hogy színházi és Franklin ügyeimben járjon el, de azért alkalomadtán Apuka vagy Patyi is szóljon Grandpierre-nek, hogy havi 200 előleget feltétlenül igyekezzenek rendszeresíteni – mert ki tudja, nem bűnügyi riporterként kell-e ezentúl megkeressem a kenyérrevalót?

Az élet anyagi oldalától mindazonáltal nem tudok félni. Még senki se halt éhen Erdélyben – legalábbis Basta³ óta nem.

A bojánjánosok már megérkeztek. A falevelek is hullanak, a vándormadarak útra keltek. Mi lesz, mi lesz –? M. Laciban jó fegyvertársra, nagy lélekre találtam a napokban. Bigyiék, ha lehet, induljanak útnak!

Ezer csók Zsolitól

1944. IX. 30. Kolozsvár

¹ Így akarta a sors.

² Berenczei Kovács Gyula (1916–2003), Jékely Zoltán egyik legjobb barátja.

³ Giorgio Basta (1550–1607) német-római császári hadvezér, aki császári megbízottként éveken át kegyetlen zsarnokként uralkodik Erdélyben, kegyetlenségét számos monda őrzi.

Jékely Zoltán Áprily Lajosnak

Utolsó kolozsvári levelem az összeomlás előtt¹

Élünk, tovább élünk. Adrienne kisiút vár – félős, valaki helyett. Olga néni öngyilkos lett Vásárhelyt a nehéz napokban, Sándor bácsi mint katona kallódik valahol.

Mikecs Lacit okt. 15-én elvitték, civil fogolyként, 3000 más kolozsvári ártatlan emberrel – ma állítólag valahol Krímben vannak, ahol politikai nevelést kapnak, s jó dolguk van. Meg kellett ezt írnom, bármennyire is repedezik a szívem, ha Bigyi bánatára gondolok! A lakást kirabolták, bútorok azonban mind megvannak. Most Szabó Lajlák² laknak benne. Az edények mind egy szálalig nálam vannak, semmi bajuk. Hogy vagytok – hogy vannak, akik még vannak – ? Valami hírt! Valami életjelt, hogy ne legyen már olyan keserű minden falatom.

A Világosságnál³ dolgozom. De minden átmeneti. Lehet, egy napon felbukkanok Kisorosziban, vagy ott, ahonnan hírt kapok.

Tolnai Lászlóék⁴ megvannak Dévényen. Nekik is meg kellett sürgönyözzem Laci dolgát – érdeklődtek.

Schusztér Károlyék⁵ dec. 20-án még épségben voltak Brassóban – azóta lehet, kiragadtak egyet-egyet közülük a megfordított törvények.

A család többi tagja épségben van. Nagy Jenőkéék is kisbát várnak, áprilisra. Attila⁶ orosz fogságban.

Vajon Schéfer Irénkével mi van? Patyival, akiről minden éjjel álmodok – Anyuka–Apuka–Bigyi–Binci – az istenért, szólaljatok meg már!

Zsoli

Kvár, 1945. január 28.

¹ Jékely utólagos megjegyzése.

² Szabó Lajos (1912–1983) erdélyi drámaíró, egyetemi tanár, színháztörténész.

³ 1944–53 között megjelenő kolozsvári magyar napilap.

⁴ Mikecs László rokonsága.

⁵ Áprily Lajos brassói rokona.

⁶ Nagy Attila, Nagy Jenő testvére, Jékely unokatestvére.

Jékely Zoltán Áprily Lajosnak

[1945. 02. 14.]

Drágáim!

Ez már talán az ötödik palackpóstám: ha erre se kapok választ, kétségbeesem. Mi épségben maradtunk, csak szegény Lacit vitték el fogolyként, 3000 kvári férfiúval, valahova Ukrajnába. Irtózatos ez, és még irtózatosabb, hogy meg kellett írjam! Remélem, az ő szívós teste-lelke megküzd a borzalmas élménnyel, s talán valaha még hasznát is fogja venni. Nagy Sándorné Dévényről írt: jól van, csak az ura s az öccse kallódtak el. Élelmiszertük van bőven, várja Bigyiéket.

Vajon mi van veletek – Patyi foglalkoztat a legtöbbet, úgy érzem, az a sejtelen szorongat, hogy valami baj történt vele. Most nem írok többet – csak még annyit, h. Adrienne gyermeket vár – októberre.

Zsoli

(Ezt a levelet egy orosz kapitány hozta Pestre! Civilben újságíró volt, bejárt a Világosság szerkesztőségébe, Rádiót hallgatni.)¹

¹ Jékely Zoltán utólagos megjegyzése.

Jékely Zoltán Áprily Lajosnak

[1945. 03. 19.]

Kedveseim!

Leírhatatlan örömet okozott a hír, hogy mindnyájan megmaradtak, még Patyi is, akiért – most bevallom – a legtöbbet aggódtam. Ha nem ilyen lelkiismeretes emberek hozták volna, mint amilyenek Bányai Ferencék, el se hinném ezt a csodát. Megváltozott körülmöttem a világ! Már érzem, hogy nekem is jogom van az élethez, tudván, hogy a többiek, szeretteim is élnek. Csak akkor szorul el a torkom, ha szegény drága Mikecs Lacinkra gondolok, aki valahol Georgiában várja, 3000-red magával, a békét – mert bizonyos jelek szerint odakerültek a Kolozsvárról elhurcolt civil magyarok, köztük Makkai Ernőke,¹ Finta Zoltika,² Jancsó Béla,³ Járosi Andor s még sokan-sokan. Megnyugtató, hogy az intellektüeleket nem testi munkára, hanem világnézeti átnevelésre fogják. Ha ez igaz, akkor Laci még nyer is valamit a nagy szerencsétlenségén...

Minden örömöm ellenére is furcsának találom, hogy még mindig nem tudtak valakivel írásbeli értesítést is küldeni megmaradásukról. Amíg ezt nem látom, egy kicsit mindig kételkedni fogok.

Patyi érdekében írtam néhány sort Erdei Ferencnek,⁴ új miniszterének, aki régi barátom. Kati kutyánkat ő örökölte – így láncról-loncról „atyafiságban” is volnánk...

Itt tűrhető az élet, még márc. 13. óta is, mely napon bevonult Erdélybe a román közigazgatás...

Ha nagyon nélkülöznének, azonnal utazzanak le – mihelyt az utazás elviselhető lesz. A bútorok mind megvannak, az edények s a könyvek is, sőt egy paplany s néhány párna is megmaradt, s meg a nagy sárga cserge is! Szóval egész nyugodtan jöhetnek egyenként is, együttesen is, mielőtt megfelelő úti alkalmatosság jelentkezik. Ha Bincikének kevés ennivalója volna, Bigyi kerekedjen fel vele, s jöjjön minél hamarabb hozzánk. Mindenünk van. Anyuka azonban ne szánja rá még magát utazásra, mert nem az ő rossz szívének való! Ha valamiben (cukor, szalonna stb.) nagy szükségét szenvednének, próbáljanak írni Diószegre Nagynének, aki nekem jelentette, hogy mindennel ki tudná segíteni a szűkölködőket. Mi is küldhetünk akármit, csak legyen, aki elvigye.

Májusban vagy még hamarabb feltétlenül felutazom! Alig várom a viszontlátást. Vajon együtt vannak-e tényleg mind egy fedél alatt? Bár igaz volna!

Ezer csók Zsolitól és Adrienne-től

Ui. Ez tán a 8-ik levelem – de ua. a levél: palackposta. Ezt Szendrő Ferenc rendező viszi Ravaszékhoz, hogy ők továbbítsák. Választ minden úton-módon!

¹ Makkai Ernő (1916–1945) filozófiatörténész, Makkai Sándor püspök unokaöccse, nem tért vissza a hadifogságból.

² Finta Zoltán (1896–1947) költő, író, újságíró.

³ Jancsó Béla (1903–1967) közíró, kritikus, orvosi szakíró, Jancsó Adrienne unokatestvére. A hadifogságban társai testi-lelki orvosa volt, ő hozta meg később Mikecs László halálhírét.

⁴ Erdei Ferenc (1910–1971) szociológus, író, 1944 novemberétől egy éven át az Ideiglenes Nemzeti Kormány belügyminisztere.

Áprily Lajos Jékely Zoltánnak

Kisoroszi, 1945. IV. 22.

Drága Fiam – Szendrőnek egyik új pesti lapban megjelent nyilatkozatából (interjúféle) tudtuk, hogy élsz, éltek; január 28-iki leveled csak április 20-án jutott a kezünkbe, a márc. 19-iki pedig rögtön utána egy nappal. „Élünk, tovább élünk.” Hogy mennyi lidércnyomása volt itt ennek a rettenetes télnek, soha senki sem fogja tudni. Laciról hetekkel ezelőtt az a téves hír érkezett, hogy Nagy István¹ mellett dolgozik szerkesztőségben. Hittünk benne, s amikor nevedet is olvastuk a pesti lapban, Mártáék és Bandikánk megtalálása után először látszott biztatóbbnak az egész családi horizont. Híradásod szegény Lacinkról annál fájóbban érintett. Egyszerre megérezttem, hogy jobban kell a kerti munkában kímélnem magam, mert igyekeznem kell tovább élni. Laciért is, Mártáért is, Bincikéért is nagyon fáj a szívünk.

Mártát és a kicsit február 18-án hoztam ide Bandiékkal. Anyuka csoda, hogy elbírt a csokrozott örömet. Március 15. óta Márta és a kicsi Bodgányban lakik, illetőleg alszik. Ezt a dátumot – most már családtörténeti jelentősége miatt – sohasem fogjuk elfelejte-

ni. Van egy társdátuma is: az a nap, amelyen Óbuda és Buda véresen friss borzalmai között elértem a Baár–Madas föld alatti menedékhelyére.

Adrienne-ről keveset (de örömszerzőt), Rienkéről semmit sem írtál. Olga anyátok tragédiájáról már tudtunk: Sándor bácsid értesített róla tábori lapon. Azt is írta, hogy ha lehet, meglátogat, ez a látogatás azonban elmaradt. Lakonikus, szűkszavúságában annál megdöbbentőbb volt az az értesítés.

Írod, drága fiam, hogy készülsz meglátogatni. Ne siess, arra kérlek, bármennyire is szeretnék már látni. A gonosz világ törökkel és csapdákkal van tele. Várj. Milyen szép volna megvalósítva látni régi reménységemet, hogy Rienke és Bincike együtt szaladgálnak a kertben. (Esz utáni tavaszi nap van, boldogan tütül a nyaktekerces odakünn.)

Jenő bácsi is írt, megvan nekik is a keresztjük, Laci bácsiék, Teréz néniék megmaradása is öröm. Csak szegény Laci kiesése ne történt volna meg. Az apjának ma írtam. Bandi most bejár a Földügymin.-ba (ma itt vannak, vasárnap); a katonaság vonalán még mindig jöhet valami, ami fordulatot ad az életének. Szerb Antal internálótáborban éhen halt, Sárköziről és Halász G-ról² nincs hír (ugyanott voltak).

Nyugdíj december eleje óta nincs, de csak megélünk a kiutalásig Bandi segítségével valahogy. Az élelmiszerhiány nagyobb, de Diószeg segítségére a távolság miatt nem számíthatunk. Aztán meg Szentendre és Visegrád között csak gyalog lehet közlekedni. Sem autóbusz, sem hajó régóta már.

Anyuka sovány, de elég jól van, pedig néhány nagyon nehéz helyzeten evezett át a szíve. December 20. és 25. között a házunk mögül ontotta a német ágyú Nagymaros felé a gránátokat. Mégis megmaradtunk.

„Becsületes szegénylegények” – hogyan gondolkoztok, mióta így megváltozott a világ? Egy levelem, melyben utoljára szoltam a fordulat előtt hozzád, valahol ott rostokol a Tudományos Intézetben Budapesten. László Gyula, akivel itt összelekedtem, már nem tudta elvinni, ott deponálta.

Én a télen két román nyelvű lapot is írtam neked s Lacinak is. Hódmezővásárhelyre hazatérő ismerősöknek adtam át (itt laktak a Parádi- és Varga-házban),³ hogy továbbítsák Szolnokról. Úgy látszik, nem értek el hozzátok.

A kicsi drágáról miért nem írtál? Adrienne sorsa hogyan alakult a színházzal kapcsolatban? Hogyan és miből éltek, hogy még anyagi segítséget is kínálsz nekünk? Míg te értünk aggódtál az anyagiak miatt, ugyanúgy aggódtunk mi értetek.

Harsányi Pista kultuszmin. osztályfőnök. Nagy Jenő kérését, amelyről most érkezett levelében ír, talán hozzá kellene eljuttatnom. De előbb juttassa el az öreg hozzám vagy Bandihoz. Ma vagy holnap írok neki is.

Zsoli-Otilinak,⁴ Adriennek, Rienkének sok-sok csókot küldenek a szentgyörgypusztai öregek.

Apuka.

¹ Nagy István (1904–1977) kommunista munkásíró, ebben az időben a *Világosság* című kolozsvári napilap felelős szerkesztője.

² Szerb Antal, Sárközi György és Halász Gábor ugyanabban a balfi munkatáborban haltak meg (Jékely Zoltán mindhármukkal jó barátságban volt).

³ Szentgyörgypusztai szomszédok.

⁴ Kisgyermekkorában szülei Otilinek becézték Jékely Zoltánt.

Jékely Zoltán Áprily Lajosnak

Kvár, 1945. VI. 6.

Drága Apuka, Anyuka!

Ha lehetséges lesz, tán szeptemberben valahogy felruccanak; tudom, rettentő élményekben lesz részem, s mégis lebírhatatlan bennem a viszontlátás vágya. Különösen a Bigyivel való találkozástól tartok, az az érzésem, hogy szörnyű vád él benne ellenem: „miért nem mentetted meg Lacit?”...

Lassanként készülődni kezdünk a nyaralásra; tán 20-án lemegyünk Enyedszentkirályra, Bodola Gyuláékhoz, Adrienne nagybátyjáékhoz. Ők egész nyáron ott maradnak, én csak két hétig, amíg vakációm első varázslata tart. Az is megeshetik, hogy a gyermek Enyeden fog világra jönni, akárcsak az apja 32 évvel ezelőtt.

A magyar intézmények körül (egyetem) szorul a hurok. A struggle for life megint nagyon régi írókkal és szavakkal kezdi ölni az emberek életkedvét. Mindazonáltal maradni szándékozom, amíg ki nem rúgnak valamiért.

Ma találkoztam egy régi ismerőssel, a gyéresi¹ pap lányával, elmondta, hogy Parádiékat szörnyen kirabolták. Ugyanez lett volna a sorsa minden szentgyörgypusztainak? Miért nem írtak erről semmit?

Patyi hogy esett át az igazoláson?

Legközelebb összegyűjtök néhány új verset, ezt-azt, s felküldöm.

Egy színdarabot írogatok: A lakatlan sziget² – tán az őszre kész is leszek vele. Szűcs Lacinak fogom elküldeni.

Miért nem láttam Anyuka egyetlen sorát sem a leveleken? Tán nem beteg? Mind azt hiszem, hogy eltitkolnak előttem valamit!

Ezt a levelet Hedda³ viszi. Bincikét rengeteget emlegetjük, ha meglátnám, tán meg is enném a nagy szeretettől.

Az én Csonyonyinkám⁴ az előbb éppen medvetáncoltatást látott a Főtéren. Odavan tőle, szeretne medve lenni és táncolni.

Szegényke mostanában beteg volt, az oltás megviselte. Már jól van, sok cseresznyét – Faesze – eszik, állandóan latyakos a pofikája.

Levelet vár, sok csókot küld Zsolijuk.

¹ Aranyosgyéresi.

² Befejezetlen, kiadatlan darab, egy hézagos gépelt példánya megtalálható az OSZK Kézirattárban.

³ Gruenwald Olga húga.

⁴ Jékely Zoltán lánya, Jékely Adrienne kisgyermekkorai beceneve.

Áprily Lajos Jékely Zoltánnak

Drága Zsolikám,

milyen jó, hogy június 6-ról is tudtál küldeni nekünk levelet. Már 12-én olvashattuk. Állandó aggodalomban élünk miattatok. Ami körülöttetek fokozódó tempóban végbemegegy, előre látható volt; alig hiszem, hogy a szűkülő hurkok valamelyike el ne érjen benneteket. Nagy Jenő leveléből azt is látom, hogy legnagyobb rémem, az internálás sem tartozik a kizárt veszedelmek közé. Neki is üzentem, hogy azt el kell kerülni mindenáron, mert az nyomorult halált jelent ma. Nem tudom, megkaptad-e azt a régi le-

velemet, melyet még az ősszel adtam át László Gyulának. Akkor ő nem mehetett le, s a levél (a veszedelmek megelőzésére kérő levelem) ott vesztegelt sokáig a bpesti Tud. Intézetben. Azután nem tudom, mi lett a sorsa. László Gyula, akivel az őszi nehéz napokban néhány kedves érintkezésem volt, lement.

Drága fiam, Bandit azzal bocsátottam el, amikor azt hittem, hogy nagyon sok ideig nem fogom látni: Ravasz légy, mint a kígyó... A tanács használt, vagy ha nem az, a sugallatai anélkül is abba az irányba terelték. Súlyos pillanatokban többször is kockán forgott az élete, de megmenekült. Majd elmondja, ha találkozni fogtok.

Találkozás... Írod, hogy szeptemberre hagyod. Én is írtam, hogy ne kockáztasd meg még az utazást. De szeptember elég messze van. Nagy élményed lesz megjárni Enyed környékét s drága szülővárosodat. Times revolves?¹ Nekünk is nagy élményünk, ha rágondolunk, hogy ilyen fájdalmas időkben éred el a számunkra elérhetlent. S hogy ott születik meg a harmadik unoka, talán a fiú, a folytató...

Nagyata² sírját megkeresni ne feledd. Amint írtam (megkaptad-e?), Feketének, a Tövis utcai kerekas mesternek a sírja mellett kell lennie; talán a négy fenyő közül is megmaradt egyik-másik. Fizess az örnek valamit sírgondozásra, nagyon kérek. Akit a régiek közül életben találsz (drága Málnásyné?),³ úgy öleld meg, hogy a mi ölelésünk is benne legyen.

Írod, hogy új verseidből készülsz küldeni. Nagyon várom. És „A lakatlan sziget” mi lehet? Verses-szimbolikus mű? Annak sejtem, de nem tudom kitalálni. Az én torkomat csak most kezdi elereszteni „korunk, a véreskarmu szörnyeteg”. Persze, több nem telik ki öreg torkomtól, mint egy-egy quatrainben fuldokló jajkiáltás. A te jajgató lélegzeted bizonyosan hosszabb és szenvedélyesebb.

Írj Adrienne-ről. Azt sem tudjuk, játszott-e az utóbbi hónapokban, vagy elszakadt a színházról. Nehéz hónapjai lesznek, de Marosszentkirály, az áldott, régi Enyed vidéki föld jó választás. Édesapjáról még mindig nincsen semmi hír? Milyen rettenetes ez az egyszerre reászakadt kettős árvaság. Tudtál-e eléggé mellette állani a legnehezebb időkben? Ha a vásárhelyi otthon bájára és melegére gondolk, összeszorul a szívem.

És Laci sorsa? Ama 3000 közül még senki sem tudott hírt adni magáról? Mert itt hiába mozgatjuk az ügyet a minisztériumokban: hír csak Kolozsváron át érkezik valamelyik hozzátartozó útján. Már 8 hónapja elmúlt, hogy elvitték. Nem szabad képzelődnöd. Bigyi nem érez veled szemben semmi vádat, de hiszen nem is érezhet. Tudjuk mi innen jól, hogy mekkora volt azokban az időkben mindenütt az emberi tehetetlenség. Nagyon nemesen viseli a súlyt, amely reánehedezett. Takarít, mos, mosogat, öntöz, gyermekét gondozza. Ideális anya. És közben dúdolgat és dalolgat is. Olyan dalokat, amelyeket Lacitól tanult. Régi népi dalokat. Sokszor nagyon szíven fog a sorsa. Legtörékenyebb gyermekem hozta meg eddig a legnagyobb áldozatot. Ő volt a kiválasztott. Mártír-sors, de nézhetsz a szemébe bátran. Csak jöjj. Egy kicsit tartok tőle, hogy szeptemberig nem maradhatsz. Talán hamarabb kellene szétnézned a borzalmas városban. De olyan végzetesek az idők, hogy alig merlek az utazásra biztatni. Gondolkozom azon is, hogy lemenjek, de talán már nem találnálak otthon. Márta is szeretne velem jönni, hogy dolgainak utánanézzon. De mi lesz itt Anyukáékkal ebben az elhagyatottságban? Néha ezt a címet adom magamnak: a Szentgyörgypusztá rabja. Bandiék Grandpierrék házába mentek át, s nagyon jól érzik ott magukat. Minden második nap kijön (Szentendrétől biciklin). Ma én is biciklin jártam meg Visegrádot. Régi, jó érzés volt, kissé felszabadító. A túlsó vonalon, Maroson és Verőcén át napok óta porzik az út a visszavonuló páncélosoktól és egyéb katonai járművektől. A mienk most csendesebb vidék, az öreg Duna kettős karja védi. — Anyukáért ne aggódj. Csak levélíró nehézsége az oka

eddig meg nem szólalásának. Írni fog, talán már ehhez a levélhez is mellékel valamit. Rienkéről is írj. Halászsutaitok milyen Apukás-Otilisek lehetnek. Nagyon sokszor csókol benneteket

Apuka. 45. VI. 13.

¹ Kb. forog az idő kereke (pontatlan angolsággal).

² Id. Jékely Lajos, Áprily Lajos apja.

³ Áprilyék nagyenyedi jó barátja.

Jékely Zoltán Áprily Lajosnak

1945. VII. 29.

Most vannak a Petőfi-ünnepségek Segesvárt – én nem mentem le, mert féltém a viszonytagságtól. A színházban, itt, a Helység kalapácsát adták – Apukára emlékeztem, ő olvasta nekünk kicsikorunkban...

Rettentő meleg napok vannak, kánikula. A munkáspártok angliai győzelme enyhületet hozott. Sok minden jóra fordulását várjuk e távolinak látszó eseménytől.

Kárpáti Aurél¹ itt van – most ő is Segesvárt –, nálunk szállt meg. Jó volt a régi kedves emberrel elbeszélgetni, s emlékezni az időkre – 1934–35 –, amikor „költő voltam s király”. Apukát valószínűleg fel fogja levélben keresni. Az Írók Szövetségének fő-fő tagja; azt ajánlja, hogy Apuka jelentkezék mihamarabb felvételre, mert ez nemcsak a nehéz testi munkásoknak kijáró kenyér- s más élelmiszeradagokat jelenti, hanem más fizikai előnyöket, igazolványt stb. is! A magam részéről arra kérem Apukát, tegyen félre minden gátlást, s essen túl a jelentkezésen! Utóvégre ebben igazán semmi tolakodás nincsen. A meg nem mukkanást pedig félremagyarázzák!

Sokszor fog el a vágy, hogy odarepüljek a völgy csendes házába. Milyen érdekes játéka a sorsnak, hogy innen végképp ez a Duna menti házikó az otthonom! Ubi mater, ibi pátria.²

Egyszer még fogok én Csonyonyinkával epret dézsmálni Anyuka kertjében! Csonyonyinka, szívem legnagyobb szerelme, sok-sok pusztit, „szerelmes pusztit” küld nagy-mamának, nagytatának, Keresztapjának, Binci néniének, Bigyimamának.

Sok-sok pusztit küldök én is mindenkinek.

Zsoli.

¹ Kárpáti Aurél (1884–1963) író, költő, irodalom- és színikritikus, az 1945-ben alakult Magyar Írószövetség elnökségi tagja.

² Ott van a hazám, ahol az édesanyám.

Áprily Lajos Jékely Zoltánnak

VIII. 7. kedd.

Édes Fiam – Mannsberg¹ elvitte múltkor egy neked szóló leveletem, Kolozsvárra induló ismerősben reménykedve, nem tudom, eljutott-e hozzád: most azt mondják, Olga húga indul Kolozsvárra, ezt az alkalmat sem hagyom felhasználatlanul. Bandinak írt leveled megnyugtatót (VII. 29.), rossz híreket hozott a szél előtte Erdélyből. Nagyon szeretném, ha máskor valamilyen formában nyugtáznád írásaimat; ebből a leveledből

sem tetszik ki, hogy kaptál-e valamit tőlem. Bigyus is írt a múltkoriban, annak sincs visszhangja levedben. El-elfogy a türelme, néha el-elsírja magát keservesen. Esténként az apjáért imádkoztatja a drága kis jószágot, s ezt nagyon szívfájdító hallgatni a szomszédos verandán. Rosszulesik neki, hogy Laciról vagy társairól mostanában nem írsz; valóban úgy volna, hogy senkiről sem kaptatok híreket? Emici² anyja kijött tegnap, a fiút dunántúli fogságba esés után itt vitték el keleti irányban a verőcei oldalon. Kidobott cédulája jelzi, hogy fájó szívvel nézte a kicsi házunkat „odaát”. Írói akció indul az érdekében. Te Kárpátival³ nem beszéltél a Laci dolgáról? Talán itt is lehetne próbálni valamit. Kereszturi Dezsőre⁴ is gondolok, aki jól ismerte, és sok író el tudna érni, ha pártfogásról esnék szó. Kárpáti nekem nem írt, szeretném, ha nem is írna, ma még semmiféle tagságnak sem látom az értelmét. Jó itt nekem ebben a körülsáncolt tehetetlenségben. A szárazság majdnem mindent megölt a kertben, vészes volt és fojtogató ez a csapás, és nagyon csüggesztő a tavaszi súlyos munka után. A fa megfizethetetlen, utolsó quatrainjeim közül az egyik „Fatolvaj” címet visel, s az én vagyok. Körülöttünk a svábkérdés miatt nyugtalan a világ, Bogdány különösen hullámzó talaj. Mostanában sokat gondolok arra, hogy lemegyek hozzátok három-négy napra. Ha Bandinak sikerül egyheti szabadságot kapni, talán megvalósíthatom a tervemet, esetleg diószegi kiugrással. Nincs kizárva, hogy Bigyi is velem jön. Nagyon sínylem, hogy nem vagyunk valamennyien együtt. A mai életnek igazán csak ez az együttlét adna valamelyes értelmet. Boldoggá tesz, hogy gyermeketekről olyan rajongással tudsz írni. Adrienne életéről, egészségéről is írj. Sok csókot küld: Apuka.

(Kedves Zsoli, megérkeztem végre, hoztam ezt a levelet Bandikától. Sok érdekes, Téged is érdeklő hírem van, alkalomadtán keress fel. Ma nem leszek otthon. Üdv: Hedda)⁵

¹ Dr. Mannsberg Árvéd báró, Áprily Lajos jó barátja.

² Kolozsvári Grandpierre Emil.

³ Kárpáti Aurél.

⁴ Keresztury Dezső (1904–1996) író, költő, műfordító, irodalomtörténész, 1945–1947 között vallás- és közoktatásiügyi miniszter.

⁵ Gruenwald Hedda sorai a borítékon.

Jékely Zoltán Áprily Lajosnak

1945. aug. 30.

A Heddával küldött levelüket megkaptam. Legfontosabb, hogy Laci sorsát illetőleg válaszoljak: még mindig semmi hír róla! Ennek az az oka, hogy csoportjából olyan, aki őt személyesen ismerte volna, még nem került vissza. Hasonlóképpen nem érkezett hír Makkai Erniekről, Jancsó Béláról, Járosi Andorról, Mikó Imréről¹ sem. Mindezek ellenére hiszem, hogy rövidesen hazaérkeznek – hisz a város csak úgy nyüzsgő a hazavergődött hadifoglyoktól.

Anyuka nagyon természetesen érdeklődik megmaradt holmiik iránt. Már többször megírtam ugyan, de kérésükre megismétlem: Ágyneműink a nagy cserge és 1 paplany kivételével a Laci elvitelét követő 2 nap alatt – amikor én még nem tudtam a ház üresen maradásáról – eltűntek, s el Laci és Apuka összes ruhái, fehérneműi is. Röviden: a ruhásszekrények és a komód teljesen kiürültek! Természetesen nem maradt meg semmi sem az Anyuka, sem a Bigyi dolgai közül sem. Egy nagyon gyanús kabátot novemberben

felfedeztem Balónén – ilyenszerű hátberakása volt,² színe kék, anyaga bolyhos gyapjú. Lehet, a Bigyié volt... Az edények viszont teljes számban megmaradtak, s meg a bútorok is. (Az írógépet persze elvitték.) A könyvek is hiánytalanul megvannak.

Jelenleg a rekamié s a kis antik asztal nálam van, a többi bútor részint a Király utcai raktárszobáskában, részint eredeti helyükön, részint (a Bigyi nagy rekamiéja s két tonettszék) egy festőművész barátomnál, Buday Lajosnál, az Egyetem u. 1. alatt. A részleges széthordásra azért volt szükség, mert félős volt, hogy különféle ürüggyel el találják valakik hurcolni az együtt talált, használatlan bútorokat.

A Laci nagy szobájában már március óta az öreg kegyelmes³ tanyázik, Bonchidát teljesen elvesztette, semmiye sincsen. A belső két szobában Szabó Lajos és felesége laknak.

Apukának és Patyinak üzenem, hogy jövetelük híre leírhatatlan örömet okozott. Bigyust azonban bármennyire is szeretném viszontlátni, ne hozzák magukkal, mert az út nagyon viszontagságos, nem gyenge nőnek való. S különban is: Anyukánál kell maradjon valaki Olgán kívül is! Apuka és Patyi nyugodtan jöhetnek, itt semmi tervszerű bántalom nem érheti őket, csak vakeset...

Adrienne még mindig csak jelöltje az anyaságnak, bár e hó közepén volt esedékes a szülés. Lizi viszont 27-én egészséges, nagy orrú fiúcskát szült a zsidókórházban: Lacika. Elszülte Adrienne elől az utolsó fiút... nekem leányom lesz megint –

Csonyonyinkát egyre vadabbul imádom. Tegnap mondta a Rákóczi úti szürke nővérek szülőotthonának tetőteraszán: Mamanyika, dobj le, dobj le fűbe Csonyonyinkát! Szép virágokba ejts le Csonyonyinkát!... (20 méter magasból!) Egyelőre madári lehetőségeket érez tagjaiban: egy apának félelmes kényszerképzetek sorozatát indítja meg, hisz második emeleten lakunk...

Biztos megírtam már, hogy Jancsó Sándor bácsi valahol egy ausztriai fogolytáborban van. Patyinak írt Adrienne, hogy nyomozzon utána a Vöröskereszt útján (J. Sándor, 55 éves, marosvásárhelyi székely határőrség).

Laci sorsán semmi írói akció nem segíthet – mint ahogy nem segíthet Járosi és Jancsó Béla sorsán sem. Csak a véletlen juttathatja hamarabb haza, a szabályos, általános szélnek eresztés előtt. (Iratái, jegyzetei megvannak a fiókosszekrényben és az íróasztalban, de szörnyen összehányták a rablók.)

A világ: latens forradalom. Nyugtalanító mendemondák, bukaresti készülődések hírei járvák. Egyelőre azonban, legalább egy évig, itt kell maradnunk – bár Anyuka hívó hangja szívem közepébe hatolt. Patyi miért nem ír már 3 hónapja? Nem értem hallgatását.

Berenczei K. Gyula él: Pesten van.

Sok-sok csók Zsolitól.

Küldök Csonyonyinkáról négy képet. Laci bácsiéknál készültek májusban. Bigyinek szeretettel felajánlom zippzáras fekete télikabátomat. Én tavaly télen örököltem egy másikat keresztanyámtól. Ha Apuka vagy Patyi lejön, elviheti, vagy elküldjük valakivel. A varrógép is nálunk van, és a Bigyi kézimunka asztalneműi.⁴

¹ Mikó Imre (1911–1977) erdélyi jogász, műfordító, író.

² Betoldva egy vázlatos rajz az említett kabátról.

³ Gróf Bánffy Miklós (1873–1950) író, grafikus, politikus. Bonchidai kastélyát 1944-ben felgyújtották és kirabolták a németek.

⁴ Jancsó Adrienne utóirata.

Jékely Zoltán Áprily Lajosnak

Kvár, 1945. nov. 3.

Szeretteim!

Csak annyit írok magunkról, hogy élünk, sőt torockói lányunk¹ anyja jóvoltából kilátásunk van rá, hogy megérjük a tavaszt is: puliszkalisztet, krumplit, almát, kenyeret hozott, s ha győzzük fizetni, tán megismétli vagy kétszer a tél folyamán.

A gyermekek csodálatosan édesek, „minden örömünk” bennük van. Eszem meg őket a nagy imádatból, és állandóan Apuka–Anyuka elmaradt csókjaira s örömeire gondolok. Csonyonyinkának esténként a nagy kutyát éneklek, és a „Diófát” meg a „Pista bácsit”.

Rossz hírek járnak Magyarországról. Bár tudnám, hogy ki tudja húzni a telet sóval, fával, élelmiszerrel!

Nagyata sírjáról megnyugtató hírt hozott Vita Zsiga.²

A minap megfordultam Csúcson, Farnos Laciéknál³ csodálatos napot töltöttem, prousti értelemben. Szőkéné szegény cselédsorban tengődik kirabolt portáján, örült urával egy fedél alatt ugyan, de különváltan, mert az markotányosnéval él...

Cseh Tibor a tegnap járt itt. Üdvözlöttei Apukát.

Kekessyben erős barátra és támaszra akadtam, nagyon apukás, szinte megtevesztően azonos a hangja, a reakciója a dolgokra...

Környezetem egyre elviselhetetlenebb. Ezekről a dolgokról azonban írni nem lehet.

Sok csók Zsolitól.

Ui. Mindszentek napján sokat gondoltam 1937. nov. 1-re: Bigyussal nagy tüzet gyújtottunk a hegyünkön vörös cseresznyelevelekből, éig lobogta leendő gyászainkat, messze égtek a temetők... Szegény Bigyus is eleget gondolhatott erre a napra! Akkor még nem volt kit gyászolnia...

¹ Szolgálólányunk.

² Vita Zsigmond (1906–1998) nagyenyedi születésű irodalomtörténész, a nagyenyedi Bethlen Kollégiumban Áprily tanítványa volt.

³ Nagyenyedi barát.

Jékely Zoltán Áprily Lajosnak

Kolozsvár, 1946. Húsvétszombatja¹

Drága jó Apuka, ma elolvastam Laci bácsinak írt levelét, melyben megrendítő apai aggodalmait tárja ki. Rettentően sajnálom, hogy ilyen képzelődésekre adtam alkalmat! A hibás ugyan nem én vagyok, hanem a véletlen, mely január óta írt s elküldött 3-4 levelem egyikét sem juttatta a destinataire² kezébe. Utoljára egy Dombrády nevű pasasra bízam valami üzenetet, sőt, április 1. táján egy Gurizetti nevű műegyetemistát is megkértem, menjen el Patyihoz, s referáljon életünkről, melyet baráti közelségből ismert. Ez a kedves fiú a műegyetem erdélyi szállásán megtalálható.

Akik bohémkedésemről adtak hírt, nem hazudtak, csak bizonyára túloztak. Életünk cudarságát kell valamivel ellensúlyozni. S bizonyos társadalmi keretek széthullása va-

lóban hozzájárult ahhoz, hogy magamnak hébe-hóba szabad pillanatokat teremtsék. Megnyugtatójukra azonban kijelentem, hogy semmivel sem vagyok bohémebb, mint amilyen Pesten voltam, sőt maga Adrienne is igen jó és áldozatos családapának ismer el, legfeljebb férji mivoltommal nincs száz százalékig megelégedve. Ez utóbbihoz viszont sohasem éreztem se kedvet, se hajlamot – se erőt –, csak kétszeri nagy szerelem vitt bele a kétszeri nagy kelepcébe, melynek másodikika, Adrienne áldott jó természete és megértése, valamint a csodálatos gyermekek miatt elviselhető, sőt, egyáltalán nem tudnám rajta kívül elképzelni az életemet. Adósságunk nincsen, ellenségünk akad, de edzettek vagyunk, és meglehetősen bölcsek is. Adrienne-t a falánk kis Gargantua-Zsolcika úgy megszívta, hogy 7 kilót fogyott, s az orvos valami gyanús dolgot állapított meg a mellében. A tében nem táplálkozhatott úgy, ahogy szoptatós állapota megkövetelte volna. Most injekciózzák, s reméljük, hogy egy sikerült nyári hízókúra teljesen rendbe hozza. A szereplésektől azonban, sajnos, nem tiltották el. (Azért sajnos, mert most egy szörnyű politizáló darabban kapott szörnyű szerepet.) De kérdés, milyen nyarunk lehet a változandóságok világában?

Teréz néniel tegnap találkoztam a Komamáék sírjánál. Japáncseresznye-ágot vitt. 6 hete ápolónője szegény Bözsi néninek, aki mellhártyagyulladásra esett át, de alig.

Drága jó Anyukára sokat gondolok, s ha tudnék imádkozni, minden este imába foglalnám a szívét, mely miattunk ment tönkre, tán még akkor, amikor alatta kucorogtunk, mint rút embriócskák – s imádkoznék azért is, hogy csak még egyszer sétálhassunk együtt a kertjében, ott fent, ahonnan víz és annyi völgy látszik – ahonnan mindig Erdélyre gondoltunk. De milyen más volt Erdélyre gondolni, mint Erdélyben élni!

Bigyuskámnak üzenem, hogy bízom a lelkierőjében, művészkézében, mellyel a fájdalom szörnyű masszájából valami vigasztaló formát gyúrhat. A völgy regényét csak nő írhatja meg, utóvégre annyi női tragédiát látott már Szentgyörgypusztán, hogy bátran fel lehetne állítani az elejére a női fájdalom szobrát. Ezt a verset neki küldöm, az, akinek emlékére írtam (ezelőtt egy héttel, miután ismét Róla álmodtam), nem olvashatja.³

Odakünt kellemes konyhazörejek jelzik a húsvét közeledtét: még kalácsunk lesz, s valami írós tészta. Zsolcika, Binci egykori kosarában állva a konyhaasztalt döngeti zömök kis tenyerével, s mindenbe beleturkál. Csonyonyinka valamit kotyvaszt. Zsolcika 13-án volt 7 hónapos, már formálgatja a szavakat, dáj-dáj-dáj-dáj – gagyogja egyfolytában, és remekül hintázik. Csonyonyinka már pacaléstáson⁴ okos és piripáty,⁵ mindent tud, és mindenbe beleszól – de rossz, mint a bűn, mert nem tudjuk megverni. Hányszor gondolom el, hogy nincs nagyobb igazságtalanság, mint az, hogy a nagyszülők ezeket a porontyokat nem dédelgethetik! Se az élők, se a holtak (bár Sándor bácsi hazatérésében még merünk hinni).

Ezt a verset másolják le s küldjék el az Új Magyarország⁶ szerkesztőjének, Boldizsár Ivánnak,⁷ aki már két dolgot is hozta. Patyi elintézi, hogy a honoráriumot felvehessek (egy novellám a február 16-i számban jelent meg, egy versfordítás régebben). A túlfelől megjelent dolgaim honoráriumát ezentúl Bincikéé, a Rádió-pénzek is. (Karácsonytájban mondták el 2 versemet, Grandpierre kiutaltatja a honort.)

A viszontlátást jobban várom, mint valaha ez alatt a 2 év alatt – tán közelebb van, mint valaha.

Mindenkit csókol Zsoli-Villon
a bohémek királya
az alvilág fejedelme stb. stb.
(2 gyermek apja!)

Édes Iduskám és Lajos!

Örvendek, hogy soraimat megkaptátok. Leveletek ma érkezett meg, és máris küldöm Zsoli sorait. Szeretettel ölel, csókol mindnyájatokat Laci⁸

1946. V. 6.

¹ 1946-ban április 20-ra esett húsvét szombatja.

² Címzett.

³ Jékely ÁLOM-REKVIEM című verséről van szó, melyet Mikecs László és társai emlékére írt.

⁴ Feltehetően a trükk jelentésű román 'pacalești' szóból származó erdélyi kifejezés.

⁵ Cserfes.

⁶ 1945–1948 között megjelenő hetilap.

⁷ Boldizsár Iván (1912–1988) újságíró, szerkesztő. Az *Új Magyarország* című hetilapot 1945–1948 között szerkesztette.

⁸ Schéfer László megjegyzése.

Jékely Zoltán Áprily Lajosnak

Kvár, 1946. júl. 9.

Drága Apuka, Anyuka, Patyi, Bigyi

Szomorú levelüket megkaptam; alig van erőm s írói készségem válaszolni rá. Hasonló panaszokkal kellene válaszolnom, volna mit keseregnem nekem is, mert még soha nem nyomorogtunk úgy, ahogy kb. 3-4 hónapja. Naponta kell már előről kezdeni a 20-30 ezer lei előteremtését a legszükségesebbekre. Vannak formális éhségnapjaink, s egyre többször látom a magam arcán Apuka könnyes arcát az enyedi tanárnyomorúság napjaiból: Anyuka pénzt kért, s nem tudott neki adni... Pedig az akkori állapotok paradicsomiak voltak a mostaniakhoz képest...

Mindennek a tetejében még a soha viszont nem látás réme is tátogat. Anyuka kórházban (éppen azokban a napokban álmodtam 3-szor is borzalmast róla, amikor kórházban volt, kb. jún. 14–16. közt), Apuka a pesti ínség és loholás poklában, Bigyi falun, Patyi válófélben, ki tudja minő lelki bajoktól gyötörtén. Jaj, mindörökre jaj! Nem élt még jó keresztyén ilyen borzalmakat.

Az itteni könyvnapokra két könyvem is megjelent: „A halászok és a halál” s „Minden mulandó” című regény- és novelláskötet – s mégse láttam annyi pénzt mostanában, hogy bár egy kiló mézet vagy cukrot mertem volna venni a porontyoknak. 6 hétig nem volt cukruk szegényeknek, míg Kiss Jenő¹ meg nem szánt s nem adott 40 dekát...

Ide már alig köt valami. De Ubi bene – a mai Európában? Ha odatúl jobb világ volna, habozás nélkül kivonulnék az „erdélyi szent Termophyleeből”; s ha lehetne, Amerikáig meg sem állnék.

Néhanapján a Hoja vigasztal. Kedves ismerősöknél régi világbeli délutánokat töltök; a halászatról azonban lemondtam, nincs pénzem engedélyre, új felszerelésre.

A múlt héten megjártam Udvarhelyt. A 11 éves Apuka árnyékát kerestem, nagymamát... Csehély Adolf² sírját megtaláltam a kath. temetőben, s kiderült, hogy Tompa L-né³ édesapja volt az a bizonyos „Molnár tanár szemei”... Fürödtem a Küküllőben, s érthetetlennek találtam, hogy mindezekben a fanyar örömeinkben most már Apuka nélkül kell részesednem.

Remélem, Anyuka már meggyógyult. Tán mégis visszaköltöznek a házba, borzalmas ily szétszórtságban tudnom a családot.

Sok-sok csókot küld Zsoli

Biró Gábor írt: a házikó ajtai, ablakai hiányzanak, különben ép.

¹ Kiss Jenő (1912–1995) erdélyi költő, író.

² A székelyudvarhelyi főreáliskola tanára a XIX. sz. végén.

³ Tompa László költő felesége.

Áprily Lajos Jékely Zoltánnak

[1946. 08.]

Drága Zsolikám,

indítom életem egyik legszomorúbb levelét, hogy tudassam veletek: kicsi drágánk, Mikecs Annácska július 26-án Debrecenben meghalt. Komlódtótfaluban vérhas támadta meg, a vidéki rossz viszonyok, gyenge orvos, gyógyszerhiány súlyosbították a bajt. Márta kétségbeesetten rohant be vele az utolsó éjszakán a debreceni klinikára teherautón, de ennek az Erlkönig-útnak is csak egy vége lehetett: a halál. Anna napján halt meg a gyönyörűség, pénteken, Márta napján temettük, hétfőn. Az Uray Sanyi apja¹ búcsúztatta el. Tölgyfák alatt van a homokhalom, tengelicek pityegnek a fán, és hull a makk. Márta árvaságának kifejezésére nincs szavam. A temetés napjának éjjelén már elindultam vele, s másnap már ott volt Anyukánál Kisorosziban. És mi, öregek? Amitől fiatalabb korunkban megkímélte erősebb szívünket az Isten, most átértük hanyatló korban, rettenetesen szenvedő szívvel. Apja helyett apja akartam lenni szegénykének, s bár nem érte el még a negyedik évét, az érzés, a közös élmények ezer szála kapcsolt hozzá. Egyetlen barátom volt ő itt nekem, s nagyon ragaszkodott hozzám. Vén szem, honnan van benned annyi könny? Kérdezgetem magamtól reggel és este, ha magamra vagyok. Jaj, mindörökre jaj! Nyomorultságunk és otthontalanságunk ölte meg. Sirassátok meg ti is szegénykét, távol pusztult apjának gyönyörű, élő emlékét, együtt sírjatok velünk.

Zsolikám, július 9-én írt leveled ilyen hangulatok között érte a szívemet. Bár a reánk szakadt balsors megfélemlített, s tudom, hogy minden tanácsadó és befolyásoló szó végzetet jelenthet, nem írhatok mást: jöjjetek. Levelem végén megírom délután, hogy illetékesekkel mit végeztem ügyedben. A döntés mindenesetre sürgős volna, a lehetőségek száma hétről hétre fogyni fog. Tegnap fontos beszélgetést folytattam igen józan és nagy befolyású emberrel, akihez közel kerültem az utóbbi hónapokban. Minden segítséget megad, s nem lát más utat számodra, mint a kijövetelt s számunkra a budapesti elhelyezkedést. Bandi és Márta nehéz kérdései így oldódhatnak meg. Tehát újra: Budapest. Ma lehet, hogy Bandival kezdjük a nagy harcot lakásért. Az ő ügye is döntéshez érkezett, s nem lesz, aki gondját viselje, ha be nem jövünk. Itt a helyzet nagyon sokat javult a forintstabilizáció óta, s jó szemű emberek további javulást várnak. Ettől hát nem kellene olyan nagyon félnetek. Az életek csak kialakulna rendre-rendre a mi segítségünkkel. Mai tanácskozásom fordulópontot jelenthet sorsotokban, ha elfogadjátok a talán utoljára kínálkozó lehetőséget. Össze kell fognunk ezekben a roppant veszedelmességű, Annácska-pusztító időkben, hogy mentsük egymást. Három férfi, ha egymásnak veti a vállát – az enyéim gyengébbek, mint a tieitek – talán ilyen ítéletes korban is tud valamit tartani még. Csak a szétszóródottságunk szűnjék meg már egyszer. Bútoraitokat talán

rokonoknál kellene elhelyezni addig, amíg kihozatalukra alkalom kínálkozik. Mártának nagy-nagy szüksége volna – ha még megvan – az ott maradt csergére s paplanra, mert ilyen felszerelésünk alig van. Gondolkozzatok, hogyan lehetne kijuttatni. Gyermekektől, Adrienne-ről nem írtál, pedig jólesett volna most, éppen most, unokákról, előkről is hallani valamit. Minden lépést jól fontoljatok meg, amit tenni fogtok, de ismétlem, nem lehet sokáig halogatni a döntést, nehogy később kényszerhelyzetben s az elhelyezkedés kilátása nélkül kelljen ugyanarra az útra lépnetek. Szeretnék nagyon bölcs tanácsokat adni nektek, de a fejem még zavart, s a halál ízével a számban írom ezeket a mondatokat. Minden akaraterődre szükséged lesz, hogy keresztülvidd családodot és családunk életében ezt a nagy fordulatot. Szívet elszorító válaszdokra nem lehet más feleletünk, mint ez. Anyuka és Bandika ugyanúgy látják helyzeteteket s a tennivalókat, mint én, ezekben a sorsos kérdésekben nincsen különbség közöttünk. Még nyár van, az ősz már nagyobb nehézségeket jelentene a terv megvalósítása szempontjából. Azzal is lehet számolni, hogy Adrienne jövője is kialakulhat Budapesten. Csak tudjunk összefogni.

Délután. Most érkeztem haza kettős utamból. Holnap telefonon közlik velem, mire számíthatunk. Előérzetem szerint jó eredményre van kilátásunk. Régi helyed s néhány megmaradt barátod vár. Az egyik, aki befolyásos emberré nőtte ki magát, írni is fog neked. Mindkettőtöket kérek, ismerjétek fel a kínálózó alkalom rendkívüli jelentőségét, s ne sokat tévóvazzatok. Nem tudom, meg lehetne-e kockáztatni, hogy egyelőre magad jöjj ki a hely elfoglalására, s a család nemsokára utánad jöjjön. Ezt nektek kell eldöntenetek. Talán jobb volna, ha együtt jöhetnétek. A megélhetés itt kétségtelenül javulni fog, s beosztásodnál a VIII. fizetési osztályra számítok. Ha összefogjuk, amit hárman keresünk, megélünk közös háztartásban valahogy. Nem úgy képzelem, hogy örök időkre így maradjon az állapot, s közös fedél alatt előbb-utóbb terhére váljunk a kényesebb idegrendszerűeknek. A viszonyok javulásával, ha jobbnak látjuk, osztódni is lehet. Bár, ha azt a lakást sikerülne némi áldozattal megszerezni, amit ma Bandival megnéztünk, jól megférhetnénk egymás mellett. Minden azon fordul meg, sikerül-e kölcsönt szerezni régi bankomtól. Ma levélben azt is megpróbálom.

Holnapig nem küldhetem el ezt a levelet, mert még írnom kell hozzá a holnap délre ígért telefonüzenet alapján. Ott voltam régi posztod épületében, s hidd el, egészen jól el tudlak képzelni ott régi fehér munkakabátodban. Bizonyos vagyok benne, hogy minden atmoszféranyomás ellenére is jobban éreznéd itt magad. Irodalmi keresőlehetőségeid is növekednének. Gyermekeitek Adriennel tavasztól kezdve kint lehetnének a Szentgyörgypusztán. Azt reméljük, hogy ott az élet, legalábbis nyaralás és kertészkedés formájában, újra megindulhat. Egy darab földed neked is van ott (az erdő felőli), s idővel építeni is lehetne oda valamit. A régi komplexumokat, amelyeket Szentgyörgypusztára vagy régi hivatali környezet felidézhetnének, elsodorta a vihar. Az ilyen idiosynkrasiák ideje lejárt. Különösen akkor, ha két drága gyermek életéről van szó. A kísérteteknek el kell tűnniük ebben a szélviharos, huzatos időben. Az apának kell határoznia, aki gyermekei sorsát irányítja. Isten adja, hogy helyes legyen ez az irányítás, és suggestioimon is áldás legyen. Az erdélyi megoldásokon nem volna áldás: Laci meghalt, Mártáék kiszóródtak, házamat hóra építettem, mint ahogyan kicsi dalod mondja. Pedig én még az óvatosabbak közé tartoztam.

Nem tudom, hogy juttatom el hozzád ezt a levelet, de talán ebben is megsegít az isten. Fontos, hogy a te válaszd is mielőbb ideérjen, mert sok függ tőle. Ha tudnám, mikor jöttök (vagy mikor jössz), elétek (vagy eléd) utaznám Biharkeresztesig. Mindenesetre

értesítést várok erről, mert hamarkodni sem szabad. Ha a lakást megkapjuk, be is kell rendezni legalább annyira, hogy meghálhassatok. Ez meg bútoraink ideszállítással kapcsolatos. Talán mégis jobb volna, ha egyelőre magad jönnél ki, és segítenél nekünk a közös otthon berendezésében. Éhező embereket azonban nem szabad otthon hagynod, mert azt nem tudnók elbírní lelkiismerettel.

Mártáéknak az volt a gondolatuk, hogy – ha lehetséges – dolgaitok közül egyet-mást Diószegre lehetne irányítani Tolnai László címére. Persze, nem nagyobb holmikra gondolnak. Ott a rokonoknál egyelőre megmaradhatnak, s ha a viszonyok javulnának, könnyebben hozzájuthatnátok. Tolmácsolom a gondolatot, bár az az érzésem, hogy nem fogjátok hasznát venni. Fájó lelkünk minden szeretetével gondolunk reátok, s csókolunk sokszor, sokszor öreg szívünk minden ragaszkodásával.

Ami fehérség ezen a lapon még maradt, azt a holnapi üzenet közlésére tartom.

Addig azonban még valamit közlök veled, ami most jutott eszembe. Szükség lehet forma szerint olyan írásra, mely igazolja itt, hogy a kényszerűség hoz ki, s hogy ott becsülettel kitartottál. Azt hiszem, ilyet a Népközösség, melynek dolgait B. Edgár² intézi – tudtom szerint – nyugodt lélekkel adhat neked. (De akkor is jönnöd kell, ha nem hozol ilyet.)

Másnap: Ismét tárgyaltam. Igenlő válaszd esetén ügyed itt gyorsan elintéződik, a vezetők ebben egy véleményen vannak. Itt tehát nem kell kockázatra számítanunk. Bár a lakás kérdése még kialakulatlan (pár nap eltelik, míg kölcsönügyben válasz érkezik), ma mégis úgy érzem, hogy nem kellene ott hagyni a családot. Ha itt nem tudnók elhelyezni őket, Anyukánál és Márta mellett maradnának egyelőre Kisorosziban. Ti azonban jobban látjátok azt, hogy mit jelentene esetleges ott maradásuk rövidebb időre, legfeljebb egy hónapra. Tanácskozzatok hát hideg ésszel s egyetértő lélekkel. Segítsen meg az Isten!

Ui. Ha vannak takaróitok, hozzátok el, mi ilyenekben koldusszegények vagyunk. Soltészról csak fájó hírt írhatok, minden valószínűség szerint elpusztult Várad körül.

Apád.

¹ Uray Sándor (1887–1969) ref. lelkész; fia, Sándor Ravasz László püspök veje.

² Balogh Edgár (1906–1996) publicista, egyetemi tanár.

Jékely Zoltán Áprily Lajosnak

[1946. 08.]

NB. Ezt a levelet Albert Ferenc viszi, az, akivel július 26-a tájt készültem kimenni, mint kísézőmmel, de megtorpantam...

Drága Apuka, Anyuka, Bigyi, Patyi!

Augusztus 12-én kelt, a szörnyű hírt közlő levél utáni harmadik levelüket is megkaptam. Mintha ennek a hangja már a gyász utáni csenedesebb fájdalmakat szólaltatta volna meg – mintha higgadtabb volna. A bennünket hívás sem olyan impetuózus, mint a legelsőben volt, egy kissé meg is gondolkoztat: tényleg érdemes-e felégetnem itt magam mögött a hidakat, vagy nagyon óvatosan járjak el, esetleg a visszafordulás lehetőségének ki nem

zárásával? Én nem félek a pesti élet terhétől – de a családocskát félttem. Tehát legfennebb tavasszal lehet szó kijövetelünkről. Mi is visz ki innen? 1, A családdal való egy fedél alatt élés vágya 2, a múzeum nem szerkesztőség mivolta 3, hogy Párizs és Velence közelebb van, mint Kolozsvártól. Mi tart vissza? 1, Az árulópecsét, melyet homlokomra ütnek az itteni ultraradikálisok 2, a szerencsétlen szép Kalotaszeg, Székelyföld stb. 3, néhány drága jó barátom, akikkel együtt vészeltük át az utóbbi éveket. Mindazonáltal nem haboznék, ha tudnám, hogy békességes élet vár ott reánk, bár a létminimum határán. Még megvárom a T. G.¹ levelét, aztán szeptember második felében – miután a Maros mentétől, Enyedtől, Csúctól stb. elköszöntem, útnak indulok.

Bigyust hívtam ugyan utolsó levelemben – de félek, nem tudja kijárni az útlevelet, vízumot stb. Ha nem jönne, részletesen utasítson a holmikra vonatkozólag. Annyi szent, hogy kivinni mostanság semmit se lehet, legfeljebb csergét és paplant – de edények, bútorok, könyvek, matrácok maradnak, vagy el kell adogassuk őket, ez esetben az árúkkal Pesten elszámolnék. Lacika irományait a dűlás óta sem láttam, de tudom, hogy megvannak, a fiókos szekrényben meg az íróasztalban. Lizi² rakosgatta el őket, ahogy a földről felszedte. Tervem az, hogy egyelőre Szabó T. Attilára³ és Nagy Jenőkére bízom őket. A könyveket pedig ládába zárom, és az Erdélyi Múzeumba helyezem ideiglenes letétbe. Ott biztos helyen lesznek. Ha azonban Bigyus úgy döntene: egy részüket eladnám. De erre inkább ne kerüljön sor... Eladni elsősorban a nehéz bútorokat volna érdemes, az Apukáék és Bigyus meghatározta sorrendben. Apuka utolsó levelében egy mondat különösen szíven ütött: „Az újak hogy leszakadtak rólunk!” – Ha Évát és Olgát is beleszámoljuk, akkor igazán meggondolkoztató és félelmetes a sors következetessége ezen a téren, s Csonyonyinkára, Zsolcikára, Adrienne-re kell gondoljak, akik – bármily kegyetlenül is hangzik, szintén „újak”...

Szegénykéék szinte emberfeletten, aggasztóan édesek és szépek, a kicsi fiú pláne „nem e világról való”. Talán hasonlít ahhoz az Ottilihoz, aki kicsi plécsuporból „vérit” [?] a sétatéri villa⁴ előtt 1914-ben, a feje formája, a bámulása, a „ha!” – olyan, mint az apjái –, de nagy dióbarna szeme van, az anyjától. Már „áll a baba, áll”, kedvenc és egyetlen szava: „työtty” – kérés és adás, düh és örömkifejezés egymagában. Újvárról⁵ hozta, ahol az anyja gyermekcipőjében mászta be ugyanazokat az utacskákat és udvarokat, amelyeket 25 évvel ezelőtt az anyja. Ezt a gyermeket a nagyszülei szívszakadásig fogják szeretni, s én mindent el kell kövessek, hogy ezt a sokáig nélkülözött nagyszülői szeretetet és féltést a gyerkőc már ne sokáig nélkülözze, s hogy az öregek se nélkülözzék az unokák adta örömeit. Ennyi hálával tartozom nekik is, s szüleimnek is.

Nem értem: a házunkat miért nem lehet még mindig rendbe szedni? Még mindig járnak a bandarlogok?⁶

Adrienne ma Nagyváradon szerepel, valami tanítókongresszuson, Balogh Edgár hívta meg. Tán elruccan Szatmárra is. E hónapban már 1 milliót keresett. Pesti szerződését holtbiztosra veszem, ha nem is szerződne egyelőre, szavalóestélyeket rendezhetne itt-ott, s kereshetne velük.

Kíváncsi vagyok a lakásügy alakulására. Én egyelőre Berenczeinél is felüthetném a sátorfámat – ha ugyan van neki még lakása.

Ő a Galamb utca 7. IV. emeleten lakik. Patyi keresse fel, s informálja terveimről; kérje meg, hogy írja meg: hogy áll a bál? Patyinak üzenem: Gyönyörű kolozsvári hajadont szeretnék hozzáadni, 6 szép fekete gyermek néz ki belőle... Fényképet viszek... Tolnai levelét nyugtalanul várom, de az állástól függetlenül is kívánciorlok. Zsoli.

¹ Tolnai Gábor (1910–1990) irodalomtörténész, egyetemi tanár, 1946–47 között az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatója (ide, régi munkahelyére megy vissza dolgozni Jékely a viszsza-település után).

² Schéfer László lánya, Schéfer Lizett, Jékely unokatestvére.

³ Szabó T. Attila (1906–1987) erdélyi nyelvész, irodalomtörténész, a család jó barátja.

⁴ Áprily Lajos nagyenyedi háza a Sétatéren.

⁵ Marosújvár, Jancsó Adrienne szülővárosa.

⁶ Kipling kifejezése a DZSUNGEL KÖNYVÉ-ben a majmokra (a szó szerepel a RÉGI UTCA HOLDSÜTÉSÉBEN című korai, 1931-es Jékely-versben is).

Jékely Zoltán Áprily Lajosnak

Boldog utóirat: Jancsó Sándor 27-ére virradólag hazaérkezett Észtországból. A hír hallatára azonnal sarkantyúba kaptam magamat, s Kvárig meg sem álltam. Nem találkozhattunk, mert Adriennel elutaztak Vásárhelyre kihűlt-tűzhely-nézőbe. A repatriálás tervét az öreg hadastyán megérkezése ha nem is borítja fel, de bizonyosan módosítja. Majd megírom, mi alakult ki, mihelyt hazajönnek.

A gyermekeket egészségesen találtam. De kicsit sápadtak a bérházélettől, és hajlamosak az elzsigorásodásra.¹ Zsolcika már Ai-t is kiált: nem tudhatni, hogy Erzsit vagy Lajit akar-e jelenteni. A macskát kutyának nézi, és ujjal mutatva rikkantja: kuak, kuak!

Elképzelhetik az öreg Sándor álmélkodását, amikor a félhomályban, Csonyonyinka mellett megmozdult valami... Nem tudta, hogy Zsolcika is a világon van. Hogy tudjuk tőle ezt a két porontyt leragadni, ha netalán visszakapja az állását Vásárhelyen –?

Az Apuka jún. 26-án kelt levelét (mi történt egy hónap múlva!) távollétemben hozta el valaki. Az ércbe vésett verseket köszönöm – én pontosan az ellenkező végletben csapongok, s egyre jobban ölebe vesz a formátlanság.

Várom a T. G. levelét. Úgy látszik, nehezen születik meg.

Sok csók Zsolitól

Kvár, 1946. aug. 31.

¹ Zsigorás – erdélyi tájszó: elgémberedett, nyűgös.

Jékely Zoltán Áprily Lajosnak

Édesapám, a véletlen megint Udvarhelyre vetett. V. Gyurka hívott meg, hogy mielőtt kimennénk, lássam még a Hargitát s az aljában történő dolgokat. Holnap indulunk Haáz Sanyival¹ s egy-két ifjúval...

Október 2. van, s én még Erdélyben. Nehéz az elszakadás – bár úgy érezteti velem valami, hogy végeredményben minden perc, amit itt töltök, késedelem... de vajon miről, minek a lekésése?

A gyermekek már most, 4-ed napos utas koromban is irtózatosan, sajgón hiányoznak. Mi lesz Budapesten, mondjuk karácsonytáiban?

Tegnap halásztam a Küüllőben – 2 silány balintocskát fogtam. Már nagyon hideg a víz, nemigen kapnak. De szép márnák hintáznak a tiszta víz fenekén.

Hazamenet Parajdot feltétlen útba ejtem, s ha lehet, megnézem a Peer Gynt-i² hajlékot is, ahol Peer 1943 nyarat együtt töltötte Solvejggel.

Vajon Bigyuskánk meggyógyult-e? Sok halat kéne ennie, sárgaság után csak halat s csirkét szabad a húsнемűek közül. Belőle is valami Solvejg-szerű leányt akar formálni az élet – Peerjét azonban hiába várja haza. S hány ilyen Solvejg van szerte Erdélyben s Magyarországon?

Innen Tolnainak is írok végre. Eddig nem írhattam, hisz az értesítést még ma sem kaptam meg – csak az Apuka másolatát, s azt is csak 23-án. Mindenesetre telefonálja meg neki vagy a múzeumnak, hogy technikai okokból, formaságok elintézése miatt kések, de okt. 10–15-ike közt ott leszek.

Jövő hét elején visszamegyek Kvárra. Remélem, vár egy-két levelük – s aztán már csak egy hét s találkozunk... A szabadjegyet megkaptam, köszönöm, tán élhetek is vele.

Sok csók Zsolitól

Udvarhely, 1946. okt. 2.

¹ Haáz Sándor (1912–2007) erdélyi etnográfus, grafikus, Jékely jó barátja.

² Utalás Áprily Lajos PEER GYNT-fordítására.

*

Schéfer Ida (Jékely-Áprily Lajosné) Jékely Zoltánnak

Budapest, 1946. október 20. Vasárnap du.

Drága Zsolikám, csak nemrég írtam neked, s ma újra tollat fogat kezembe a nyugtalanság, amelyet miattad érzek. Miért nem jöttél meg október 15-ére?! Ez volt a végső határidő, amelyet érkezésedre megjelöltél. Olyan komoly ígéretet tettél nekem erre a napra, hogy csak öngyötresnek tetszett, ha ebben is kételkedem. És hogy mégsem jöttél meg, sötét sejtelmek kezdenek úrrá lenni rajtam. Hátha nem jöhettél? Hátha valami gonosz ármánykodás utadat szegte. Elgáncsolt? Visszatértél? Vagy valami olyan történt az ezerféle baj közül, amire gondolni sem lehet, gondolni sem szabad? Mit tudjuk mi. De most már tele vagyunk gyöttrő várakozással: mit hallunk majd rólad? – Ha valami iratok miatt nem tudnál, édes Szívem, jönni, írj, sürgönyözz, hogy küldjünk azonnal ilyet neked. De szeretnék odalátni, ahol most vagy, hogy ez a rossz, bizonytalan érzésem megszűnhessék. Megkaptuk szívszakasztó búcsúleveleidet Enyedről, Székelyudvarhelyről. Lelkem Zsolikám, miért szakadsz el olyan nehezen Erdélytől? Hiszen visszalátogathatsz minden évben oda. És élni, gyermekeket felnevelni ott nem lehet. Meglásd, jól ki fog itt alakulni az életetek. És lehet szeretni ezt a szegény, drága Budapestet is. Ezt a szegény, megvert, összetört Budát és azután Visegrádot, a mi Visegrádunkat. Egypár lépés, és a Hévnél vagyunk. Onnan másfél óra Szentgyörgypusztá. Kora tavasztól kezdve már az a hazánk. A bútoraink és minden holmink kihozatala igen sürgőssé kezd válni. A kölcsönbe itt levő bútorokat hirtelen elhatározással eladták. Megnehezül nélkülük az életünk. Meg kell már beszéljünk, édes Fiam, a bútorok kiszállításának módját, mikéntjét. Fogsz-e jönni, édes Fiam? Vagy valami akadályod, Kálvária-járád van? – Milyen jó lett volna, ha már az őszön Adrienne s a gyermekek is kijöhettek volna, akkor te is könnyebben és hamarabb elindultál volna. Volna... volna... De vajon hogyan van most? Itt az élet nem hiszem, hogy nehezebb és a drágaság nagyobb lenne, mint ott. Tejet kitűnőt lehet kapni 1 p 60 f-ért. Vár nagyon Aád.

Jékely Zoltán Schéfer Idának

Drága Anyuka! Mindkét levelét megkaptam; azért nem válaszoltam reájuk, mert mindkét esetben szentül hittem, hogy néhány nap múlva csókjaimmal adhatok választ. De mint már annyiszor a két utolsó hónapban, most is csalódnom kellett: a rendszer ezer fortélya akadályozza kiutazásomat. Azért szenvedek, mert voltam olyan marha-becsületes (vagy csak gyáva), hogy törvényesen akartam kijutni. Ha nekivágtam volna „feketén”, már rég künt volnék – vagy ülnék valamilyen pincében. El nem képzelhetik, min mentem át azóta, hogy a szabályos elintézésbe fogtam! Éjjeleim-nappalaím a legocsmányabb hivatali ödöngés, állingálás, instanciázás prédái. A román ügy végre elintéződött – annál is nehezebben megy a magyar beutazási engedély megszerzése, Bukarestből, a magyar misszióból. Ezekkel az urakkal szemben, innen Kolozsvárról, tehetetlen vagyok. A napokban, amikor a sürgönyt Pestre feladtam, úgy volt, hogy hamarosan küldik az engedélyt – ezért mertem sürgönyözni, hogy Csonyóval megyek – de most már egy hét is eltelt, s hiába várom. A jövő héten nekivágok beutazási engedély nélkül. Arra kérem Apukát és Patyit, hogy valamilyen belügyi összeköttetés révén hassanak oda, hogy a biharkeresztesi magyar hatóságok ne kergessenek vissza.

Ha még egy-két hetet itt kell töltsék, meghülyülök a semmittevéstől, idegességtől, elkeseredéstől. 2 hónapja egy könyvet nem olvastam, egy betűt nem írtam, csak kérvényezek, ácsorgok, pénzt hajszolok – szóval utolsó csavargó vagyok, aki mindenkit utál, de legjobban önmagát utálja.

A múzeumtól iszonyúan resteltem magam – de esküszöm, nem rajtam múlt, hogy két hónapos késéssel is aligha foglalhatom el az állást. Börtön a világ, ha az ember nem mehet oda, ahová akar. S én nem mehetek.

Az Apuka által küldött másolatot megkaptam, a határon ezt fogom felmutatni a magyar hatóságnak.

Csonyonyinkát azért szeretném vinni, mert cigányéletre nem hagyhatom. Legalább őt mentsem ki a Szentegyh. u. 2. alatti nyomortanyáról. A gyermekek taknyosak, Csonyonyinka ótvaros is. Mezítláb futkosnak a gangon – nem lehet velük bírni. A konyhában alszanak egymáson vagy egymás mellett – mert bent még nem fűtünk.

Most Adrienne szerzett valami fejőstehen lakót, attól várja a sült galambot télire.

A bútorok kihozatala sajnos Adrienne feljövételének időpontjára marad – tehát május-júniusra. Nincs Isten, mely hamarabb kihozza őket. Én a küszöbön is szívesen aludnék, vagy egy vakondtúráson, csak már odakint lehetnék! (Lehet, megbánom, de most eszeveszett mehetnékem van, s nincs az a szurony, mely tovább akadályozhatna.)

Tolnainak telefonáljanak, vagy mutassák meg ezt a levelet, nehogy félremagyarázzák elmaradásomat. A nemzetközi bürokrácia áldozata vagyok, verje meg a Jehova! Mindenki hülye, aki nem ex lex megoldásokhoz folyamodik. De ehhez nagy pénzek kellenek...

Tegnap kint voltam a Temetőben. Őrült tumultus volt, szenvedtem. Csonyonyinka ordibálni kezdett egy almáért Komamáék sírja mellett. S Komama nem adhatott neki. Debrecenben járt-e valaki e napon közülünk? Jaj! Ezerszer jaj.

Sok csók Zsolitól

Kolozsvár 1946. nov. 2.

Vallasek Júlia

TÓMONDATOKBAN A JELEN VALÓSÁGAIRÓL

Jékely Zoltán, a *Világosság* publicistája

Pontosan egy héttel azután, hogy 1944. október 11-én bevonultak a szovjet csapatok Kolozsvárra, megjelent „*az erdélyi magyar dolgozók lapja*”, a *Világosság*. Sok minden történt Kolozsváron az alatt a néhány nap alatt, amíg nem volt napilapja (a több évtizede megjelenő *Ellenzék* és *Keleti Újság* a szovjetek bevonulásával megszűnt), főleg olyasmi, amiről azokban az időkben éppenséggel nem írhatott napilap. Többek közt arról sem, hogy október 12. és 15. között a szovjet hatóságok valósággal megtizedelték Kolozsvár lakosságát, 3-5000 civil férfit hurcoltak el a városból. Nagy részük a munkát fegyelmezetten elkezdő gyári munkás volt, de köztük volt a parlamenti exképviselő Mikó Imre, a *Páosztortűz*-szerkesztő, a „Kolozsvár Wallenbergje”-ként emlegetett Járosi Andor és Jékely Zoltán sógora, a fiatal történész Mikecs László is.

1944 decembere és 1946 szeptembere közt Jékely Zoltán a *Világosság* szerkesztője. Ez a rövid másfél esztendő Jékely pályájához mérten jelentéktelen, annál is inkább, mert fontos verseit, novelláit, regényeit sem ekkor írta. Újságírói pályájának megrajzolása azonban képet nyújthat arról, hogy a transzylvanista hagyományokhoz kötődő, ugyanakkor a baloldali eszmékhez korábban kevés affinitást mutató értelmiségi hogyan próbált helyet találni egy akkor még csak körvonalazódó új világban.

Azon, hogy író napilapnál újságíróként kezd dolgozni, aligha lepődött meg valaki akkoriban – a hírlapírást, noha többnyire az írás alacsonyabb rendű formájának tekintették, a napisajtó tizenkilencedik századi megerősödése óta igen sok magyar író gyakorolta ideig-óráig vagy akár hosszú távon. Az erdélyi irodalmi intézmények huszadik századi történetében pedig kifejezetten fontos szerepet kapott a napisajtó. Erdélyben mind az első, mind a második világháború után, más publikációs fórumok híján napilapok hasábjain kezd körvonalazódni az irodalmi élet, a hírek, tudósítások, interjúk és apróhirdetések közt helyet szorítanak a versnek, rövidebb prózarészleteknek is. Az irodalmi lapok (*Erdélyi Helikon*, *Páosztortűz*) megjelenéséig olyan napilapok, mint az *Ellenzék* vagy a *Keleti Újság* nemcsak fontos publikációs fórumnak bizonyultak, de különféle pályázatok kiírásával, versenyek szervezésével elébe mentek az elvárásoknak, és olyan írók jelentkezését segítették elő, mint Tamási Áron. A második világháború, Észak-Erdély visszakerülése Romániához, a kulturális és tudományos élet számos jelentős személyiségének halála ismét súlyos helyzetbe sodorta az erdélyi magyar publikációs fórumokat. Az *Erdélyi Helikon*, a *Páosztortűz*, a *Termés*, a *Hitel* megszűnt, elhallgatott, mint 1940-ben, az ellenkező előjelű hatalomváltásnál a *Korunk*. Egyedül az *Erdélyi Múzeum* című tudományos folyóirat folytatta működését 1947-ig. Az irodalom ismét visszakerült a napilapok hasábjaira, csakhogy ezúttal nemcsak egy mostohább közeghez, de a győztes új, kommunista eszmékhez is igazodnia kellett.

Kolozsvári tartózkodásának (1941–1946) egy szakaszában Jékely Zoltán az Egyetemi Könyvtárban végzett munkája mellett szerkesztő is volt, mégpedig a fiatal, többnyire

népi érdeklődésű írókat egybegyűjtő *Termés* című negyedéves irodalmi/kulturális folyóirat szerkesztője. A *Termés*, noha kiegyensúlyozásra, eszmetisztázásra törekedett, és különösen *Vélemény* rovatában igyekezett minél több hangot megszólaltatni, irodalmi anyagát tekintve a népi mozgalom eszményeihez kötődött erősebben. Szerkesztői 1943-as *Elvek, gondolatok* című ankétjukban megtették azt is, amit akkoriban kevesen, a kommunista munkásíró, Nagy István véleményét is kikérték. Nem telt el másfél esztendő, és hosszú időre éppen Nagy István lett az irodalmi, tudományos, kulturális stb. élet programadó személyisége. A *Termés* utolsó, 1944 őszi számát, amelyben Jékely Az AKRAGASZI HALÁSZVERSENY című novellája is olvasható, egyébként a *Világosság* második számában megjelent hirdetés szerint éppen a *Világosság* kiadóhivatalában lehetett beszerezni.

Az alábbiakban Jékely Zoltán *Világosságban* megjelent írásai alapján rajzolom fel utolsó, Kolozsváron töltött hónapjait és hírlapírói munkásságát. Ahhoz, hogy Jékely ekkor született, egyébként viszonylag csekély számú írását a maga helyén értékelni tudjuk, ismernünk kell megjelenésük kontextusát is.

A *Világosság* a Magyar Népi Szövetség lapja azon a Kolozsváron, ahol ezenkívül még két napilap, a szociáldemokrata *Erdély* és a Kommunista Párt 1945-ben induló lapja, az *Erdélyi Szikra* (néhány szám után *Igazság*) feladata napi információval ellátni az olvasókat.

Szerkesztője Balogh Edgár, a szerkesztésért felel Nagy István, aki a *Szikra* indulásával annak a lapnak lesz főszerkesztője. Később, 1946. február 25-től Benedek Marcell, Kacsó Sándor és Kós Károly neve tűnik fel az impresszumban. Ekkor már az MNSZ központi napilapjaként hirdeti magát, de a benne közölt anyagok zöme Kolozsvárra és környékére figyel.

A *Világosság* a második világháborút követően Erdély első magyar nyelvű napilapja, amely cikkeivel és híryanagáival a szervezkedő új hatóságoknak az új közigazgatás kiépítésében hivatott segíteni, illetve az előrenyomuló szovjet és román hadsereget támogatni.

Első vezércikkében Balogh Edgár kiemeli, hogy „*A tények világos látását akarjuk szolgálni, pontos, hív szolgálatunkkal. Az emberiség fényét akarjuk terjeszteni minden sötétséggel szemben. Az igazság tiszta szellemében akarjuk védeni Erdély érdekeit és a magyar nép minden emberi jogát.*” Ennek biztosítékát magában az új politikai rendszerben látják, hiszen „*ahol maga a nép határoz, maga a munkás, iparos, földművelő tömeg, kell-e ott félnünk továbbra is a nemzeti gyűlölködéstől és viszálykodástól?*”

Bizonyos, hogy a *Világossághoz* kizárólag olyanok kerülhettek munkatársnak, akiket Balogh Edgár erre alkalmasnak talált.

Az indulás pillanatára így emlékszik vissza SZOLGÁLATBAN című 1981-es emlékiratában Balogh Edgár: „*Villanyáramot még nem kaptunk, a lap kézi szedéssel készült, s a nyomdaszemélyzet, a szerkesztőség és a rikkancshad felváltva forgatta a rotációs gép nagy kerekét. Ott volt Nagy István, Szabédi László, Nagy Elek, Székely Gyula, Jablánczy László, Nemes István, László Béla, Balázs Péter, ők lettek az új világ első magyar napilapjának első szerkesztői. Talán ott volt már Jékely Zoltán is, a Világosság irodalompolitikusa...*”¹

Hogyan lett a keresztény és polgári világrendhez kötődő Jékely, a szerelem, az enyészet és más klasszikus költői témák megéneklője a berendezkedő baloldali mozgalom lapjánál „irodalompolitikus”?

¹ Balogh Edgár: HÉT PRÓBA. SZOLGÁLATBAN. Magvető, 1981.

A népi mozgalomhoz kötődő *Termés* szerkesztői 1943-ban elhatárolódtak az 1848-as forradalom emlékére kiadott 48-AS ERDÉLY című, Balogh Edgár, Kovács Katona Jenő és más baloldali személyiségek munkája nyomán Krenner Miklós (Spectator) szerkesztette zsebkönyvtől, sőt Szabédi utóbb szigorú kritikát közölt róla a *Termés*ben. Jékely ellenben (ahogy több más helikonista szerző) küldött nekik írást, a VASVÁRI PÁL NYOMÁBAN című verset. Ha bizalmas baráti viszonyban nem is állt Balogh Edgárral, az erdélyi magyar szellemi élet viszonylag szűk terén belül tudhattak egymás munkáiról. Balogh emlékirataiban némi öniróniával idézi fel azt az 1944. nyári pillanatot, amikor verset küldött neki, amire „*Jékely Zoli leszögezte [...] hogy próbálkozása »ha valami nagy prozódiai készségről nem is, de magával a költészettel való hódoló rokonszenvről« ad tanúbizonyságot*”.

Jékely személye megbízhatónak tűnhetett Balogh Edgár szemében, minden bizonnyal rajta keresztül próbált nyitni a polgárság felé. Személyében az igen gyorsan működésbe lépő „*tisztogatóbizottság*” sem talált kivetnivalót: az 1945. február 27-i szám közli a hírt, miszerint „*az újságírók szakszervezetének tisztogatóbizottsága (mások mellett) Jékely Zoltán hírlapíró múltban kifejtett tevékenységét vizsgálta meg, és hivatásának gyakorlására jogosítottnak nyilvánította*”.

A második világháború végén, a szovjet megszállás alatt rendkívül fontossá vált az erdélyi társadalom számára annak bizonyítása, hogy semmi közük a hitlerizmushoz, sőt hogy az erdélyi társadalom széles rétegei (néhány, a rendszer által megvásárolt arisztokratát és értelmiségit kivéve) voltaképpen baloldali érzelműek voltak.

Ennek fényében sokatmondó az, hogy miről és hogyan beszélhet ebben az időben egy napilap, hogy melyek az állandóan napirenden tartott kérdések, és melyek azok, amelyeket csakis bizonyos megvilágításban lehet tematizálni, hogy miről lehet és miről tilos beszélni. A lapindításkor feltett optimista retorikai kérdésre a Maniu-gárdák által elkövetett atrocitásokról szóló hírek, tudósítások felelnek, ám ezek egytől egyig kiegészülnek azzal az információval, hogy ezeket a „*gaztetteket*” a románság mélyen elítéli. A baráti (és 1945 márciusáig Erdélyben felügyeletet betöltő) Szovjetunióról, ahogy a dél-erdélyi magyarok internálásáról is, csak óvatosan lehetett írni. Így fordulhatott elő az a helyzet, hogy a lap vezető anyagában homlokegyenest mást ír, mint amire a második-harmadik, hírekben, felhívásokban bővelkedő oldalakon közlőtekből következtetni lehet, és egészen mást, mint amit az olvasóközönség a bőrén tapasztal.

1944 novemberében, alig fél évvel a kolozsvári zsidóság gettóba hurcolása után Az ERDÉLYI ZSIDÓSÁG TRAGÉDIÁJA című kétrészes megemlékezésében László Béla úgy idézi fel az eseményeket az azokra még jól emlékező olvasóknak, mint SS-tisztek gaztettét, amelyben a város magyarsága egyáltalán nem vett részt.

1945 nyarán a *Világosság* nagy teret szentel a román gyűjtőtáborokból hazafelé igyekvő volt hadifoglyok kérdésének. Míg a vezető anyag emberséges bánásmódról, normális kosztról, boldog hazatérőkről beszél, a glosszákbán már „*rongyosan idegen ruhadarabokkal, orosz zubbonyban és betétes osztrák félcipőben megaszalódott testtel, torzonborz bajusszal és ősz halántékkal*” vánszorognak haza a foglyok.

Nyilvánvaló, hogy az a lap, amelyik mást közöl, mint amit olvasói tapasztalnak, elveszíti hitelét. Ám nem szabad megfélekezni arról sem, hogy a pontatlan, sokszor egymásnak ellentmondó hírek és híresztelések mindennaposak ekkoriban.

Az erdélyi közvélemény pedig (jogosan) sokkal jobban tartott a jobboldali román politikától, mint akár a szovjet vezetéstől, akár a román baloldaltól, így érthető, hogy egyetlen lap sem kívánt az esetleges szövetségesekkel nyíltan szembefordulni.

Szembeszökő a lap mozgósító, aktivizáló, optimista retorikája, amely gyakorlatilag minden anyagra jellemző. A vizsgált időszakban a művészet/kultúra csaknem teljesen

hátterbe szorul, és csupán 1946-tól különül el a laptestben. A SZÍNHÁZ ÉS MŰVÉSZET rovat azonban gyakran egyetlen rövid, keretes írás és a színház programja a különféle rövid hírek, hirdetések, felhívások között.

Jékely Zoltán a *Világosság* művelődési rovatát vezette. A lapban közölt több mint száz apró, publicisztikai írásának zöme itt jelenik meg aláírva vagy különféle szignókkal (jz, j.z., -y- n, -yn-).² Vannak aláíratlan cikkek is, amelyekről stílus, tematika, illetve a laptestben való elhelyezés alapján sejteni lehet, hogy ugyancsak Jékely munkái, ezeket jelen tanulmány írásakor nem vettem figyelembe.

Az irodalom kérdése először a *Világosság* november 26-i számában kerül előtérbe, mégpedig nem esztétikai, hanem mozgalmi szempontból. Nagy István SZORÍTUNK IDŐT AZ IRODALOM SZÁMÁRA IS! címet viselő felhívása programadó írás, amely megszabja az új korszak irodalmi irányvonalait, megpróbálja kijelölni azt a beszédteret, amelyben az irodalomról ezentúl szó eshet. A Tamási Áront, illetve Budapestre való távozását név szerint is támadó írás határozott, mozgósító retorikával jelöli ki az irodalom szerepét a kommunista mozgalomban. „A hosszú téli hónapok hosszú estéit mégsem hagyhatjuk kárba veszni. Elénk mered tehát az adott helyzet szabta irodalompolitikai feladat: így vagy úgy, de haladéktalanul meg kell kezdenünk a tömegek demokratikus szellemű irodalmi átnevelését.” Ehhez, lévén, hogy az új művek születését kívárni nincs idő, „eleven kritikai folyóírra” és „olcsó, új szellemű könyvek” kiadására és minél nagyobb tömegekhez való eljuttatására van szükség.

Az elhangzott irányítás szellemében két héttel később Jancsó Elemér veszi szűkszavú lajstromba az erdélyi irodalom addigi teljesítményét, és az immár néhány könyvecskét kihozott Józsa Béla Athenaeum működését, majd maga is mozgósítással zárja cikkét: „Az írói elzárkózottság, a művészet és a tudomány fellegráiraiba való menekülés kora lejárt. A szellem munkásainak, akik oly sokszor hivatkoztak a transzylvanizmusra, részt kell venniük abban az építőmunkában és harcban, amelyik éppen az általuk megálmódott Erdélyért, a kibékülő és egymásnak kezét nyújtó népek közös hazájáért folyik.”

Műfaját tekintve a *Világosság*ban közölt Jékely-írások többsége színikritika vagy könyvismertető, de akad képzőművészeti tárlatismertetés, glossza, interjú és publicisztika, sőt egy esetben vezércikk is. Az 1946. április 26-i szám első oldalán, A BÁRÁNY VÉRE címmel vezércikként hozza Jékely az utóbb 1981-es kötetének címadójaként visszaköszönő írást. Nápolyi emlékek idézésén keresztül jut el először arra a következtetésre, hogy az ölés parancsa az emberben „valami állatsorból maradt babonaszerű ösztön”, amelyet Jézus „mint forradalmár” pusztított el. Az írás megbékélésre, kölcsönös elfogadásra való felszólítással zárul: „A »ne ölj« parancsa lehetett-e valaha komolyabban veendő, mint ma? Akkor is fogadd meg, ha történetesen nem vagy keresztény [...] utóvégre Voltaire sem tartotta magát annak, mégis azt tanácsolta a békességet hiába kereső embernek: – Ne gyűjtsd meg a szomszédod házfedelét, hogy a tiédet se gyűjthassák meg. Mintha csak azt mondta volna: szeresd felebarátodat.”

A *Világosság*ban közölt könyvismertetői többnyire rövid, pár jellegzetességet megragadó, számos világirodalmi párhuzamot is felvázoló írások. Eleinte a Nagy István és Jancsó Elemér által képviselt elvek térnek vissza értékeléseiben, majd fokozatosan erősödik a mozgalmi érték helyett az irodalom esztétikai funkciójára való figyelem. A lapnál töltött első hónapokban írt rajongóan pozitív hangú ismertetőt Lenin sofőrjének emlékiratairól vagy a Józsa Béla Athenaeum néhány sebtében kihozott, filléres kiad-

² Jékely Zoltán *Világosság*ban közölt írásainak teljes jegyzéke megtalálható Kántor Lajos: ITT VALAMI MÁS VAN. ERDÉLYI KRÓNIKA 1911–1959 c. kötetében. Héttorony, é. n. [1992], h. n.

ványáról, lelkendező ismertetőt szovjet színdarabok bemutatójáról, hogy később érvelő, példákat kereső, értő kritikát közöljön Benedek Marcell IRODALMI KALAUZ-áról, Kacsó Sándor novelláiról vagy Kiss Jenő verseiről.

1945. február 13-án közölt HOL VANNAK A MAGYAR ÍRÓK című cikkében feltérképezi, mit lehetett tudni abban a pillanatban az íróársak hollétéről. Előljáróban leszögezi azt, amit akkor a *Világosság* az apróhirdetéseket kivéve szinte minden írásában hangsúlyozni próbált: „*A magyar írók egyáltalán nem vállaltak közösséget azzal a kormányzattal, mely az országot oktan háborúba sodorta. Lettek légyen bármilyen világnézetet vallók, a szovjet birodalom ellen egyetlen valamirevaló írónk sem mártotta tintába a tollát.*”

Jékely listája elég szomorú, pedig a halottakat nem is sorolja, ám sokak sorsáról még nem tudni semmit, vagy csupán azt, hogy fogságban vannak. Az írás mégis azzal a bizakodó megállapítással zárul, hogy „...ki-k keresi azt a helyet és azt a munkakört, melyben legcélszerűbben veheti ki részét az új világ építéséből”.

A *Világosság* szerkesztőségében ő maga is ezt teszi, nem annyira költőként, hanem elsősorban publicistaként. A művészet nagy halottait búcsúztató portrékat közöl (Szerb Antalról, Romain Rolland-ról, Bartók Béláról, Móricz Zsigmondról, Krúdy Gyuláról, József Attiláról és másokról). Interjút készít többek közt a budapesti harcokból hazatért Szentimrei Jenővel, László Gyula történésszel, Benedek Marcellal, az új tankönyveken dolgozó Léтай Lajossal, Victor Eftimiu román íróval, egy orosz–magyar társalgási zsebkönyvet készítő ferences szerzetessel és másokkal.

Zolnai Bélával beszélgetve érzékletes sorokban ábrázolja a tudós veszteségeit: „*lakását a front összedúlta, könyvei egy része megsemmisült, tudományos jegyzetei elégték, szétszóródtak. Egy szál ruhában maradt bútorai és jegyzetei szemétdombbá változott törmeléke közt. Így nőtt az erdélyi tudós jelképévé mindnyájunk szemében, azé, aki egy élet szorgalmas munkáját kell esetleg a semmiből újrakezdeni, mint néhai való Párizs Pápai Ferenc, elődje, aki Enyeden, a kuruc–labanc világ pusztításai után »romlott scholánnaknám hamva közt« kezdte meg fordítgatni Calvin Institutióját.*” (MIN DOLGOZIK AZ ERDÉLYI TUDÓS?, 1945. május 20.)

Készít vérbeli bulvárújságíróhoz illő „*halottas házi*” interjút is: az EMKE agg elnökének, Pákéi Sándor Józsefnek halálakor az özvegyet és az utcabizalmi, később két tüntetésen lelőtt bőrgyári munkás szomszédait látogatja meg, és kérdezi az elhunytakról. Sztárinterjút is készít, az 1946 augusztusában Kolozsváron szereplő Jávor Pállal beszélget öltözőjében, és csípős megjegyzésekkel ostromozza a sztárkultuszt, a nevetségesen viselkedő rajongókat.

Egyik glosszájában örömmel nyugtázza, hogy különféle pártok színeiben több író is szerepet kapott az ideiglenes nemzetgyűlésben, harcias retorikával bizonygatva, hogy korábban „*egy megveszekedett eszmei frazeológia dadogói és demagógjai, a »véralóság« és más hibbantság megszállottjai az ingatag magyar tömegeket ostoba és gyalázattal végződő háborúba szédítették.*” (ÍRÓK AZ ORSZÁGVEZETÉSBEN, 1945. április 12.)

Mihelyst az első hónapok feszültsége csökken, Jékely írásaiban (ahogy a *Világosság* teljes anyagában is) csökken a szovjet vagy román hatalommal szemben óvatos vagy túlbuzgó hangnem, a baloldaliság kényszeres bizonygatása. Már nem jelentéktelen szovjet szerzők munkáit dicséri, hanem például a Mojszejev táncegyüttes fellépése kapcsán a néptáncot klasszikus elemekkel keverve színpadképessé tevő koreográfia és a Nizsinszkij-féle klasszikus balett viszonyáról elmélkedik. (NIZSINSZKYÉKTÓL MOJSZEJEVÉKIG, 1945. december 9.)

A harcias lendület és az erőteljesen retorizált stílus immár elsősorban az olcsó siker érdekében a közízlésnek hódoló színházi produkciókat veszi célba. A Farkas Imre CSEREGYEREKEK című operettjének bemutatójáról írott tudósítás például ezzel az össze-

foglalóval indul: „Egy zacskó jóféle alföldi tősgyökér, egy tégely hajdúsági bajuszpedrész, néhány lélegzetvételnyi cifra káromkodás, egy pimt hegyes sercintés s néhány itce cipyszer diákromantika – íme a recept, melynek szemmel tartásával ez a szirupos dallam és mondókamassza operetté állt össze.” (A CSEREGYEREK, 1946. február 18.)

A változtatásokat követelő, mozgósító szándék az írói felolvasóestek szervezési kéréseire (és nem a felolvasandók tartalmára) vonatkozik. (REFORMOT AZ IRODALMI ESTÉLYEK RENDEZÉSÉBEN, 1946. július 19.)

Noha Balogh Edgár „irodalompolitikusnak” nevezi, mint láttuk, az irodalompolitikai irányelveket nem Jékely, hanem Nagy István jelöli ki. Művészetpolitikai elveit az 1945. november 21-i számban egy képzőművészeti tárlat kapcsán fogalmazza meg Jékely Zoltán. Felfigyel arra, hogy a kiállított művek egyike sem hirdet valamilyen tant, miközben az íróktól éppen ezt várják. „Az irodalmi hangadók ugyanis [...] az íróktól nem kevesebbet kívánnak, mint hogy lehetőleg tömondatokban és feltétlenül a jelen valóságairól írjanak, felvilágosító, népművelő céllal, s hogy műviüket az idő kíváncsatos selejtező szűrőjének kikerülésével egyenest a kultúrára szomjas, elhanyagolt tömegek közé juttassák.”

A kettős kódolású zárlat a Szovjetunióra való utalással klasszikus példája annak, hogyan lehetett az irányelvekkel nem egyező véleményt megírni. „A végső választ mégis az a könyörtelen idő adja meg, amely nem ismer polgárt és parasztot, urat és szolgát – csak tehetséget. S az időnek ezt a döntőbírói tisztjét ma már a Szovjetunióban is számon és tiszteletben tartják.” (A VÁSÁRHELYI KÉPZŐMŰVÉSZETI KIÁLLÍTÁS TANULSÁGAI.)

Az írás és az íróként való érvényesülés lehetőségeit nem is ábrázolhatja másként, mint optimistán. Az 1945. karácsonyi lapszámban a magyarországi irodalom helyzetét válaszolja fel, „rom irodalom”-ként jellemzi, amelyben „a magyarországi író manapság kísértetként kóvályog egykori lakása romfalai között, könyveinek és bútorainak hamvában gázolva, mint Márai Sándor, vagy a háború névtelen katonaáldozatainak sírjaira tereget egy-egy szál virágot, mint Illyés Gyula”. Konkrét műveket nem emel ki, de bízik a Szovjetunióból visszatért szerzők (Illés Béla, Háy Gyula, Balázs Béla, Gergely Sándor) hatásában és abban, hogy rövidesen „az íróknak egyre hallhatóbbá válik a szavuk: majdnem mind belefolynak a napi politikába is, vagy legalább közművelődési síkon fáradoznak [...] Ha kenyeret soványat is, de szerepet bőséggel kaptak, álmuk, ha mégoly zilált körülmények közt is, de bizonyára a megvalósulás szélén áll”. (VIRÁG A TÖRTDEREKŰ CSERESZNYEFÁN, 1945. december 25.)

Ritkán, de előfordul, hogy egy-egy történelmi eseményről való megemlékezés nem feltétlenül követeli meg a lap vezető ideológiájának hangoztatását. Július 14-e, Franciaország nemzeti ünnepe, a Bastille lerombolása akár kínálhatná az alkalmat a nép forradalmi szerepének elemzésére (a 14-i lapszámban ebben a megközelítésben is említik). Két nappal később Jékely Zoltán publicisztikája, az EMLÉKEZÉS EGY NYOLC ÉV ELŐTTI JÚLIUS TIZENNEGYEDIKÉRE viszont már személyes hangú, nosztalgikus megjelenítése 1937-es párizsi kalandjainak, Jékely-novellába illő jelenetekkel. Apja, Áprily Lajos fiatalkori alakját idézi, aki „1909-ben, 19 éves korában 150 koronával és egy ócska kékítéskával vágott neki Kolozsvárról Baudelaire és Verlaine városának, mint valami Balzac-regényhős, hogy másfél hónapnyi padlásszobázás, éhezés és szörnyű szívészúrások után hazatérőrogon a legszörnyűbb betegséggel: a Páris-nosztalgiával szívében, melyről akkor még nem tudhatta, hogy örökölhető”. (1945. június 16.)

Jékely költői, írói munkássága háttérbe szorul ebben az időszakban. Két prózakötete jelenik meg, a MINDEN MULANDÓ című kisregény (Marosvásárhely, 1946) és A HALÁSZOK ÉS A HALÁL című elbeszéléskötet (Kolozsvár, 1946). Több verset, versfordítást közöl az 1946. július 2-én induló Utunkban, de ebben az időben a próza (és a napilapos újságírói penzum) foglalkoztatja, verseskötettel nem jelentkezik.

A *Világosság* különösen az első hónapokban, illetve ünnepi (ekkor még karácsony, húsvét, május 1.) lapszámaiban közölt verseket. Ezek eleinte a híroldalakon, keretben közölt versek (pl. Ady Endre: ISTEN HARSONÁJA, József Attila: MUNKÁSOK), amelyek kifejezetten politikai üzenet funkcióval bírnak. Aminthogy üzenete van annak is, hogy 1945 tavaszáig többször is közölnek dilettáns munkásköltők gyengécske verseiből.

Jékely öt alkalommal jelenik meg költőként a *Világosság* hasábjain (néhány fordítását nem számítva). Első két írása éppen vers. A lap 1944. október 25-i számában az OKTÓBER, 1944. november 4-én pedig, abban a lapszámban, amely Horthy lemondásáról és Szálasi nemzetvezetővé való kinevezéséről ad hírt, az ŐRÜLT VELŐK hírfej helyén megjelent közlése akár szerkesztőségi állásfoglalásként vagy a címolddal híreihez kapcsolódó kommentárként is értelmezhető. „*Ott kívánom már látni társaságotok, / kik ezt a szörnyűséget ránkhozátok / mert odavalók vagytok holmi ronda / ordinaré vásári pantheonba.*”

Versben siratja halottait is: az 1945. november 3-i szám KIÁLTÁS HALOTTAK UTÁN, az 1946. húsvéti lapszám FELTÁMADÁS című versét közli. Az ÖSSZEGYŰJTÖTT VERSEK-ben „Mikecs László emlékére” ajánlott vers itt tágabb, a háború minden áldozatát magába foglaló mottóval jelenik meg: „*Tisztelgés Halász Gábor, Mikecs László, Szerb Antal és még ötvenmillió emléke előtt, akik véres áldozatul múltak ki a veszett Mars-isten oltárán.*”

Az 1945. május 13-i lapszámban az enyészet, a szerelem, az álmok és finom kulturális utalások költője új szerepet keres és vél megtalálni A HARMINCKETTEDIK TAVASZ című (ÖSSZEGYŰJTÖTT VERSEI közül hiányzó) születésnapi versében: „*Most élni kell és nem emlékeinkkel / bajmólódni / Pattantsd le arcom / sápadt, vértelen epidermisét, / hogy új csókokra még méltó legyek, / s új hittel töltsenek meg új misék // Nem kellesz bús, temetési menet / nem kelletek kísértetek, / én egy óriási lakodalmi / vigasság vőfélye szeretnék lenni / hogy bős torokkal kiabáljam ottan / éljen a Béke, a Mirtuszos menyasszony, / s vőlegénye a daliás Szabadság!*”

„Óriás lakodalmi vigasság” helyett nehéz esztendők következtek, „bős torokkal” való kiabálás helyett hosszas elhallgattatás jött.

JÉKELY ZOLTÁN LEVELE TAKÁCS JENŐNÉ PASTEINER ÉVÁNAK

Édes Éva! Végtelen melankóliával kezdem ezt a levelet, válaszképpen ma érkezett, várva várt leveledre. Melankóliámnak maga a különben örömet szerző levél is oka: elkerültük egymást Ausztriában! Azonkívül: fejfájós napom van megint, reggel mostanában sűrűn ébredek butító, tompa fejfájással, aminek talán elsősorban fényviszonyom az oka, a kritikus és gyógyíthatatlan photofóbia... Azonkívül: most már meg kell írnom, hogy szegény Anyuka július 8-án meghalt, s a visegrádi domboldal temetőjében pihen, akarata szerint. Halálát sok-sok betegeskedés, szörnyű idegállapot előzte meg, azt kell írjam keserűen, hogy megváltás volt neki a halál – Apuka künt él már 10 éve a Szentgyörgypusztán, most egyedül, csak beljebb költözött a faluba, jó ismerősökhöz, egészen márciusig. Mert

ott ilyenkor elviselhetetlen a magány, pláne a gyászeset után. Közösén ültetett tiszafánkat még 1945 telén kivágták karácsonyfának a jó k.orosziak, viszont a szelídgesztenyefa óriássá nőtt, s árnyékát a házig bocsátja szép nyári reggeleken... De hogyan tudjak levélbe „gyömöszölni” annyi mindent, örömet s szomorúságot vegyesen, életünk eseményeit és viszontagságait, amikor már 10 éve megszaktadt köztünk minden érintkezés? Tudom, ennek én vagyok az oka, hisz te még csomagokkal is jelezted ragaszkodásodat – de az utolsó címed, mely az Ika-küldeményen volt 1951-ben, a bejáróné hülyesége miatt elveszett. Azóta írtam egy-egy lapot Torontóba (P. Dezsőné annak idején adott egy címet), de azokra nem jött válasz. Ugyancsak P. Dezsőnéől tudtam meg, hogy ficskájá kiment volt 56-ban, s te gyámolítod azóta. Most már nagy fiú lehet, s remélem, sok örömed van benne. Az én gyermekeim is elég nagyok immár, Ádika 18, Zsolci 16 éves. Meghatóan jó gyermekek ez ideig, becsületesen tanulnak, zongoráztatnak, verselgetnek – talán lesz belőlük valaki. Ádikának azonban már 2 éve apró lázai vannak, talán valami vírusok okozzák, s ez alaposan igénybe veszi a szívét, egész fejlődésében károsan hat. Sok mindent próbáltunk, egyelőre csak remélhetjük, hogy „kinövi”. Most éppen az „Esőcsepp”-etűdöt próbálgatja a szomszéd szobában, s közben fel-felszisszen, mert nehéz, neki pedig kevés a türelme a zongorához. Zsolci már valóságos mestere a mozarti futamoknak, kézügyessége és logikája nagyobb, mint a leánynak, ha többet gyakorolna, vihetné valamire a zongorázásban... Adrienne-nel egy fedél alatt élünk, két szobában ő s a leánya, kettőben én a fiúval; 1951-ben elváltunk, de a gyermekek érdekében, gentleman agreementtel, egymás közelében maradtunk, közös asztallal és pénzügyekkel. Így elviselhető. El sem tudom képzelni, mi történt volna, ha szétrúgjuk a putrit, s a gyermekeket egymástól elszakítjuk... Mit írjak még magunkról? Sok lemezünk van, köztük a Befelezetlen Szimfónia is, melyről mindig a rozsnói udvar s az utolsó együtt töltött szeptember jut eszembe (1940), mert egyszer együtt hallgattuk, a tornácon ülve, a konyhaablak alatt. Talán sejted, mit mond nekem ez a muzsika, már címével is. Die Unvollendete... Erről jut eszembe furcsa álmom, most a tavaszon. A múzeum hosszú folyosóján mentem veled, a sírkövek közt, a Fitz alsó irodája fele. A falak nyirkosak és mohosak voltak. Te mindenképpen végig akartál menni a folyosón – én a falnak dőltem, lábam rogyadozott; a folyosó végén kinyílt az ajtó, Fitz József ott állt feketében, és beinvitált – képtelen voltam továbbmenni. Vad szívdobogásra és saját zokogásomra ébredtem fel. Kell ezt az álmot, Neked, magyaráznom? Ilyen tökéletes jelképiséggel csak az álmot tud magyarázatot adni dolgokra, melyeket józanul-ébren aligha tudnánk ilyen frappánsan összefoglalni.

1954 óta nem vagyok könyvtáros; ott kellett hagynom a Széchenyit [sic] a rengeteg munka, emberi érintkezések, „értekezletek”, szemináriumi bolygatások, szalmacséplések miatt; nekivágtam a szabadúzásnak, nyugdíjjogosultságom, havi fixumom feláldozásával. De nem lehetett másképp. Azóta főleg műfordításokból élek, de 1955-ben és 1957-ben megjelent 2 regényem s egy verseskötetem is. Azóta semmi! Talán most, tavasszal újra megjelenhetek, mégpedig „Bécsi Bolondjárás” című századvégi regényemmel. A szerződést éppen a te leveleddel együtt hozta a pósta. Ebből feltétlenül küldök; a többi már nem kapható újan, régi könyveket pedig nehéz kiküldeni. De azért megpróbálom... Főleg a verskötetemet szeretném eljuttatni Nektek, hiszen abban 1933–1956 közti dolgaimat olvashatod, mindazt, amiért voltaképpen „érdemes” volt működnöm, élnem. Azóta is írtam vagy 30 verset, de még nem eleget ahhoz, hogy megpróbálkozhassam a kiadásukkal... Faust I.-fordításom már kétszer is megjelent, 1959-ben és 60-ban. Ennek köszönhetem, hogy a Goethe-Institut meghívott Münchenbe, s végre kijut-

hattam külföldre. Bár hamarabb tudtam volna, hogy Te is Európát járod! Mindent elkövettem volna, hogy kijussak kellő időben. Jövőre Itáliába szeretnék menni, de nagyon kevés a valószínűsége, hogy sikerüljön. Segítségedet azonban esetleg igénybe kell vennem egy Bécsből küldendő vasúti jegy erejéig, mert itt nem lehet Nyugatra szóló vonatjegyet megváltani. Útlevelem 1 évig érvényes, pontosan augusztusig. Addig kellene tehát utazásunkat lebonyolítanunk. Minderről majd akkor bővebben, ha az utazás időpontja közeledik. Életem fő-fő csodája lenne, ha Veled valóban találkozhatnék.

Grandpierre-rel sűrűn találkozunk. Remekül bírja a nők ostromát, bár már 57 éves az öreg fiú. Nagy Lóriék a Szentgyörgypusztán nyaralgatnak, fiai az én gyermekeim játszótársai. Áron egyre morcosabb hegyi medve, de azért a mézsagra még el-elindul, és kibúvik a barlangjából, különösen, ha ez a méz ifjú leányok felől küldi illatát... Metki Ödön is derekasan zúzza a követ, gyúrja a gipszet a várbazáiban levő műtermében, kőportól száraz torkát sűrűn öblögeti a kiskocsmákban, Tersánszky Józsi szesztestvérevel támogatva egymást, aki előzvegyült a tavaly (emlékszel a felesége jóslatára, amikor egy szilveszterkor a tenyered fölé hajolt??) Breznay Jósának remek kiállítása volt éppen mostanában; nagyszerűen fejlődött, örök fiatal! Szegény Brigitta is kiállított a tavalyelőtt, kevesebb sikerrel – de annyi összegyűlt, amennyiből egy nád- és kőkalibát építhetett Tihanyban, az erdő alatt, ahol én 1959 nyarán egy B. B. szerű gyönyörű vízitündérrel néhány tébolyító napot töltöttem, s majdnem agyalágyultan hagytam ott a terepet a kiállott izgalmaktól és látványoktól. (Azóta is kerülöm a vízitündérek eme válfaját, s beérem inkább a dunai halakkal, Kisoroszi és Visegrád között.) Kiről írnak még? Szegény Asztalos Miklósék 1951 óta egy alföldi városkában száműzetésben – bár már szabadna, képtelenek visszavergődni Bpestre (villájukat nem kapták vissza). Szekeres Magdi most halt meg az ősszel, valami szörnyű női bajban, az a Sz. M., aki ilyen bajok szerzésére igazán nem adott semmi okot, Isten nyugosztalja. Vértest néha látom a Lukács uszodában, jó karban van. Tolnai nagy ember lett, ehhez képest ritkán látom, de azért szívélyes hozzám. Sőtér elérhetetlen magasságokban lebeg – 5 éve nem láttam, olyan távol van tőlem hivatalos fönségeiben... Sejtetted volna róla, hogy ilyen karriert csinál?!

Írd meg, mit küldjek Neked – Nektek irodalomból, folyóiratokból! Van egy könyvesbolt, ahonnan készséggel és simán expedíálják a világ minden tájára a magyar szellemi termékeket.

Édesanyád sírját fel szeretném keresni. Hol nyugszik? Írd meg pontosan. Albumodat (1940. karácsony, „mi kútba néztünk s nem láttunk napot”) olykor előveszem – kísértetjárás van olyankor a szívemben.

El sem képzeled, milyen jó érzés, hogy ismét „elbeszélgethettem” Veled. Remélem, nem marad monológ!

Sokszor csókol, Jenőt forrón öleli

1961. dec. 5.

Zsoli

Autográf tinteraírás (PIM Kézirattár V.5444/1/13)

Jékely Zoltán első feleségét, *Pasteiner Évát* (1915–2006) 1944-ben elvette Takács Jenő (1902–2005) zeneszerző, zongoraművész. 1948-ban elhagyták Magyarországot, a levél írásának idején az Egyesült Államokban éltek. – *P. Dezsőné* – Pasteiner Éva rokona. Fiát, Pasteiner Istvánt a Takács házaspár nevelte. – *Adrienne* – Jékely második felesége, Jancsó Adrienne (1921–2006). – *A múzeum* – az Országos Széchényi Könyvtár 1985-ig a Nemzeti Múzeum épületében működött. Itt

dolgozott együtt könyvtárosként Jékely és Pasteiner Éva. – *Fitz* – Fitz József (1888–1964) könyvtáros, nyomdásztörténész, 1934–1945 között az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatója. – *Nagy Lóriék* – Nagy Lóránt (1913–1983) Jékely osztály- és padtársa Nagyenyeden, egyik legjobb barátja. Az '50-es évektől Szentgyörgypusztán nyaraltak. – *Áron* – Tamási Áron. – *Metki Ödön* – Metky Ödön (1906–1985) szobrász. – *Breznay Jóska* – Breznay József (1916–2012) festő, grafikus. 1961-ben a Csók Galériában volt kiállítása. – *Brigitta* – Vidéky Brigitta (1911) festő. Talán Rómában ismerkedtek meg 1939-ben, ő is ösztöndíjas volt a Magyar Akadémián akkor, amikor Jékely 1939. decembertől öt hónapot töltött ott (később P. Éva is utánament). – *Asztalos Miklós* – (1899–1986) író, történész. 1951-ben Kőrösladányba telepítették ki. – *Vértes* – Vértes György (1902–1976) író, szerkesztő, könyvtáros, 1952–1971 között az Országgyűlési Könyvtár igazgatója. – *Tolnai* – Tolnai Gábor (1910–1990) irodalomtörténész. 1946–1947 közt az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatója, a Magyarországra visszatelepülő Jékely az ő révén került vissza korábbi munkahelyére. 1953–1980 közt az ELTE régi magyar irodalomtörténeti tanszékének vezetője. – *Sótér elérhetetlen magasságokban lebeg* – Sótér István (1913–1988) ebben az időben az Eötvös Loránd Tudományegyetem rektora, tanszékvezető egyetemi tanár.

Ágh István

JÉKELY 100

„Mi kétezerben nem élünk, szegénykém,
az új évezred nem lel itt bennünket”

(ÚJ ÉVEZRED FELÉ)

Hogy megérem az új évezredet,
születésem idejéből reméltem,
s valóra vált, sőt több mint egy évtized
múlt, miután múltam célját elértem,
most már csak élni szeretnék, céltalan
ténfergek itt, s vissza-, visszatekintek,
pedig nem látom, ami még hátravan,
homályos, rövidlátó szemeimmel.

Jékely Zoltán egész évszázadot
nézett előre, s döbbsent a halálra,
mikor nem látta magát fiatalon
esélyesnek akkora távolságra,
melynek végén a jelenkor rémei
jövőre váltva pusztították egymást,
égő házak az elődök képeit,
új idegenek az utódok arcát.

Majd megtudhatta, micsoda borzalom
a gépesített madár-apokalipszis,
ha a kéményfüst sem száll gyanútlanul,
s veszélyes a tiszta forrásból inni,
talán a vadon rejtett még örömet,
ahogy a horgász egyenként kifogta,
örök nyugalma érezhette meg
tükörképében, együtt a halakkal.

De még előbb, és nekem is azelőtt,
mit *kőbepólyált hosszúcsontú inkák*
nyugalma ígért, mint lázas felkelők,
testrészek kezdték egymáson a kínzást,
idegekből nőtt szike, fűrés, csipesz
forgatta ki, mint kit megnyúznak élve,
hártyáiból a szívet, zsigereket,
így látta még magát, mikor fölébredt.

*„Te, kis toporgó, tejfogas gyerek,
mint roskadtínú, vaksi és süket
vénség érzed, hogy közel a haláloed.”
(GYERMEK A HÓBAN)*

Lehetnék az a kisgyermek a hóban,
akiről alig húszévesen írt,
hisz, ami másról, én rólam is szólhat,
öreg lettem, ő meg verse szerint

ment vaksi vénségénél előbb innét,
s ha elérte a kéklő hóhatárt,
fogyni kezdett köztünk a korkülönbség,
mert én futok, s az ő ideje áll,

hiába nő a rovásomra, s fordul
fonákjára éveink viszonya,
hogy a régi egyensúly megvalósul,
csak én lennék, mi ő volt, korosabb,

hogy lennék az ő emlékének képe,
ki arcomat halálíg őrzi majd,
mert úgy nézett habzsoló kis szemével,
mint egy csodát, a szűzfehér utat.

Szabó T. Anna

HÁROM VERS JÉKELY ZOLTÁNNAK

Ragadozók

villanyos szőrű fekete macska
pattog a szikra úgy simogatja

villan a nyelve nyalja a száját
látni a holdszem fénykarikáját

árama árad éji boszorka
nyúlik a teste kurrog a torka

éhes az édes éji vadállat

belevacog a fogam
addsa a szádat

Halottlátó

Sötét les a szem mögött
rálát napjaidra
aki beleköltözött
éji napra hívja

kit a nemlét létrehív
látszó láthatatlan
izzó fehér negatív
sötét sivatagban

teste nincs csak fénye lát
nincs alatta árnyék
néma álomdéliab
néz csak egyre vár még

*

Lát a vers a laptükör
magát beléd nézi
nézed és néz néma kör
holtakat idézni

még nem él és már nem élsz
már él és te még nem
érted-é hogy érted él
érte élj hogy értsen

*

Minden vers a holtaké
őket látod benne
élő szóval szól a holt
úgy tesz mintha lenne

szádon át vesz levegőt
szavaival láttat
test nélkül sem adja át
magát a halálnak

Szent Mihály temploma előtt, hétévesen

Áll, mint egy angyal, tömören és némán,
felmagasodva láthatatlanul –
idő-szemével érdeklődve néz rám,
mint aki fentről emberül tanul.

Ő lát, de én, ki napról napra nézem,
csak rálátok, és észre sem veszem.
Nem áll utamba, vár a tágas téren –
ő tudja már, hogy magammal viszem.

Álmatlan angyal: belefér egy szembe,
és óriás lesz, mikor rácsukom.
Majd a gonosszal harcol éjjelente –
ő tudja már, de én még nem tudom.

*

Nyolc évig őrzött két gótikus angyal,
a főtéri s a Farkas utcai,
de hatalmukat nem tudtam még akkor,
mentem tanulni, mentem játszani.

Azt tanították: teste van a légnek,
s a súlytalan kő ég felé mutat.
Két templom-angyal: tág eget ígérték,
de csontjaimba nőtték magukat.

Őrizz, Szent Mihály, óvj, szép lovas Szent György,
segíts legyőzni gyengeségemet,
tarts, hogy megtartsak, s hogy meggyőzzek: meggyőzz –
engedd, hogy aki voltam: az legyek.

Lator László

JÉKELY ÉS A HALÁL

A halál oka: teljes szívizomelhalás... szegény Zsolika gyermekkori szívbelhártya-gyulladás következtében egész életében súlyos szívbetegséggel hordozott. Koszorúér-elmészesedésen kívül olyan aortaszűkülete és kamrahibája volt, amivel legfeljebb ötvenéves korig szoktak élni... Hála Istennek, nem tudott a szívbetegségről, és betegségtudat nélkül élhette le az életét. Csak az a négy rettenetes nap ne lett volna! – olvasom Jancsó Adrienne torokszorító tudósítását Jékely Zoltán haláláról. Elhiszem, így volt, de nem lehet-e, hogy idegeibe, sejteibe, túlérzékeny ösztöneibe mégiscsak bele volt írva valami sejtelemféle vagy annál is kevesebb, így-úgy jelenvaló, lappangó veszélyérzet? Azért volt az az özvegye emlegette önkímélet, a másféle hajlamaival ellenkező rendszeres életmód? Ezért volna, hogy költői appercepciós szerkezetében a priori adva van a mulandóság érzése is: ha virágzó fát lát, benne látja mindjárt a lombtalan telet, ha fiatal lányt lát, eszébe jut a sír, amelyben nyugodni fog. Ezt Szerb Antal írta 1937-ben hihetetlenül érzékeny, okos, némi túlzással: Jékely Zoltán egész életművére érvényes kritikájában. Akkor jelent meg a huszonhárom éves költő első kötete, az ÉJSZAKÁK, harmincnégy vers, közte tíz nagy vers, így látta, jó négy évtizeddel később, a nemzedéktárs Vas István. Szerb Antallal egy időben, Halász Gábor így jellemzi, vagy inkább: festi Jékely versvilágát: ...mint egy furcsa, ábrákkal telerajzolt máguskönyvben, süt a hold, zörgő csontokkal indulnak sétára a halottak, a csillagok titkokat őriznek, a lélek haláltáncokkal terhes, mindig ősz van és tél és éjszaka, még a nyulak is idegbajosak, még a mókások is véznák, a szerelem csontvázak ölelkezése. Ő káprázatos színjátéknak, hiteles mesevilágnak látja a Jékely-lírárt: Mennyi staffage, és milyen érzelmi helytállás a japános papírkulisszák mögött!, és úgy érzi, kántál és pózol, megjátssza ő is kortársai szerepét, a mindennapos félelmet, a baráti halált, az élet macabre eltorzítását, szóval divat, modor, de azért a kritikus a harmadik nemzedék legjelentékenyebb költőjének tartja Jékelyt, mert jelzőinek hinni kell – búgó századok, vasfogú órák, nagykörmű szél, a fogak csonthorgonya – hitelesítik a verset. Lehet persze ősoket, mintákat keresni (teszik is, okkal, sokan) a középkori haláltáncokban, ubi sunt-versekben, Villonban vagy a keserű késő romantikában, Donne-ban, Rilkében vagy Laforgue-ban. Lehet ezzel-azzal magyarázni, miért, honnan a Jékely-lírában ez az annyiféle alakot öltő, minduntalan megtestesülő rengeteg halál, az egyetemes enyészet iszonyúan gyönyörű képei, nagyjelenetei. (Találomra kettő: Egykor úgy fogsz aludni lenn a porban / emlékestül, mint egy keleti város, / amelyről már Isten se tudja, hol van. Vagy egy szerelmes séta közben: Kék csillagát sziklaszín bükk alatt / hetykén lengeti már a télizöld; / alatta nagy barlanglakó vadak / csontvázait morzsolgatja a föld.) Hadd tegyem én most oda a lehető

készítések közé ezt is: Jékelynek elemien érzéki természete volt, s ez kétféleképpen is alakítja líráját. Először is: sosem tudott, nem is akart ellenállni a szépség, a női test kihívásának. Legszebb szerelmes verseinek erotikus sugárzása, testmelege van. S mögötte a soha-többet-így fenyegetése. Együtt a birtoklásvágy, a beteljesülés, az öröknek érzett pillanat és az ideiglenesség, a veszendőség, a mindenek múlása. A CSONTJAIMHOZ két sora így szól: *...nézem csontjaim, kik velem loholtak, s kiket lelkem csúful magukra hagy.* Csúful, mert az örökkévaló, akárhogy is, anyagtalan valónk magára hagyja, odaveti a pusztulásnak egyszeri formánkat. Érzékeink által élünk, és csakis általuk él bennünk kis mindenségünk, mulandó osztályrészünk.

A nyitóstrófában a mozdulatait élvező könnyű kezet érezni, a játékos előadást, a köznapias nyelvet. Benne van ugyan dióhéjban a későbbiekben drámaian-tragikusan, a bibliai Ezékiel hangján előadott, szenvedélyesen személyes apokalipszis, de kamaszrúpadra állítva. Majd a második versszakban megsűrűsödik-súlyosodik az innen múlt idejű történet, a feltámadást nem ígérő vigasztalan bomlás most már az egész teret betölti, nem erkölcsi-vallási-filozófiai fogalmakban, hanem mesterien rendezett testes, látható-tapintható képekben, jelenetekben mutatja meg magát. Az imént azt mondtam: Jékelynek elemien érzéki természete volt. Más értelemben, de ebben a verstechnikában is azt érzem. Mondjam inkább szenzualitásnak? A szerelemben világ-szemléletet teremt. Itt egy hihetetlenül hatásos versmódot. Amit, gyerekkorától, látott, hallott, ízelt, tapintott, beleköltözött, ott maradt tudatában-tudatalattijában, készen rá, hogy, ha szükséges, felbukjon a homályból, s hasznosítható versdarabbá váljon. Valahogy így gondolta Szerb Antal is: *Jékely nem költői képeket és hasonlatokat ír, nem a költészet nagy és nagyszerű formulakincsét variálja új mintákba, hanem azt írja, ami van.* A naturalista író lelkiismeretességével, sőt, olykor a természettudós lelkiismeretével csak olyan dolgokat ír le, amiket csakugyan látott, láthatott vagy vizionálhatott. Azok közé a nagyon ritka költők közé tartozik, akik nem szavakat írnak, hanem dolgokat. Vagyis már-már testi kapcsolatban van a neki minden ízükben ismerős élőkkal, tárgyakkal, világdarabokkal, azokat teszi, ha úgy adódik, a versbe (szavakkal persze, hogy is lehetne másképp). Látványos példája ennek a CSONTJAIMHOZ: a maga majdani csontvázát állítja elének, a részletek sokfelől érkező, sokfelé nyíló képzettömegével. Felülről, a koponyától lefelé: *A koponyám mázsás agyag súlyától, / száz év se kell, háromfelé reped,* figyeljük csak az aligha tudatosan odatett kulcsszavakat: attól látjuk, hisszük el igazán az egészet, hogy az agyag mázsás, s hogy a koponya (*száz év se kell!*) nem egyszerűen szétmállik, hanem *háromfelé reped.* S hogy *belészivárog egy tavaszi zápor* (szerethette ezt az elképzelt képet Jékely, ott van, egy kicsit másképp, a CSONTJAIMHOZ-zal egyidős ENYEDEN ŐSZ VAN-ban is: *Magasságból hull ólmos permeteg: / nyirkos felhőcsigák fekete vére: / a sárga föld beissza s rácsepeg / nagyapám csontkezére*), a *tavaszi* talán a legfontosabb benne. Mert ebben a mondatban két világ találkozik, a fényes, sarjasztó-teremtő fenti és az öröksötét lenti. Ha egy csontvázra gondolunk (az enyedi természetrajzszertárban láthatott egyet Jékely), leginkább a koponya világító fogsora jut eszünkbe. Leírása tankönyvbe illőn szakszerű (*egy természettudós lelkiismeretével ír, mondja Szerb Antal*): *A fogaim, miket húsz-harminc évig / kopattak ételek, martak savak,* a versben mégis hevesen személyes háttere van. Az evés: mindennapi életünk élvezete, kényszere, kártevése. Mintha ebben a két sorban is ott volna a vers összetartó-széthúzó kétszólamúsága. Hát még ha hozzáolvassuk a következőt: *a fogaim kicsorbult sora fénylik,* egymás mellett a *kicsorbult* és a *fénylik*, a csontba írt romlás és a hátborzongatóan mégis-szép. És *időtlén időkig* fénylik: a föld alá szorult, lefokozott véges örökkévalóság nem húzza át a halált, de azért, a szavak külön életet is

élnek. Világítanak a fekete térben. A koponya alatt a gerinc – az eleven test erősáramainak vezetője: *csak úgy ropogtak benne a csigolyák és lüktetett a vér*, de a *ropogtakra a kirothadt* rimel, s a szétpergő gazdátlan csigolyákat, mert Jékely lidérces képzelete a föld alatt is megtalálja a csakis neki valót, *felűzi egy kígyó vagy egy gyökér*.

A verszáró két strófa zavartalan remeklés. Aligha tudatosan (nem is illene Jékelyhez), valami belső készletésre, kényszerre, felhangosítja a versben kezdettől hallható két- (vagy több-) szólamúságot. A nőtestre, a húsrá-bőrre sóvár *szegény kéz* az eleven emberé, de a *nem mozdulhatsz meg ott* a (már-már nem is képzeletben) föld alatt enyészőé. Úgy érezzük (ez a költészet ereje), hogy ez is, az is jelen idejű. A két szólam, amely korábban hol összefonódik, hol szétválik, itt szinte egyszerre szól. S megint, akárcsak az első versszakban, a mesés képzelet, a majdnem mesenyelv, egyszerre játékos és komoly: *S ti lábaim, sebes, vad agaracskák*, valami sajgó tündöklést ad az olyan hatásosan megidézett elmúlásnak, egyszersmind baljós árnyékot vet létünkre. Hogy kerül a versebe, a verscsináló tudatba ez a bizarr *agaracskák*? Legszívesebben azt mondanám: valaki súg Jékelynek, verse mögött egy ellenőrizhetetlen irracionális tartomány van. Aztán, a strófa közepén megint két tündökletes kép: *akik leányok lábát szorították / s felhők alá rúgtátok fel a labdát*, a testi szerelem és az enyedi kollégium. Hozott anyag, ez a kép ott van a NAGYVAKÁCIÓ AZ ENYEDI KOLLÉGIUMBAN zárószakaszában: *Jer, kiskomám, puffantsuk jó magasra / sáros labdánkat: mint sötét pecsét, / üljön nyoma a tetőtől araszra, / s ne marja le se jég, se víz, se év!*, s rá az olyan beidegzett mozdulattal lefelé terelt, elsötétülő folytatás, *legyen ott akkor is, mikor a labdánk / már régesrég elvitte a patak, / legyen ott akkor is, mikor hanyattág / feksziünk ki tudja hol a föld alatt...* Beidegzett mozdulat? Hadd tegyem gyorsan hozzá: sem ebben, sem abban a versben nincs egy cseppnyi rutin, kimódolt szenvelgés, túlhabzó érzelem. Színjáték sem. Ilyen volt Jékely kedélye, váratlan váltásokkal tele. Aztán a zárósor, az *örökre megmereszt a síri hapták!* Hogy az elnyűtt, ódon zengésű síri után, ráadásul a vers végére, odateszi ezt az osztrákból honosított, másféle helyzetekhez illő *haptákot*. Alvajáró biztonsággal hárítja el a kínálkozó pátoszt. Ezzel a katona-szóval megtöri a versívet, leejti a hangot, de eretnek versebe hívásával csak láthatóbbá, jelenvalóbbá teszi a csontvázat. Sokan egyneműnek, erdélyiesen ékesnek érzik stílusát, pedig, mint itt is, meg-megtöri köznapias, prózai, majdnem szleng szavakkal vagy éppen tudományos szakkifejezésekkel. Mert ehhez is értett Jékely.

Tóth Krisztina

AZ ENYÉSZET ÍNYENCE

Jékely Zoltán olyan költő, akit az ember fiatalon azért szeret, mert az ifjúkorban lelkünkben annyira erős fájdalmas, nosztalgikus érzéseket szólatatja meg, hiszen folyton az idővel, az elmúlással foglalkozik, később, idősebb korában pedig azért kedvel, mert Jékely valójában egy gyerek szemével látja a világot: érthetetlen, szorongató víziók és furcsa részletek összességének. Költészete félreismerhetetlen, kesernyés összhangzatban olvasztja össze az alkatához közel álló elődök hangját. Kosztolányi alkonyati fényben

fürdő édes halálvágyát, Somlyó Zoltán szomorú, számkivetett dalolását sajátos szómágiával hangolja bizarrá. Verseinek jellemzően elégikus tónusát (ELHAGYOTT OTTHONOK SIRATÁSA, ÚJ ÉVEZRED FELÉ, ENYEDEN ŐSZ VAN, STRÓFÁK RÉGI ŐSZÖKRŐL, VASÁRNAPI ÁHÍTAT, csak hogy néhány jellemző verset kiragadjak) ellenpontozza a dévaj nyereség, a halál, a bomlás, a pusztulás képeinek szinte erotikus burjánzása. Mindig a múltól időről, a megsemmisülésről beszél, időnként naturalisztikus, önkínzó pontossággal, időnként balladisztikus hangon. Meglepő, hogy sokszor már viszonylag fiatalon úgy szólal meg, mint ha az öregkori verseit írná. A FUTBALLISTÁK írásakor például még csak harmincas évei elején járt. Manapság szinte pályakezdőnek számítana! A versben viszont egy ifjúságtól, sőt, végső soron az élettől búcsúzó férfi hangja szólal meg, az öregedő, visszatekintő költőé. Dérütött pasasnak nevezi magát a vers zárlatában. A *dérütött* jelző ebben a versben hangzásával rímél a *széliütöttre*, vagyis a bénára, tehetetlenre, aki kívülállóként szemléli az új nemzedék örömét, és a futball döngő hangjára is, de felbukkan másutt, más versében is: az IFJÚKOROM KALANDJAI-ban és a GYÖNYÖRŰ ŐSZ-ben például a határ dérütött. Talán azért is olyan kedves szava ez Jékelynek, mert a halál fagyától megérintett, fogyatkozó erejű, ősz költő póza eredendően közel áll költői alkatához: költészetének csúcsai mind-mind halálversek. Sőt, azt lehet mondani, hogy Jékely valóságos sírspecialista. Hadd idézzek néhányat az enyészet képeiből:

„*Füicska hájcsil, már nem karikázik, / nem lesz többé az ágy alatta nedves. / Sírján dongó dohog, giliszta mászik / s nagy pille repdes.*” (EGY CSALÁD NYUGHELYÉN.) „*Súlyuk alatt a deszka majd bezúdul, / homloka, melle horpad, mint papír.*” (A SZÉPSÉG PUSZTULÁSA.) „*És zsong a víz, mohos kövön és ősz lókoponyákon, / nagy halakon, / halottakon és felpuffadt kutyákon.*” (A MAROSHOZ.) „*Fürödtünk-e annyit a vad vizekben, / hogy a föld őrlésében ne kívánjuk, / a nyitott szemmel úszás örömét?*” (KIRÁNDULÁS.) „*És felcsapott valami furcsa szag, / szaga félig humusszá vált madárnak.*” (RIGÓTEMETÉS.) „*Néztem az eget egy sírban*” (AZ ÉG JÁTÉKAI).

A természeti táj, a zubogó vizek, a horgászhelyszínek, az élettől harsogó és lényektől hemzsegó erdők sokszor csak tükörképei és színes ellenpontjai a föld alatt bomló másik világnak. A szerző röntgenszeme az élő testen mindig a végső szerkezetet látja átderengeni (MÚZEUMLÁTOGATÁS). Szinte rögeszmésen foglalkoztatja az anyag, mintha a halálról való szüntelen beszéddel mágikus ellenszerét keresné az elmúlásnak. A nála alig idősebb Dsida Jenő rokona ebben, csak jóval nyersebb nála. A szavakkal való táltos varázsolás és a groteszk képek viszont időnként a *Nyugat* harmadik nemzedékének másik tagjával, Weöressel is rokonítják. A MOZIBAN, HATÉVESEN felütésében például úgy bűvészkedik, dobálja egymás után a szavakat: „*Hullala, hullala, / szól Fánfuri fekete fája*”, a ZENGŐ NEVEK-ben pedig különös felsorolással indít „*Hadrév, / Sáronberke, / Kalota-Szentkirály*”, de mindjárt az első strófát úgy zárja, hogy „*Nevetek ki mondhatná ki szebben, / mint én az emlékezés áhítatában.*” A lényeges különbség tehát, hogy Jékely mindig, minden versében hangsúlyozottan alanyi költő.

Francia és művészettörténet szakon végzett az egyetemen, ezért egyáltalán nem meglepő, hogy verseit átítatja a modern francia költészet hatása is. Barátja és kortársa volt a francia költők antológiáját összeállító Rónay Györgynek, Gyergyai Albert pedig tanította őt az egyetemen. A francia szimbolizmus és a szürrealizmus egyaránt érződik lírájában. Jules Supervielle hatása mellett (NAPLEMENTE A TENGERTEN, PALACKPOSTA) a nála jóval korábbi, attitűdjében vele mélyen rokon Jean Moréas szellemhangjára gondolok itt elsősorban. Jékely ÉJFÉLI SÍRÁS című verse így kezdődik: „*Sír a lélek az éjszakában, sír a mécs az elhagyott síron*”. Moréas pedig így indítja a NEVER MORE című versét: „*Le gaz pleure dans la brume, Le gaz pleure, tel un œil*”.

Jékely a nyugatosoktól megöröklött, sokszor jambikus strófákat különössé hangolta: töredezett, nyugtalanító, álomszerű képei átszivárogtak a mai költészetbe is. Átítták a verstudatunkat, részünké váltak. Költészete, „*mint lelke eldugott örök boroknak*”, titokzatos árnyalatokban ragyog fel a kortársi olvasónak.

Várady Szabolcs

MIÉRT EGY JÉKELY-KÖTET?

– kérdezte főszerkesztőm. De igazából nem kérdés volt, hanem felszólítás. Ez lehetne a címe annak, amit Jékelyről írhatnék – írjak! – a századik születésnapjára. Értettem, mire céloz: van egy versem, a RÉGI HOLMI, és abban egy sor: „*Az asztalon egy Jékely-kötet.*” Miért Jékely? És mit keres a kötete abban a lakásban, ahol a vers játszódik? Most látom csak, hogy a lakás berendezéséről nem is derül ki egyéb. Hogy miért? Messzebről kell nekifutnom.

Mint a legtöbben, én is utánzással kezdtem a versírást. A *Nyugat* nagyjai bűvöltek el. Kosztolányi-, Tóth Árpád-, Babits-versekkel próbálkoztam, aztán jött Füst Milán, majd Weöres Sándor. És persze József Attila. Amikor kezdtem jobban beletanulni a szakmába, telibe talált Pilinszky kötete, a HARMADNAPON. Hogy a szorításából szabaduljak, vagy tíz évig kerültem a kötött formákat, a jambikus mértéket. Egyébként is úgy láttam akkoriban, egy húron pendülve nemzedékem nem egy kitűnő tagjával, Petrivel és Tandorival mindenekelőtt, hogy e kinőtt ruhákban vézna madárijesztők volnánk, amelyet rángat a szél, de madár ugyan egy se retteg. A nagy nyugatosoktól örökölt formakincset a zsemben rejtegettem, és egy-egy csillogó darabkát magánérdekű, alkalmi, komolytalan versikékben rakosgattam hozzá.

Már a negyvenhez közeledtem, amikor rá mertem szólni magam, hogy megpróbáljak komolyan is *szép* verset írni, olyanfélét, mint az a költészet, amibe kamaszkoromban beleszerettem. Volt ebben némi ijedtség is. A környező világ kedélytelenül sivár szorongatása meg a saját szorult belső érzelmi helyzetem hirtelen konkrétabb szorítássá változott. A koszorúerek szorultak, szűkültek, és rászorítottak arra a felismerésre, hogy zsugorodik a zsugori idő, ami egy bonyolult szabályokkal megkötött versfajtának, egy villanellának lett az egyik refrénje. Aztán egyéb kötött formák is sorra kerültek.

Sokat merítettem az álmaimból akkoriban. Álomból lett a RÉGI HOLMI is. Már maga az álom költői volt, mégpedig a romantikus fajtából. Az utca kihalt, senki se jár ott. Mintha Heine írta volna, vagy akár Poe. Éjszaka van, és egy titokzatos háznak az emeletén, tudtam, ott rejtőzik a régi nagy szerelem lelke, a fiatalságom öröknek hitt lobogása, minden, amiben otthon lennék. Először csak rangrejtve merem megnevezni: a régi holmi. Csakhogy az ajtó be van falazva, az erkélyen át lehetne csak bejutni. Ember sehol, csak egy macska. Aztán egyszer csak benn vagyok. Benn van a macska is. Kikergetem az erkélyajtón. (Nagyon jelképes macska. A legjobb barátom szerelmébe szerettem bele,

anno, és próbáltam egy darabig megmaradni az erény útján.) A macska a csukott ajtón is visszajön. Látom már, lyuk van a küszöb alatt. Hanem a múlt: elmúlt. Mi szél hozott ide? És hogy jutok ki?

A megoldás ilyenkor a felébredés szokott lenni. Hogy most az álom hozta-e meg, vagy a versnek volt szüksége a megnyugtató decrescendóra, ma már bajosan tudnám megmondani. Az viszont biztos, hogy az álombeli szobában nem volt az asztalon Jékely-kötet. Talán asztal se. Én csempésztem oda, utólag, a versbe. Vajon miért? Valami mentegetőzősféle van benne, amiért ódon, romantikus kellékek közt téblábolok? Az álombeli ház felé rejtelmes delej vonz. „*Helyén talán csak holdsüttötte váz van. / Éjjfelt mutatnak épp a mutatók.*” Szabad ezt? És tovább: „*A régi holmi! Csak egy macska jár ott. / Az erkély felől van a bemenet. / A most a múltra mélán visszakárog.*” Hát igen, ha a lant húrján ilyen dallam kél, az már előhívhatja az igazolás kényszerét. Egy pillanatra kilépni az igézetből, és jelezni, hogy ha visszaálmodom is magamat a régi szerelembe, úgy is mint költő, azért ez utóbbi minőségemben ébren vagyok, és mintegy „félre”, megadom a filológiai útbaigazítást. „*Az asztalon egy Jékely-kötet.*”

De miért Jékely? Őt nem az első nagy vershabzsolások idején ismertem meg. Nem is tudom, talán Szántó Piroska hívta fel rá a figyelmemet. Sok verset tudott fejből, és Jékelytől különösen szerette idézni a PISZTRÁNG-BALETT-et: „*Vajjon hol van most Kaskötő Dani, / a vén vadorzó, merre sátoroz? / csapdához készül vidra-rántani, / holdas vízhaton halat szigonyoz.*” Máig azt gondolom, ez az egyik legszebb magyar verssor: „*holdas vízhaton halat szigonyoz*”. És hány olyan Jékely-sor van még, amelyik örökre beleragad az ember fülébe, ha egyszer találkozott vele. „*Szabadság, ó, te könnyből szűrt szívárvány!*”, vagy: „*tücsök fütyül koponyád hűvösében*”. És egy ilyen szívbe markolóan kizengedett, hosszan visszhangzó verszárlat: „*Vagy valahol, istentelen magasban, / az űr csillagkulisszás színpadán, / még mindig élsz s vonulsz peregve lassan / a többi földi jelenés után? –*”

„Ó, ha én egy olyat énekelni tudnék!” Így igazíthattam volna hozzá az első TOLDI-jára visszarévedő Arany sóhaját a magam titkos vágyaihoz. Tudtam, hogy az álom Jékelynek is fontos forrása volt, álomnaplót is vezetett. És éppen akkor mert újra énekelve megszólalni, amikor az előtte járó Szabó Lőrinc, Illyés módszeresen és sikeresen fanyarította prózaivá az első Nyugat-nemzedék túlétetnek ítélt édességét. Mégsem azzal a céllal akartam verset formálni az álmomból, hogy Jékely nyomába szegődjek. Tudni legalábbis nem tudtam róla. De most megvilágosodva olvasom Tóth Krisztinánál: „*töredezett, nyugtalanító, álomszerű képei átszívárogtak a mai költészetbe is. Átitatták verstudatunkat, részüinkké váltak*”.

Az ösztönöm a vers egy pontján veszélyt jelzett, és abba az irányba terelt, hogy a megszólalás módjainak és helyszíneinek változtatásával megbolygassam a vers egy irányba törekvő pátoszáét. Mit is keresek én abban a befalazott szobában? A legszebb teemet, egy havazást és benne a szívünkben támadt lármát. Akartam vagy sem: már ezzel is – ahogy ezt versben elgondoltam – Jékelynek vagyok adósa. De: „*Becsület forgott fenn.*” Itt végre átmoduláltam egy másik hangnembe. „*Persze, hogy aztán ráfanyalodunk csak, / s már úgy vagyunk, mint törzshelyén a kuncsaft.*” Csakhogy ez is Jékely módszere, a nyelvi vegyítés, az édes egybejátszatása a fanyarral. „*A halál szörnyű ez idő szerint*” – mondja nála Szerb Antal árnya, „*két fülemüle-szólalás között*”. Mit volt mit tenni, beláttam: kell abba a szobába egy asztal, és egy könyv rá, az pedig nem lehet más, mint egy Jékely-kötet.

Illyés Gyula

ÍTÉLET ELŐTT (VI)

II. rész

1

Milyen érzés, ha hegynek, igazi hegynek megy a kocsí? Sanyi eddig legfeljebb csak dombokra utazott. S milyen érzés, ha völgynek megy? Nem szalad neki? A fiú csak képen látott hegyről vágató kocsit. A kisa a lovak csánkját verte. Akkor meg hogy léptek?

Neki már a hegy is élmény volt. Látott hegyet, de csak messziről. Ha kiment a házuk mögé, onnan olyat lehetett látni, mintha a sík határ szélén egy óriási kerek vékát borítottak volna szájával lefelé a földre. Az volt a hegy. Nem lehetett elhinni, hogy ő most azon jár.

Tiszta időben s ha jól esett a napfény, azt is meg lehetett látni, hogy az a nagy kúp ott nem egyetlen hegy, hanem egy egész hegláncolat kanyarodott ott körbe, csupa erdő. Mintha arra a vékára egy tömör levélkoszorút tettek volna. Arrafelé minden állandóan kék volt, de akár a sűrűkék kékítő, és ott ment le a nap. Néha pontosan a koszorú közepébe gurult, mint a játék golyó a lukba.

Képzlet kellett valóságnak venni, hogy a kék koszorú alatt, amely estenként nyitott katlanként lángolt, ott van Menyőd.

Szakadékos mélyútban mentek fel a hegyre. A part szép sárga föld volt, hosszan kilátszottak belőle a fák gyökerei. Aztán lefelé mentek. A lovak a vonóhám karikájába fűzött láncsal tartották vissza a kocsit, a lánc másik vége a rúd elejére volt erősítve. De feszültek a szíjgyeplő egymást keresztező ágai is, és a hátsó kerekeket erősen köszörülte a fék. A lovak apró lépésben szedték lábukat a fürkérc előtt. Az istráng úgy meglazult, hogy az egyik ló kilépett belőle.

A leányvári úton ereszkedtek a falu felé; arra, ahol az a kis patak még átlátszóan siet a meghajolt fűszálak között.

– Ott lakik a nyanya – mutatott balra a fiatalasszony. De nem lehetett tudni, ilyen hirtelenén, hogy a szőlőkben elszórt sok egyforma ház közül melyiket gondolta. Mind olyanformán ült a hegyoldalban, mint az ülő kutya. Tetejük hátul beleszaladt a hegyoldal lejtőjébe.

A fiú jobb kéz felé forgatta nyakát.

– A régi temető – nézett arra nénje is.

Sanyi erre még nagyobb szemet meresztett. Látott fent a gyepes parttetőn néhány besüppedt és megtántorult kőkeresztet. De látott valamit egy útnyíladék hosszán, a part aljába vájt putrik világából is.

– Ott laknak? A sírok alatt?! – bámult elhűlve nénjére.

Az fordította maga is arra a fejét, amíg a keskeny út nyílást kínált a lombok közt. Jószerivel ő is először látta a putrikat.

– Itt ott is laknak – mondta olyan hangon, amelyben benne volt, hogy a putrikkal egyetlenben az egész falut lesajnálja.

De máris új csoda vonzotta a szemet, ezúttal szemköztről.

Messze előttük valami dombi legelő úgy fehérlett, mintha hó este volna be. S közben hullámozott, majd – előbb csak helyenként libbenve, mint egy óriási lepedő – a levegőbe emelkedett. A libalegelő volt. A hazaindított libacsapatok kaptak szárnyra, harsány gágogás közepette átrepültek a falut, azt az egyetlen utcát. Volt, amelyik vesztettül gágogva a torony derekát kerülgette.

A pusztán tilos volt libát tartani. Sanyi látott libát; de hogy repülni tudnak, s így, arra sose gondolt.

A falu túlsó oldalán tűntek el. Mintha ők hozták volna a levegőből, úgy állt ott hirtelenében a szem előtt a község.

A fiú felállt a fonott kosárlétsről. De zökkent is rá vissza azonnal. A gyeplő szárai meglazultak, az istrángok viszont megfeszültek, a kocsi vágatni kezdett a jobbról-balról mind sűrűbben sorjázó házak között.

Erősen szürkült, mire a piactérre értek. Illetve kékült. Mint onnan a síkságról, a távolból, olyan színű volt most minden közelről is, karnyújtásnyira. Szinte fogni lehetett a messzeséget.

A fiú dobogó szívvel lépett a különös illatú házba. (A kidöntött szeszes italok, a tányérban hagyott ételmaradékok, a dohányfüst és a konyhafüst, a pincedoh és a felöntött padló dohának és még száz más szagnak szételemezhetetlen egyvelegébe.) Először esett meg vele, hogy nem anyjával egy fedél alatt kell majd hálnia, nem szülei szobájában, nem a pusztán. Nem hallotta azokat a meghitt hangokat, amelyek otthon jelzik az éjszaka közeledtét.

Később kilépett a kocsmajáratra a szabadba, mintegy e hangok keresésére. Megállt a három lépcsőfok tetején. Ragyogtak a csillagok, óriási karikában. Világoltak a piactér házainak ablakai, és az éppoly gyönyörű kör volt, talán éppoly óriási is. És harangoztak; a toronyban két harang is megszólalt, egy vastag hangú és egy üveghangú, oly édesen versenyezve egymással, hogy az a kék sötétség áthullámozott – azt lehetett érezni – az ember szíven.

Hosszú esztendőik múlva történt, hogy a kovács fia – türelmetlenül, azonnal – alkonyatját egy oszlopsor alól egyszerre csak a velencei Szent Márkus terére lépett ki; türelmetlenségében egyedül indulván neki az ismeretlen város felfedezésének; a fényképek után ismert rá. Körültekintett, és – ami ilyen helyzetben sose történt meg vele – szemét elborította a könny. Azt hitte, pusztán a szépség keltette meghatottságtól. Később eszmélt rá, azonközben állandóan annak az első menyődi estnek hangulatára kellett visszaemlékeznie.

A kocsmá belseje valóságos rengeteg volt; Sanyi sose tudta, melyik ajtóval hova nyit. A boltíves teremben hatalmas lámpák égtek, egy közülök köréig. Órákig tudta volna állatni tekintetét száz meg száz dolgon is, amit itt látott, először életében. Tányérja fölül is a biliárdozókat nézte. Az egyik golyó nekicsattant a másiknak, s enyhe ívben lassan a harmadikhoz közeledett. Az az ember, aki megtasította, maga is nagy erőfeszítéssel derékból félfordulatot tett, még a karját is maga elé görbítette, s tréfásan nyögött, mintha azzal kormányozni s hajtani tudta volna a golyót. De biz a golyó csak megállt, hajszályaira a cél előtt. Szűzi tiszta nevetés csendült fel, jóval hangosabb, mint amilyen ehhez a teremhez illett. A fiú nevetett. Rögtön abba is hagyta.

Avendégek tudták, hogy a pusztáról jött, rámosolyogtak, s az orvos, aki megkacagtatta, feléje nyújtotta a dákót:

– Próbáld meg!

De a fiú tányérja fölé hajolt, mert olyan tűz borította el arcát, hogy még tenyere is megnedvesedett belé. Még azokra se mert fölpillantani, akikkel együtt evett, testvérnénjére és sógorára. Később mégis nekibátorodott. Ahogy fölkeltek az asztaltól, a biliárdozókat nézte. Dákókrétázás közben az orvos rá-rápillantott, rá-rámosolygott, ő meg azt mondta:

– Magának volt gukkerja!

– Te meg hasonlítasz a nénédre – mondta az, s megsimogatta s oldalához szorította a fiú fejét. Sanyi elhúzódott, de csak illendőségből.

Sokáig nem aludt el. Behunyt szeme előtt az a Menyőd terület, amelyet az éjszaka a csillagokkal vetekedő ablakok növeltek és tágitottak. Reggel korán ébredt. Lépett ki mihamarább a már ismert ajtón. A kékség akkor húzódott fel a dombokra, a példásan megfésült szőlőhegyekre, amelyek nagy fejükkal csaknem a házak fölé hajoltak. A fiú megállt ott a téglából rakott lépcső legfelső fokán.

A tér nem lett kisebb. Alig fért el rajta a tegnapi esti élmény; meg amit hallott erről a térről; meg amit most két szemmel láthatott rajta.

Már a hősi emlékmű különös katonájában benne volt mind az a rengeteg katona, aki elment meghalni a harctérre; mindenki, akit ő katonaruhában látott. Ahhoz a szoborhoz egész csatákat lehetett hozzágondolni, sőt azt is, amit a harctérről megtérő katonák itthon míveltek, azt például, hogy ölte meg egy a feleségét.

„Csapó Samu Borbély és Fodrász”, betűzte ki a túlsó oldal egyik házának homlokzatán két sárgaréz tányér között, s máris megjelent szeme előtt a remegő kezű borbély, s a kis bolt megtelt jókedvű emberekkel.

Onnan a lépcsőről nézegette „Kurucz Ferenc fűszer-, vas- és rövidáruüzlet”-ét is. A kettős szárnyú ajtó jobbra-balra ki volt támasztva. Az egyik szárnyon egy nagy fűzér szíjostor és egy még nagyobb köteg rafia függött. A másíkról zománcablákra festett képek gyönyörű színeit villogtatta erre a nap: sörösuveget ábrázoltak, egy kis embert, aki rettenetes nagy cipőjének sarkát-talpát fordította a néző felé, egy meztelen kisgyereket, aki kannából kávét ivott, s végigöntötte vele dundi pucér hasát.

Nénje kijött hozzá. De nem lehetett itt hagyni ezt a látványt.

Emberek mentek át a téren. Egész életében összesen nem látott annyi embert, mint itt egy óra alatt. Annyi volt, hogy az első arcára, járására már alig emlékezett, s kezdett beleszédülni a látnivalóba. Szekerek jöttek, s hányféle ló! Meg kutya. A toronyban galambok laktak. Mindent meglátott. Kurucz Ferenc végre megkapta az elismerést, azt a szempárt, amely egy életre megjegyezte, mint viselkedjünk óceánjárók parancsnoki hídján.

Az egyik ház patika volt. Mi minden szobor, felirat: ingyen szemlélnivaló volt annak bejárata körül is, mi minden a kirakatablakában!

De még mindig nem indult meg a lépcső tetejéről. Egy lépcsőfokkal sem lépett alább. Mintha a lenti térség valóban valami veszélyes tenger lett volna.

A túlsó soron két asszony haladt. Fekete szoknyájuk a földet söpörte, derekukról térdig érő nagy szemű rózsafűzér csüngött; fejfedőjük volt a legkülönösebb. Mintha fehér vászonciha lebegett volna rajtuk... Apácák! Roppant jó érzés volt élvezni az okosságát; azt, hogy, íme, a valóságban is megismeri, amit könyvben látott.

Aztán szakadatlanul megint emberek, kocsik, lovak.

Nem múlhatott el egyfolytában öt perc sem, hogy valahonnan előtűnve legalább egy gyerek vagy kutya ne haladt volna el a szeme előtt.

Ismét kijött a testvérnénje.

– Elkísérjelek most először a nyanyához? Vagy magad is odatalálsz? Nem félsz, hogy eltévedsz?

– Miért?

Már dél volt. Vinni kellett az ebédet neki.

Már hogy ne találta oda! Erdőkön át nem tévesztette el ő az utat. Tájékozódni kitűnően tudott.

– Ha akarsz, itt eszel; ha akarod, ott. Ha tetszik, ott is hálhatsz. Hiszen mindent elmondtunk. És tőle se kell félned!

2

Nagyon nem szeretett bemenni idegen házba; idegen konyhába. De hát megkötötte a vásárt; ez volt az ára, hogy egyszer csak mégis behozták a faluba. De hát hozzátartozott ez is ahhoz, hogy megemberelte magát.

Tán ezért sikerült itt is túlságos terjedelmesre a hangja:

– Kezit csókolom!

Úgy köszönt, ahogy édesanyja megoktatta rá.

Nem konyhában volt, hanem abban a borospince előtti kis helyiségben, ahol errefele a szőlőprés szokott állni a rája akasztott tőtikével, káforkával, a szüret egyéb eszközeivel. Az ebből oldalt nyíló melegedő, pinceszerező szoba volt átalakítva konyhává s megtoldva a túlsó oldalán egy igazi szobának beillő helyiséggel.

Piroska jó iparoslány-nevelést kapott: elsősorban is rátartiságot. Bármint vélekedett férje nagyanyjáról, tiszteletlenül róla otthon az anyja előtt nem beszélt, nem is igen beszélhetett; könnyen kaphatott volna válaszul egy megszégyenítő, zord bibliai idézetet tulajdon anyjától; az ugyanis református volt.

Így a fiú az otthon ellesett szavakból is csak olyasmit rakhatott össze, hogy a néninek van ugyan valami rendellenessége, de az valamiképp csak az öregségből következik. „Majd te vigyázol rá” – mondta az édesanyja. Úgy értette, olyasféléképp kell ügyelnie rá, mint a betegekre, a magatehetetlen öregekre.

Igaz, nénje kezdett valami egyebet is magyarázni az úton. De már közel jártak a faluhoz, s a fiút úgy elkápráztatta ez az új környezet, annyira telve volt csodavárással, hogy nyilván az öregasszony históriáján sem lepődik meg. „Majd apránként értetem meg vele” – gondolta a fiatalasszony. Boldog volt, hogy a fiút ebédhordónak is odaadták; hogy ennyire megoldódott a dolog.

Hogy ezt a megoldást az öregasszony is elfogadta.

– Kezét csókolom! Jó napot kívánok! – eresztette ki Sanyi még csengőbbben a hangját. Füles kosárban volt az ebéd, piros asztalkendővel takarosán leborítva. Ezt mindenesetre leeresztette a földre, mert üveget is tettek bele, s azzal jó nehéz lett. Körülpillantott. Nagyon szerette a néznivalókat.

Volt itt ebben a préházbejáróban is egy gyönyörű kép, keretben, de üveg nélkül. Közepén egy borjú nagyságú szép tarka kutya állt; mellette székben ülve egy még szebb magyar vitéz, karja fölköttve; mögöttük pedig egy még ezeknél is szebb asszony; kezét az ura vállán tartotta. Ezen is szép magyar ruha volt. Mindhárman egy nagyon szép kertben voltak.

De volt itt még egy másik kép is, ugyanilyen keretben. Ezen hátrébb nagyon szép sátrak voltak, meg egy nagyon szép ló; elől pedig...

Ekkor azonban kinyílt a jobb kéz felőli ajtó. Egy rettenetesen kövér asszony jött ki rajta, olyanforma oldalazást próbálva azzal a roppant természetével, mint aki el akar suhanni, és a fiú óriási csodálkozására ő is azt mondta: Kezit csókolom.

S igyekezett szaporán a külső ajtó felé, már át is lépte a küszöbül oda feltett vastag gerendát azzal a két kis lábával, amelyek kétoldalt olyan messze álltak egymástól, mintha egy hordó oldalához lettek volna szegezve; bokában éppúgy megfeszítették a szoknyát, akár fölül. Ez lett volna a beteg néni? A fiú másképp emlékezett rá.

Várt egy kicsit, fölvette a kosarat, és bátran belépett a félig nyitva hagyott oldalsó ajtón.

Persze hogy nem az előbbi volt a rokon néni, hanem ez, aki itt volt a hegyi konyhában. De mintha ennek a válltartásában, tekintetében ugyanaz a surranhatnék lett volna.

Ez annál inkább meglepte, mert nemcsak hogy azonnal megismerte a nászasszony nénit, hanem mint afféle kevés arcot látó pusztai, vonásaira is rendre emlékezett. „Elég beteg lehetett”, gondolta, ugyancsak pusztai ésszel, abban a hiszemben, hogy aki talpon van, az már túl van a bajon.

– Meghoztam az ebédet! – mondta még mindig úgy, mintha süketten lett volna dolga; s mert önbizalma nagyot nőtt attól, hogy íme máson segíthet. Nem szerette az öregsza-
got. De – ismét letévén a kosarat – odament az öregasszonyhoz, és megcsókolta a jobb kezét pontosan úgy, ahogy anyja a kézcsókolást elmagyarázta neki, sőt elpróbáltatta vele.

Az öregasszony hátrált egy fél lépést, de aztán mosolyt derengtetett: inkább a verdeső szempilláival, mintsem ajka körül.

Nyoma sem volt rajta annak a másfél év előtti tettekrekszségnek, amelynek jeleit a fiú most is várta tőle, emlékei alapján. Leült, és csak ült.

Azt a jó iparosnevelést Sanyi is megkapta. Fiú ide, fiú oda – a terítésbe, törölgetésbe bíz őt is befogták; nénje távozta után be még a mosogatásba, tyúkmonyászásba is.

Nézett körül, hol tartják itt az abroszt, a tányért, az evőeszközt.

Most látta csak meg a konyha pusztaságát. Kredenc, kászli? A sárból rakott tűzhelyen kívül csak egy keshedt asztal támasztotta a falat, így titkolván – mint rögtön kiderült – önvészélyes sántaságát. Előtte nem szék, hanem – a baltacsapásoktól csaknem lekerékített – a favágító tuskója.

Sanyi az asztalra tette a kosarat; benyitott a másik szobába. Amennyivel nagyobb volt, annyival volt nagyobb a kietlensége is. Fejével a falnak egy ágy; elhelyezéséből s a padló világosabb foltjából lehetett látni, hogy párját nemrég ragadták el mellőle. Szemben egy régimódi, viaszosvászon burkolatú díván: ülője hurkaszerűen megtömvé, támlája csaknem a mennyezetig ért. Éppily magas támlájú két szék.

Mikor Sanyi visszafordult a konyhába, az asszonyt a kosár előtt találta. Föltakarta a lábasokat.

Sanyi csak most kezdett észbe kapni.

Ez az asszony éhes volt; mégpedig a hosszú éhezés éhségével. Épp azzal árulta el, hogy gyorsan visszacsapta a kendőt a kosárra.

A természetes szívben minden éhező ember könyörületet s valami riadalmat kelt. Öregek éhezését látni: vád és ijedelem.

Viszont kellemes melegség, ha azonnal segíthetünk rajta. Ám ehhez magunknak is némi időt értőknek kell lennünk, sajnos. A fiú még távol volt ettől a kortól; de szolgálatkészségre nevelték. S örült, ha tagjait használhatta, mert jó kézügyessége volt.

Fürgén, akár egy kis pincér, ráterítette a kendőt a sánta asztalra; a terítőre kirakta a két nagy bögrét, a levesest meg a főzelékest. Hordott ő elég ebédet az apjának a masináláshoz, szántáshoz.

– Kanál nincs? – kérdezte igen elégedetten; attól, hogy minden ilyen jól sikerült.

– Kanál sincs – mondta az asszony, szinte osztozkodva ebben a pajkos derűben.

– Hát azon könnyű segíteni – mondta Sanyi olyan élénkséggel, mintha valami jó rabló-pandúrosdiba melegedne bele, s neki épp egy foglyot, egy öreg rabasszonyt kellene ellátnia. Kanalat én ehelyt megfaragok egyet. De a levét tessék csak inni próbálni addig is.

S elővette s megmutatta, micsoda kése van neki, hal alakú, a nadrágszíjához láncolva egy vékony, de jó hosszú sárgaréz láncsal.

Bizonyos, hogy a kanál volt az első a békés szerszámok között, amelyeket a már főzni is tudó ősember készített. Annak a megcsinálására, ha a szükség úgy hozza, minden halandó keze rájár. Hát még annak, aki pusztai bognárműhely, kovácműhely környékén tekereghette el fogékony esztendeit.

Ment Sanyi, kezében a halnyelű jó késsel az első bokor felé. De annak minden ága ujjnyi volt. Ment hát a partnak, ott látván meg valami karó- és venyigehalmot.

Valaki ekkor húzódott volna tovább a ház mögé. Ha végével, tetejével nem farolt volna bele ez a ház is a partba.

A fiú korához képest kis növésű volt. Megszokta, hogy azok is, akik valamivel nagyobbak nála, egykorúak vele. Épp ez tette bátorrá s ha kellett, harciassá a nagyobbak közt abban a távoli pusztai iskolában. Ráébredt, hogy aki magasabb, az még korántsem erősebb vagy idősebb őnála. Hovatovább gyanúval nézte még a felnőtteket is. Akivel ő nem birkózott meg, azt nem ismerte el tekintélynek.

De ebből következett az is, hogy a nála kisebbeket pártfogói szemmel nézte. Mintha őt bízták volna meg a védelmükkel.

Az a lány, akit ott a ház végén megpillantott, nála is alacsonyabbnak látszott. Haja fiúsan rövidre volt nyírva – házilag –, de az a rövid is kócos volt; mezítláb volt, csaknem bokáig érő, több nemzedéket kiszolgált szoknyában. Hozzáillett mindehhez, hogy ne igen szégyenkezzék amiatt, hogy így rajtakapták.

Jött le egyenest hozzá a rőzserakáshoz.

A fiú meglelte a kanálhoz alkalmas ágvéget; alkalmas volt arra is, hogy azt nézegesse, ahelyett, hogy beszédet kezdjen. Lányokkal nehezen ismerkedett.

A lány nézte egy ideig a faragást; aztán azt mondta:

– Mit gondolsz, ki jártatja a holdat meg a felhőket?

A fiú tudta, mert ő jó tanuló volt, de nem oly bizonyosan tudta, hogy az esetleges vitát is állni merte volna. Most sem szólt; fölnézett kérdően a kislányra.

Olyan arca volt annak, hogy nem lehetett rögtön levenni róla a szemet. Arca csontja kiállt, s ott volt közvetlenül a szeme külső sarkában; a szem szélső végét csaknem a halánték fölé nyomta. Majdnem olyan volt, amilyennek a földrajzkönyvben a sárga emberek vannak lerajzolva. Éppen hogy csak nem volt sárga, hanem nagyon is fehér. A haja is majdnemhogy fehér.

A kislány tökéletes bizonyossággal mondta.

– Én jártatom. Ha én járok, a hold is jár. Ha megállok, megáll.

Mivel nem kapott választ, egy kis idő múlva ezt mondta:

– Minket innen mindig elzargatnak. Nem az asszonyság néni, hanem a Mari néni, mennyivel több ő itt, mint más... A csillagokat is én járatom. Megyek, föl- s fölnézek; jönnek szépen utánam.

Várta a hatást. Szíppantott az orrán.

– Ha akarom, fölmegyek az égbe. Éspám megcsinálja a lajtorját, az égig. Mink meg csak megyünk: éspám, ésnám, én, Vilmánk, Katink, Julink, Janink, Rozink...

Őt magát Bözsinek hívták. Nem esett a feje lágyára.

– ...ha adsz egy hatost, te is feljöhetsz. Egy hatos a bemenet. Add ide. S összehúzta azt a kis ferdére szabott szemét.

– Nincs a zsebemben – mondta a fiú, s indult befelé. Enni már így is lehetett azzal, amit megfargarogott.

– Aggy ekkis kenyír – énekelte utána a kislány.

3

Mintha a kéményből szállt volna közben vissza, az a kövér asszony megint ott volt a konyhában. A fatönkön ült, fejét annyira hátradőlve, hogy csak a mennyezetet láthatta. Jobb kezével a leveses bögrét tartotta a szája fölé, bal keze mutatóujjaival a leves tésztaját igyekezett a lefelé fordított bögréből a nyelvére kaparni.

Az öregasszony a hideg tűzhelynek támaszkodott, s látható derűvel nézte. Hirtelen odasúgott neki:

– Maris!...

A kövér nő, anélkül, hogy feje tartásán változtatott volna, körülpislantott. Ahogy meglátta a fiút, lehunyta szemét. Egy pillanattal később letette az asztalra a bögrét, miközben ő maga nehézkesen felállt a fatuskóról.

Szétálló két lábán úgy ment ki, úgy lépte át a küszöbgerendát, mintha az ember fölfordítaná a szapulókadat, s egyik füléről a másikra lökve döccintgetné előre a földön.

Csaknem ugyanakkor a temetőhegy aljából, a csaltosból kiáltás hangzott. Férfi kiabált:

– Juli-i! Juli-i!

– Engem hívnak – mondta az öregasszony szemérmes mosollyal, s indult az ajtó felé.

– Előbb tessék csak ezt megenni – mondta a fiú, mert közben vetett egy pillantást a másik bögrére, s látta, hogy a főzelék még megvan.

De a kiáltás fent ismét felhangzott.

A fiú állt ki az ajtóba.

– Gyöjjön le, kinek dolga vele! – kiáltotta.

A hang erre egyszeriben s végleg elnémult.

Ment vissza a szobába. Az öregasszony még mindig a tűzhelyet támasztotta. A fiú kisimította az asztalon a kendőt, közepére állította a főzelékes bögrét, mellé tette a fakanalat. Kézenfogva odavezette az öregasszonyt, s leültette; akár egy kisgyereket.

Az asszony mosolyogva hagyta.

Nekilátott az evésnek. Az, hogy azzal a fura kanállal kellett ennie, még szélesebb mosolyodásokra bírta. Miközben meg-megfordította ujjai közt a kanalat s a fiúra pillantott. Az ült ott, mint a tanító a makacskodásra hajlamos iskolás mellett.

– Én emlékszek magára, amikor nálunk jártak. A csikó, amék magukkal volt, be akart jönni a konyhába maguk után, bedugta a csöngős nyakát. Csak dugta be a verőce fölött!...

– Arra nem emlékszem. De rád emlékszem. Ekkora volt a szemed, ni...

Több szót se váltottak. De beszédes, barátkozó pillantást – lassanként – annál többet.

Amikor a délután vége felé a fiú megérkezett a kocsmába, nénje ezt kérdezte:

– Na, mit mond a nyanya?

– Vigyázni kell arra – mondta némi szünet után a fiú.

De olyan hangsúllyal mondta, hogy nénje, még hosszabb szünet után, amiközben a bögrét, kosarat helyére rakta, ezt kérdezte:

– Kint halsz?

A fiú frissen indult vissza a szőlőből a faluba. Még a kuglizót sem nézte meg, az istállót sem, azt a négy kőlabon álló nagy kocsiszínt sem, amelytől a kocsmára a „beszálló” nevet kapta. A bormérő asztal cinfedővel takart italkútjain, a hússzék nagy húsvágó tönkjén, hatalmas bárdjain is épp csak végigfuttatta szemét. A tönk oldalára akasztva egy fenőacél csüngött; tudta, hogy az megmágnesezi azt a bicskát, amit kifennek vele.

De most meg itt a kocsmában arra kellett gondolnia, hogy ott a szőlőbeli ház körül is épp csak körülszimatolt. A tőkék közé, a bakhátakra még be sem lépett. A vágó felső végén valami lugas látszott, afölött pedig egy fabódé. És a fák! A karók, a tőkék katonás rendje fölött óriási barackfák és cseresznyék terjesztették lombjukat. S azok a még hatalmasabb diófák, amelyeken lehetetlen, hogy ne legyen sárgarigófészek: csak úgy nyüzögtek közöttük a nagy nehéz anyamadarak meg az aranyszínű, nyúlánk madárfiak. S a mélyúton, a völgyön túl, a hegy lábában azok a parti lakások, amelyeknek csak felfelszálló füstjét meg a lombok közül ki-kicsillanó mészfoltjait láthatta.

Bizonyos volt, hogy valaki azóta már megint az öregasszonynál ül.

– Kint hálhatok – mondta lassan. Mert hát az még idegenebb hely volt éjszakai lepihenésre.

A nagy teremben is volt kép, minden falon legalább kettő. Még ezeket se látta közeli, pedig ezek üveg alatt voltak. Az egyik egy gyönyörű várkastélyt ábrázolt, havas-fenyves hegyvidékben. Ablakai pirosak voltak, mert már este volt, elől egy rohanó szánban mindenféle úri népek.

Így történt, hogy alkonyat előtt még egyszer nekivágott az útnak. Annyit számígtattak-rakogattak, hogy a neki szánt lepedőn, vánkoson, pokrócon, tányéron, poháron, mi-egymáson kívül mi kell még az öregasszonynak is, hogy végül egy jó ruháskosárra való holmi összegyűlt. Egy ember azt legfeljebb tragacson tolhatta ki. Kötötte magát, hogy ő maga tolja ki.

– Te felelsz érte! – búcsúzott nevetve a nénje.

Felesleges volt mondani. Sanyi azt élvezte, hogy ő felel; ő határoz. Rajta volt, hogy minél kevesebbszer pihenjen meg, még az emelkedőn is, szemben a patakkal; paszuly-vörösre égett a tenyere, amikor el-elengedte annak az egykerekű alkalmatosságnak a két szárát.

Kifelé járt már a faluból, amikor közvetlenül a füle mellett ezt hallotta:

– Hé, te tragacs, hova viszed azt a gyereket?

Szinte ijedten pillantott körül. Senkit sem látott.

De már kezdte észrevenni, hogy itt faluhelyen minden sokkal közelebből, sokkal váratlanabban érheti az ember fiát, mint kint a pusztában. Haladt tovább.

De a hang megismétlődött, újra csak közvetlenül a füle mögött:

– Állj meg, tragacs, még megszakadsz attól a gyerektől.

A palánk mögül beszéltek hozzá. Kint a pusztán csak a kastély volt bekerítve, igaz, nem palánkkal, hanem léckerítéssel meg sövénnel. Sanyiban mindenfajta elhatároló alkalmatosság tiszteletet gerjesztett; azt hitte, ilyesmi mögött mindenütt borjú nagyságú kutyák és lovaglónadrágos urak élnek.

Megállt. A palánk részén, a hosszában egymás fölé szegelt deszkalapok közén szemek villogtak feléje, vele egy magasságban.

Aztán egyszerre három gyerekfej is feltűnt a palánk tetején.

– Ki vagy? – kérdezték.

És kikérdezgetni kezdték, hová megy, mit keres ott.

Ő meg csak felelgetett nagy bambán. De aztán észbe kapott, hogy csúfolódnak vele

– Te ki fia vagy? – fordult oda a legnagyobbhoz kihívóan.

– Nekeresdi Pálé, Sehonnai Borbáláé! – felelte az komolyan, de a másik kettő nagy kacaja közben.

A fiú szótlanul megindult a tragacssal.

– Erre ne gyere még egyszer, mert megjáród! – hallotta.

Kutyaugatás fogadta, ahogy a ház közelébe ért. Ajtó nyílt, asszonyhang csattant, de nem a vénasszonyé:

– Megint itt ólálkodtok?! Takarosztok innen! Semmi sincs! Semmi keresnivalótok!

De aztán a hang hirtelen elhallgatott. Csönd lett. Mezítelen talpak csattogtak szaporán a földön. A fiú a ház fölé ért; a tető fölött lelátott a ház elé. Egymás után hárman fordultak ki a pincegádorból; ketten a szőlő túlsó vége felé igyekeztek, nyilván azért arra, hogy a fiúval ne találkozzanak, mert hisz a parti lakások felé épp ellenkező irányban, a fiú iránt kellett volna kanyarodniuk.

A félhomályban először is azt a dézsaléptű asszonyt ismerte meg. Elevenen döccent egyik lábáról a másikra. Hátra-hátraszólt, fojtott, sürgető hangon:

– Igyekezzék, Benke bácsi! Jöjjön már!

Egy férfi lépdelt mögötte. A harmadik árnyék maga a vénasszony volt. Sietve visszament a házba.

Sanyi megállt. Egyszerre a háta mögött hallatszott a mezítelen talpaknak az a gyors csattogása. A félhomályba merült hegyoldalról két gyerek szaladt felé. Ellenkező oldalról, mint amerre a vénasszony vendégei elmentek.

Az egyik hátramaradt. A másik egy vágásban a fiúig nyargalt. Orrát csaknem Sanyi orrához dugta.

Sanyi megesküdtött volna, hogy a délelőtti kislány áll előtte, csak valami különös tréfacsinálásból mutatkozik most majd egy fejjel nagyobbak. A fürge szembogara ennek is éppen olyan ferdére húzott szemhéjak közül csillogott elő.

Zihálását Sanyi arcába eresztette. De mintha csak ezért száguldott volna le a hegyről, iramodott vissza.

Bent a házban már teljes volt a sötét.

– Itt tetszik lenni? Jó estét kívánok! – mondta a fiú csaknem otthonosan.

Kiderült, hogy lámpát is kellett volna hozni; gyertya sem volt, egy szál gyufa sem volt.

Az öregasszony nem akart a sötétben szöszmötölni; annyit nem ért meg neki a vacsora.

Barátságosan felelgetett Sanyi biztatására. A sötétség azt a hitet élesztette mindketőjükben, hogy régóta ismerik egymást, semmi okuk a tartózkodásra.

Különben a fiú is ki volt merülve; már a második rendkívüli napban volt része, alig valami alvással.

Nekiállt, hogy megágyazzon magának azon a magas támlájú kanapén. Nehezen boldogult a sötétben. Egyszerre csak az öregasszonyba ütközött. Odajött, segített neki. Erre Sanyi arrébb állt, s nevetve ezt mondta:

– Már a padlóra ágyazhatnánk mindjárt! Mert ez egészen gyapai nagyanya dívánja, arról meg mindig legurulunk, ha elalszunk!

Érezni lehetett, hogy az öregasszony mosolyog a sötétben, mert kisvártatva így szólt:

– Sanyinak hívnak téged ugye?

A fiú szemére most sem akart álom jönni. A szobába besütött a hold. A kanapé a két ablak között állt, s ha az ember a karpárnáján hanyatt túlvetette a fejét, fellátott az égre.

Sanyi eszébe jutott, mit mondott az a kis tökmag a holdról, és fölényesen, büszkén elmosolyodott. Hogy a hold attól megy, hogy mi megyünk! Próbálta felidézni, hogy is van az, amit az iskolában hallott: kitől is kapja a hold a fényét? De aztán mindjobban a kislány magyarázata tetszett valószínűnek. Am az sem volt tökéletes; nagyon lányoknak való volt.

Hirtelen megnyugodott. Lecsukódott pillái mögött olyan könnyedén, nesztelenül kezdtek szállongani a gondolatai, akár a rajzó lepkék. Boldogság öntötte el a váratlan felfedezéstől. A hold voltaképpen a nap: ugyanannak az arcnak a másik oldala. Reggel egy óriási ember indul útjára a láthatár szélén; csak a fejét látni, mert csak az gondolkodik, az süt. Látni, amikor este lemegy a domb mögé. De épp csak ül egyet, fordul vissza. Sötétben persze nem látható olyan tisztán. De végtelenül jó tudni, hogy folyvást ott járkal, ott örködik fölöttünk – gondolta a fiú.

S csak most riadt rá, hogy esztendőig nem volt annyi eseményben része, mint most két nap alatt. Ez hát a világ!

Reggel valóban ott ébredt fel a földön.

4

Első útja a legfelső vágóba, a szőlőhegy tetejére vezetett.

Újabb irodalmunk megtagadja a természeti szépség élvezésének képességét a gyerekektől és a parasztoktól. Ez persze éppoly ostobaság, akár az a régebbi irány, amely a finomabb érzésekre való jogot akarta elvitatni az „egyszerűbb” emberektől. Csupán áradozni nem tudnak az ilyesmikről. A messze szakadt parasztok szívébe ezer meg ezer kilométer távolságból belenyilall szülőföldjük egy-egy szegletének édes-kínos szépsége. Sanyi évtizedek múlva is – csak szemét kellett behunynia – maga előtt látta azt, ami azon a hajnalon elébe tárult.

Amikor az ember annak a szőlőhegynak a tetejére felment, s onnan lenézett, az volt az érzése, mintha egy földre hasalt hatalmas kutya hátán ment volna végig, föl a magasra emelt fejére. Egy egész kutyafalka lapult ott, s nyújtotta fejét az ember lába elé. S az a sok kutya mind meg volt szépen fészülve: oldalukon jobbról, balról, haránt szőlősorok szabályos vonalai, de igazán akárcsak fésűjük nyoma.

Pedig Sanyi nem is azért jött föl, hogy ezeket nézze.

Itt egy szinten volt azokkal a part alatti lakásokkal. Sőt még valamivel magasabban. A cserjék, a fák bokrai fölött odaláthatott a tenyérnyi szélességben körülmeszelt ajtókra,

az ajtók két oldalán elkerített tenyérnyi kertecskékre, arra a hol szűkebben, hol tágasabban húzódó sík térre, amelyen itt-ott még ólak is voltak.

Kedvére figyelhette. Minden pillanatban visszakaphatta fejét; egy cseresznyefa alatt állt, s annak nagy lombú ágai egész a földig borultak, akár valami kotlós szárnya. Különben is nagy szakadék volt a szőlő fedte dombok és a domboknál jóval magasabb temetőhegy között. A fával benőtt szakadék mélyén vezetett az az út, amelyen a faluba érkezett. Most már ezt is megismerte. S ott fent a temetőt.

Megismerte azt a helyet is, ahol nénje megszólalt: látod, ott lakik a nyanya.

Forró nap készült. Sanyi már ebben a korai órában is az árnyékot kereste idejövet. Mezítláb volt. Miért ne mászna fel annak a nagy diófának a lombjai közé? Onnan még kényelmesebben kémlelgetheti a putrik világát. S még észrevétlenebbül. Odamenni? Ahhoz vadóc volt, pusztai; ütközött már ki rajta, hogy nem lesz társaságba való. Hogy annál inkább szomjúhozza majd – messziről – az emberek társaságát.

Kúszott hát, egyre feljebb; végül már olyan vékony ágon, mint a tulajdon karja.

Megszámolt – mert akkoriban mindent azonnal megszámlolt – vagy tizenkét putri-bejáratot is. S mennyi lehetett még arrébb, ahol a hegy elkanyarodott. Nyüzsgött mindenfelé az élet azon a kis területen, amely a putrik bejárata és a szakadék odaeső széle között húzódott, s amely udvarul is, utcául is szolgált. A keréknyom ott haladt közvetlenül a partha vájt ajtók előtt meg a part hosszába nyomott kis kertek előtt; az ólak meg a teknők, de néhol még egy-egy földbe vert asztal is viszont a kerékcspáson túl, a szakadék szélén állt, a szakadékból kimagasló akácok árnyékában.

De nem ez volt a nagy látnivaló!

Fönt a vén kereszték között két kecske emelgette szakállas fejét.

Lent a putrik előtt meg aki gyerek csak volt, mind egy csomóba szaladt, diadalmas visongással. Valami tarkán felöltöztetett kisgyereket vettek körül és kísértek nagy rajban. Görbe lábszárain piros nadrág lötyögött, fején is piros sapka, de kis dolmánya kék, mint a huszároké. Elég frissen szedte azokat a görbe lábait, miközben bal kezével egy ember ujjába kapaszkodott.

Önfeledten bámult, s még feljebb kúszott. S egyszerre csak azt látta, hogy abból a csapat gyerekből hárman-négyen is őfelé integetnek.

Észrevették.

A rajzok meg az iskoláskönyv képe után ő a kecskékről mindjárt tudta, hogy azok csakis kecskék lehetnek. Húzódott vissza a levelek közé.

De odaátról annál türelmetlenebbül integettek. Egy fiú, kezét-lábát dobálva, valóságos bakugrásokba kezdett. Igazán kézzel-lábbal hívogatta. Kiabáltak is neki, de nem lehetett megérteni, mit. Aztán azt is integettek, hogy jönnek át érte. Ketten rögtön neki is iramodtak le a kanyarodón, amerre a szakadék széle lejtett. Jött utánuk egy harmadik is.

Erre leszállt a fáról. S ment elébük elébb vontatottan, de aztán elkapta a szaladhatnák őt is. A faluba vezető úton találkoztak, ahová az a parti út meg a szőlőbeli út is kivezetett.

– Majom! Egy katonamajom! – lihegte egy kisfiú azonmód belehemperedve az út porába.

Az volt, aki tegnap este olyan közről megszimatolta. Megismerte a szeméről.

– Majom! – erősítette meg épp akkora lihegéssel egy másik is. A hegyről való levágtatás iramát ez okosan arra használta föl, hogy körbekanyarodott, s miután egy ideig helyben emelgette lábát, olyan nemesen és kényesen, mint egy tüzes vérű paripa, ugyanazzal a lendülettel ismét föl a hegynek ragadtatta magát.

De akkor már talpon volt az is, aki az imént a porban fürdött. Odarúgatatott az előbbi mellé, s fejét leszegve, majd dacosan föl-fölvetve párban szaladt vele. Mindenki láthatta, hogy közös képzeletbeli kocsit húznak.

Nagyon megejtő volt. A kovács fia komoly fiú volt. Úgy nyargalt utánuk, mintha nem is a magasztántából szökkent volna neki. Ő meg kocsis legyen ezek mögött a jó paripák mögött? Inkább hátraszó lett; így melléjük, sőt elébük kanyarodhatott. Aztán azon a tüzes lovon, amely ő maga volt, egy másodperc múlva ő maga lett a lovas is, mert ellenállhatatlanul csettintenie kellett; alig bírta magát – azt a tüzes lovat – megfékezni.

Mire fölértek, egy kisebb ménes közepén robogott. A gyerekek közt itt is, ott is feltűnt egy ferde szemű. Ezekre rámosolygott; már előző napról ismerősei voltak. De aztán zavarba esett, mert túlságosan is sokan lettek ezek a ferde szeműek. Mindenfelől azok nevettek, azok hunyorogtak vissza eszeveszett nyargaltukban.

A csődületet fent a putriknál valóban egy majom okozta. Még a járnai tudó kisgyereknél is kisebb volt. Valami képzeletbeli ország egyenruhájába öltöztették, telerakva annyi vörössel és arannyal, hogy abban az álom szülte hadseregben legalábbis tábornoknak kellett lennie. Meztláb szaladgált, hátul a nyakán vékony sárgaréz lánc fogta. Forgós, szíjas csákója füleig, kiugró szemcsontjáig szorult. Mutatványa az volt, hogy folyton szalutált. Mivel közben állandóan idegesen kapkodta a fejét, s riadtan ide-oda tekingetett, szalutálásában volt valami hiteles tábornoki: ahogy egy főherceg elsiet csapatai előtt. Újra és újra megpróbálta, hogy felszaladjon gazdája lába szárán. Az végül is megengedte neki. A kis majom most ott ült gazdája vállán; ott szalutálgatott ijedt kapaszkodással tartva az egyensúlyt. Így még tábornokibb volt. A jókedv állandó lármája most kitörő hahotába csapott. Álmélkodó felkiáltások hangzottak.

Az egyik putri ablakocskájában néhány szem korai uborka érlelődött a napon. A majom, ahogy az ablak előtt haladtak, lenyúlt gazdája válláról, ügyesen fölkapott egy uborkát, és gyorsan megette.

A hahota és az álmélkodás nem annak szólt, hogy az uborkát ellopta; annak, hogy megette, azon nyersen!

Ebből a putriból egy nap aszalta mérges kis ember perdült ki. Csontos fejére úgy tapadt mindenütt a fekete bőr, mint az ágon száradt vadmeggyé. Az uborka miatt rohant ki. Az egyik ferde szemű szöszkeség hozzászaladt, átölelte térdét, s csak úgy sikongott örömeiben:

– Éspám! Éspám!

De apja magától is megenyhült, látva, hogy ki volt a tolvaj. Kilépett arra a meredekbe vágott útra, amely a putrik előtt haladt; jobbra kémlelt. Hozzá a harmadik lakás volt Tálósé. De ott senki sem állt sem az ajtóban, sem a kis előkertben.

A kis fekete ember erre balra tekingetett, de ehhez még előrébb kellett mennie az utcán, mert a hegyoldal arrafelé jobban befelé gömbölyült. Ott az ajtóknál mindenütt álltak férfiak is. A majom meg a kísérete arra húzódott.

A majommutogató ember másik kezében is jó látnivaló volt: egy bütykös ízületű tengeri nádpalca! Rendeltetése nem az volt, hogy botozzanak véle, ahhoz túlságosan hosszú is volt. Végére, igen találékonyan, egy kis bögrét erősítettek, olyanformán, mint az a nyeles perselyecske, amellyel mise közben az egyházi halkan odacsilingel a buzgalomba merült hívek arca elé. Noha ilyenformán a bögre célja mindenki előtt nyilvánvaló volt, pénz eladdig egyetlen darab sem csörgött benne.

A majmos ember a gyerekek feje fölött nyeles perselyét odanyújtotta az egyik ajtó felé. Ott két férfi is kint volt.

Az öregebbik olyan jót nevetett, mintha avval a hosszú bottal hónon csiklandozták volna. Megfogta az edénykét a bot végén, úgy mondta oda az embernek.

– Egy hónap múlva, jó barátom! Aratás után! Akkor jöjjön vissza.

Az bólintott, s ment szóltanul a másik ajtó felé.

Ott se kapott semmit.

Az az inas ember, akinek a nap úgy a fejére aszalta-szűkítette a bőrt, hogy a fogak elfedésére sem jutott, odakiáltott a másik kettőnek.

– Lesz kaszátok? Kitől?

Olyan szegény aratók voltak, hogy mindnek saját kaszája sem volt.

– Lesz, lesz.

Ijesztő sovány volt a másik két férfi is. A nap huszonnégy órája közül az a leghűvösebb, amely a napkelte elé esik; a részes aratóknak a legínségesebb hónap az aratás előtti. Ez meg már az utolsó hét volt az aratás előtt. Elcsudálkoztató sovány férfiak álltak a többi ajtó előtt is.

A majommutogatót nem csüggesztette el a kudarc. Még csak le sem hangolta. Mintha mutatóványait ő maga is akkor látta volna először, élvezettel kísérte a kis állat minden mozdulatát, s amikor a nézők felkacagtak, mindannyiszor nevetésre fakadt ő is. Benyitott – nem kis derűtséget okozva ezzel is – egy-egy földbe vájt tyúkólba, disznóólba, abba a pici istállóba is, amelyből egy tehén dugta ki azon nyomban a fejét. Oly lankadatlanul végezte, mintha valakit keresett volna. De nem keresett senkit, mert ahogy a majmát és mosolyát megmutatta, ment nyomban tovább.

Olyan hosszú haja volt, hogy elöl is a nyakáig ért. Mezítláb volt, akár a majma.

Mögötte egy éppolyan fekete asszony lépdelt. Az ember néha hátraszólt a feleségének; a gyerekek egymásra pillantottak az újabb bámulnivaló hatása alatt: az ember nem magyarul beszélt! Bárhogy figyeltek is, egy szavát sem értették. De az asszony megértette, mert levette válláról az általvető zsákot, kinyitotta, s a férfi mellé sietve, elébe tartotta. A férfi belenézett, és könnyeden legyintett.

A gyerekek persze mindenütt a nyomukban voltak.

– Otta-csotta, motta-mamotta! – mondták a majomnak.

Aztán egymáshoz is majomnyelven beszéltek:

– Totta-lotta!

– Csacsotta-poccsa!

És illetlen magyar szavakat keverték épp csak egy kicsit eltorzítva, a majommondatokba. S ettől is úgy nevettek, hogy olyikuk megint földre ült, hanyatt feküdt, lábával az égre kalimpált, visszájára bukfencet vetett. Elkanyarodtak a hegy mögé.

A putrik itt nem egy szinten, nem utcaformán sorakoztak. Szét voltak szórva a hegyoldalon; valóban mint a hörcsöglukak. Elsimított földhányás volt előttük; ennek nagyságáról el lehetett gondolni a lakás nagyságát is, mert hisz a kaparéknál földet dobálták az ajtó elé, s rendezték teraszosra. Némelyik bejáratát egészen elfedte a domboldalon tenyésző cserjés. Jól kitaposott, mezítlén talpakra valló gyalogutak kanyarogtak a putrik közt.

A majmosok egyet sem hagytak ki, s a gyerekek el-elfúlva az örömtől, mint az eszközvesztettek rohagáltak föl-alá a cementkemény ösvények útvesztőiben. Itt volt csak nép! Itt volt csak vigalom a majom rovására. És egymására!

Egyetlen feledhetetlen rohanat volt az egész. A kovács fia akkor tért magához, amikor a majmos ember a legszélső, legfelső putriból is kifordult, s hasztalanul tekintett újabb után.

– Vetta, metta! – intette maga mellé a feleségét. Az asszony megint elébe tartotta az általvetőt, s a jókedvű férfi egy újabb vetta-metta kíséretében olyan kézmozdulatot tett,

ami azt jelentette: na látod! A zsák jó félig megtelt salátával, csöves kukoricával, retekkel, zöld uborkával, babbal. A férfi a maga vállára kanyarította a kétoldalt lelógó zsákot; belenézett élesen valahová a szemközi völgynyílásokba; odaintett a gyerekeknek, és jót nevetve azok búcsúkiáltásain, hosszú léptekkel megindult a lejtőn.

A fiú csak most, visszarohtantukban – mert visszafelé is folyvást szaladgáltak – vette számba új barátait. Ahogy lenni szokott, a közös nagy banda kisebb csoportokra szakadt; az egymáshoz vonzódók meglelték egymást, és külön, kemény egységbe tapadtak.

– Gyere, Sanyi! Sanyi! Sanyi, te! – hallotta nevét szünetlenül a fiú. Noha – megmondta ő azt bárkinek is? – nem emlékezett.

Viszont – Jancsi, Miskó, Feri! Gyuri! Névről ismert már ő is mindenkit.

Most már a ferde szeműek közt is különbséget tudott tenni. A nagyobbik volt a Jancsi, a kisebbik a Gyuri. Csodálatos volt, de így volt: mindössze ketten voltak, akkor derült ki, amikor abbahagyták a rohangálást.

Viszont a lányok között is bujkált még egypár ilyen nevetős szemű.

Majomhelyettes persze azonnal akadt a gyerekek közt, nem is egy. Volt itt egy nyeszlett, sápadt kisfiú. Ez volt a Miskó. Guggolva, begörbített lábbal kezdett járni, forgatta a fejét meg a szemét: éppúgy szalutált, mint az igazi majom. A másik kezét meg nyújtogatta fölfelé; gazdát keresett.

Ugrálniok kellett kacagtukban. Odajött hozzájuk. Itt talált gazdát.

Volt itt egy létra formájú hosszú fiú, akiről még a létra fokai, azok a vékony keresztpálcák sem hiányoztak: csak nadrágot viselt ő is, és az oldalbordái úgy kiálltak, hogy azokon jól lehetett volna menni. Ez meg a rejtelmes Surru névre hallgatott. Hát ő állt éppen a mellé a száraz csöppség mellé majomvezetőnek.

Így vonultak vissza, egy bandában, fiúk, lányok.

Az a kis csillagterelő csöppség, aki tegnap fel akarta vinni az égbe, Bözsike került egyszerre csak Sanyi mellé. Úgy látszik, ennek az első ferde szeműnek csak világteremtési gondjai voltak. Most ezzel kezdte.

– Azt tudod, honnan jön a víz, amék kifolyik a földből? Azt is tudom, megmondhatom.

De az a hosszú Surru hirtelen ráripakodott a csöppségre.

– Te szégyentelen, né! Méssz innen! Lány létére ilyet!

Sanyi csak nézett.

De Bözsike nem hátrált meg. Ezt mondta egyenesen Sanyi szemébe.

– Meg lakodalom is lesz, azt is tudom!

Erre kapott egy kis figyelmet. Illegett is egyet a szavaihoz.

– Kalács lesz, bukta lesz, perec lesz. Táros bácsi tart lakodalmat.

– Kivel?

A kislány lemutatott a szőlőbeli házra.

– A nénikével. Ésnám lesz a szakácsné, vékaszám lesz a bukta.

Harangoztak; mire? Dél volt!

Észre sem vette, s nyakig úszott ebben a különös világban; de úgy, mintha beleszületett volna. Tudta már, melyik putriban ki lakik, névről ismerte már a felnőtteket is. Az a fekete kis ember a Biczó bácsi volt. Tőlük balra Teveliék laktak, aztán Szekfüiek, aztán Hahótiék, aztán Fadgyasék, Rakusék. Megismerte pusztán járásáról azt a tegnap esti döcögő léptű asszonyt is, az volt a Puha néni.

Száguldva karikázott le a présházba az edényért, aztán majdnem olyan iramban be a faluba, hogy minél kevesebbet késsen.

Nem számoltatták meg a késése miatt. A kocsma tövel-heggyel volt. Menyőd nem fogott ki az eseményből.

5

Piroska most veszítette el a fejét, amikor úgy látszott, minden elrendeződik. Volt egy szép menyecskeládája. Olyanfajta, amilyent még öreganyáink szekere saroglyájába tettek föl a lagzi másnapján. Még akkora sem volt; alig volt nagyobb a katonaládáknál. De volt szépen megkovácsolt vaspántja, zára, kulcsa. Az ő fehér kelengyjének a negyede sem fért volna bele, még a testre való fehér negyede sem. Kedvesebb, féltettebb dolgait tartotta benne. Férje anyjától kapta nászajándékba. Nagyon megszerette, nagyon jól bele tudott rendezkedni.

Ez tűnt el, mindenestül, olyan tisztán, hogy még Piroska fejébe is beleötlött: volt-e egyáltalán?

Hogy tűnhetett el? Hetekkel azután, hogy az öregasszony elköltözött a házból!

Ott állt az a láda a lakószobájukban, a sarokfogas mögött, nagyon jó helyen. A lelógó göncök egészen eltakarták.

Ült csak Piroska, és nézte az üres sarkot. Csak szorongást érzett, szívszorító rémületet. S azt érezte, hogy valamerre ki kell törnie ebből a fullasztó nyomásból. De gondolatot kettőt sem tudott egymásba akasztani. Az, hogy az öregasszonyt nem gyanúsíthatta: könnyebbségére szolgált; ám ugyanakkor még nehezebbé tette számára a tájékozódást.

Valamikor, hónapokkal azelőtt, tízféle történetet is eltervelt, hogy mit fog cselekedni, ha egyszer valóban nem bírja tovább. Afféle ébrenléti kéjes bosszúálmok voltak. Elméjében ezek közül sem jelent meg egy sem. De valahol mégis tagjaiba, izmaiba férkőzhettek, mert Piroska egyszerre csak felkelt.

Kendőt kötött, kiment a házból, nekivágott a térnek. Az alsó utcatorkolat felé haladt, de a tér közepe táján teljes derékszögben jobbra fordult, átment a patak egyik hidacskáján, bement a postára.

Hárman-négyen váraoztak a kis tolóablak előtt. Beállt a sorba. Amikorra az előtte állók elfogytak, mögéje éppannyian gyűltek.

– Telefonálni szeretnék – mondta nyugodtan.

Most jutott eszébe, sohasem telefonált. Az a szünetlenül kopogó szerkezet vajon a telefon vagy az a papírszalagot bocsátó, magától mozgó rézkerék? Azt sem tudta.

– Hová? – kérdezte az egyik Pákolitz kisasszony. Hét-nyolc évvel volt idősebb egyik a másiknál – Irénke Ilonkától –, de alig lehetett megkülönböztetni őket, oly egyforma mártíromsággal pillantgattak ki üvegbörtönükből.

– Mocsányba.

– Mocsányba hova? – kérdezte az a keresztényien fájdalmas, de a pogányokkal való viadalmakban enyhén ingerlékenyvé vált hang.

– A csendőröknek.

Egy kis szünet következett; a hang színt váltott.

– Vonalat oda csak a községháza adhat; én csak üzenetet adhatok.

– Tessék akkor megüzentetni, hogy jöjjenek azonnal.

– Kihez?

– Kéri József, nagyvendéglő, Menyőd – darálta gépiesen Piroska a címet, úgy, ahogy az adóíveken, a borítékokon látta, s ahogy maga is annyiszor papírra vetette.

Az ablakból egy ráncos citromszáj s egy pár majdnem olyanképpen ráncolt szem emelkedett Piroska felé.

– Kiraboltak, megloptak, mindenemet elrabolják! – buggyant ki erre Piroskából. Lecsapta az ablak elé szerelt kis fatálkára a markában szorongatott pénzt, és elrohant. Egy pillanat választotta el, hogy zokogása ne fajuljon olyan eszeveszett sikongássá, mint annak idején a piactéren, a kofák sora közt.

Pákolitz Irénke szeretett intézkedni.

A tolóablak előtt várakozókat kiküldte az udvarra. Az előszobaajtóra ráfordította a kulcsot: a hang kihallatszhatott, márpedig ezt a telefonálást hivatalból bizalmasnak ítélte.

Maga beszélt a mocsányi postával, majd a rendkívüli esetre való tekintettel az őrszel. Szeretett komoly híreket is tudatni.

Senki sem nevetett azon a maskarán, amelybe öltözve még aznap két komoly, barna arcú férfi gyalogolt a Menyőd felé emelkedő országút porában. Megfordulni is csak óvatosan fordultak meg az emberek ez után a különös bohócköntös után.

Fejfedője annak keskeny karimájú tiroli tehénpásztorkalap volt, haragoszöld színben. Nem szalag kerítette, hanem vastagra font zsinór; csokorra kötött végén az erdészek kedvenc díszmakkja csüngött. A kalap, amely mindenhova illett, csak erős napfényű vidékre nem, s amelyhez hasonlót épp itt Magyarországon soha senki sem hordott, kemény volt, mint a bádóg, s nehéz, akár az ólom. Hogy még nehezebb s még melegebb legyen, óriási tollbokréta díszítette. Ez talán délolasz eredet volt, a múlt században az ottani vándorköszörűsök viseltek tollat mesterségük ismertetőjelül. Ez az aránylag óriási köteg toll nemcsak nevetséges volt, hanem a magyar nép szemében egyúttal undort keltő is. Ez a nép ugyanis valaha szintén tűzött kalapjához tollat, de csakis nemes vadmadártollat, daruét, kócsagét. Már lúdtollat szégyen volt kítűzni. Baromfitollat e földön ugyanis valaha csak a vándor patkányirtók, görényfogók és árnyékszéktisztítók hordtak. Márpedig azon a kényelmetlen paprikajancsi-süvegen is baromfitollat csillogtatott a kánikulai nap, mindegyik kalapon legalább három megboldogult kakas farkatollát.

A képtelen csákó e néhány vonásnyi rajzocskájának azért van helye a korképen, mert csak így érthető, hogy miért ítélte meg a magyar köznép azokat, akik ezt a fura találmányt fejükbe nyomták; s hogy milyen lelki elhatározáson kellett azoknak átesniük, akik ezt a fejéket mégiscsak feltették; s hogy milyen irányban alakult azok lelkiülete, akik állandóan érezve a nép véleményét, ezt az ízléstelen porsöprűt mégiscsak napszámra hordták, mesterségük címerül.

A magyar csendőrség egyenruhájának kalpagja volt, valóban még monarchiabeli örökség. Vastag posztóruha, bakancs, jókora bőrtáska, ötlövetű súlyos manlicher puská és különleges szurony tartozott hozzá.

A maskarába bújtatott két férfi egyszerre lépett. Másfél órája ez volt köztük mindössze az emberi kapcsolat. Nem beszéltek. Egyik feljebbvalója volt a másiknak.

Néha kocsit hagyta el őket. Ha fölnéztek a parasztra, az tisztességtudóan homlokához értette a mutatóujját, de nem hívta őket a kocsira. Ők sem kéredeztek fel; nem is kéredeztek volna. A szabályzat szerint a legeldugottabb őrsön is kötelező volt a napi fegyvergyakorlat. De gyakorlatul számított az ilyen távgyaloglás is. Kettesben is úgy meneteltek, mintha egy ezred közepén haladtak volna.

Az idősebbet, a tiszthelyettest Szabó Vendelnek hívták. Ez valamikor béreslegény volt. Még hozzá törzsökös pusztai család sarja, mint neve is mutatta: akkoriban már csak azok keresztelték gyermeküket az állatok és pásztorok védőszentjének nevére. Olyan komor arccal lépdelt, mintha szünet nélkül az a húsz év előtti jelenet forogna a fejében, amikor megmondta az öccsének: az ő nyakára ne járjanak, tudni sem akar arról a kosza

ragadt retyerutyájáról! Föl valahová a Rába-vidékre valónak vallotta magát. A háromcsillagos neve Pintér Péter volt. Ez asztalosságot tanult, még hozzá itt, Szekszárdon, de még idejekorán ráébredt, hogy se kedve, se kézügyessége a gyaluhoz. Szeptemberben készült magánvizsgáznai a harmadik polgáriból, s most a der-die-das-szal próbálta megbarátkoztatni a fejét, azzal a képtelen ötlettel, hogy van beszéd, van beszélt nyelv, amelyben az asztalnak meg a székeknek is éppúgy neme lehet, akár az embernek meg az állatnak. Ha ez a valóban megemészthetetlen dolog kavics lett volna, akár akaratos állával is szétrágta volna. Képzeletével képtelen volt megragadni, hiába szorítgatta szemöldökjeit szinte ökölszerűen.

Folyt róluk az izzadság, válluk bőre égett a puskaszíf meg a táskaszíf alatt. Mire Menyődbe beértek, nem felülről, hanem az alsó utcán át, amerre a patak már teljesen nagymosások szappanos leveként kanyarog, pontosan olyanok voltak, amilyenek nevelőik és irányítóik kívánták őket.

Nem a nagyvendéglőbe mentek, hanem először is a községházára. Volt nekik itt egy vállatószozájuk a folyosó végén, a tanácsterem és a szertár között. Lerakodtak. A bohóckorona vörös karikát vágott fehér homlokukba. Bementek a főjegyzőhöz.

A falu rögtön észrevette, hogy testébe idegen anyag került. Külsőleg semmi sem mutatta a rendkívüli eseményt. De bent, a házak és a szívek bensejében a két egyenruha megjelenése okozott akkora zsongást, mint ha egy méhkas kapuján egyszerre két darázs is besétálna.

Hogy Piroska mit telefonáltatott s miket mondott délelőtt a postán, azt délre már az alsó utca legszélső házában is tudták. Ebben az alsó utcában jobbra kis parasztlakok laktak. Errefelé ritka volt a vaskerítés, a vasból való zsalu ha akadt is, rozsdá marta. Az asszonyok korhadtszkapalánkok réseiből, a férfiak maguk eszkábálta görék mögül nézték annak a két barna képző férfinak a bevonulását, akiknek bohózatú felékesítése itt már régóta csak félelmesen hatott; még járásuk is baljóslatúbb volt mások járásánál, például Sisitka tanító úr járásánál is, pedig az még náluk is keményebben vágta ki a lépést.

De mintha a délelőtt történetekről valami titkos rádió csak a falu szegényebb részét tudatta volna.

Ökrös Gyula hosszú percekig gyakorolta – mesterileg – azt a mindentudó homlok-ráncolást, azt a „helyesen mondd fel”-szerű bólingatást, amíg világosodni kezdett neki, miről is van szó, mit is akar ez a bikaképző tiszthelyettes. Homlokán éppúgy göndörödtek a fürtöcskéik, akár a bika két szarva közt.

A csendőr első ajánlatát ösztönösen elhárította.

– Semmi esetre se helyeselném!

Fogalma sem volt, mit nem helyesel. De már fentről hallgatta a folytatást. Nyeregben volt.

Nem voltak jó barátságban. A tiszthelyettes helyesen érezte, hogy a főjegyző őt holmi seregterelő kutyának tekinti a maga számadói karámja körül. Pedig hát nem volt alárendeltje: külön-külön szólva kapcsolódtak a „felsőbbbségek”-hez. Egymástól függetlenek voltak. Sőt! Szabó tiszthelyettes bepillantott Ökrös főjegyző úr bizonyosfajta minősítésébe. Úgy fordult, hogy a kerületi közigazgatási értekezleten Ökrösnek egymás után kétszer is fel kellett szólalnia. Az urak annyit emlegették a népet, a mi józan parasztságunkat, hogy Ökrös nemcsak az értekezleten, hanem a vacsorai elköszöntők során is megemlítette s „szerény büszkeséggel” vállalni merte „egyszerű származását”: mintegy az „eddig bizony el-elhanyagolt” paraszttársadalom nevében emelte sikerrel telt poharát a távoli asztalfő felé. Bizalmi lapjára ez a mondat került: Hajlik a kisgazda-demagógiára. Figyelendő viszonya a lakossággal.

A tiszthelyettes azt ajánlotta, hogy amíg ő terepszemlére s panaszfelvételre megy, a kisbíró szólítsa be ide a községházára a falu szokásos gyanúsítottjait. A ténymegállapítás után visszajövet így rögtön megkezdhetnék a kihallgatásokat. Mert nekik kettejüknek estére okvetlen Mocsányban, az őrsön kell lenniük.

Jó, legyen a jegyző úr szava szerint. Ne bolygassák meg előre a falut. Eszerint a kisbíró is átmegy a terepszemlére, s onnan indul majd a gyanúsítottak beinvitálására.

A véletlenek sorozata volt ez a nap. A fiatal Kéri délre sem jött haza. Piroska senkinek sem önthette ki szívét. Indulata megcsitult, de mindenestül benne volt, készen az újabb felkavarodásra.

Ismerte a csendőröket. Csendőr, finánc az ő kocsmájukba tért be egy-egy megtisztelő ingyenfröccsre. De Szabó tiszthelyettes most nem kezitcsókolomozott.

– Szóval innen tűnt el a láda? – nézett a sarokba. – Kire tetszik gyanakodni?

Piroska akadozott, szemét is le-lecsukta. Nem akarta férje nagyanyja nevét kimondani. A törvénytől ő csak a saját dolgai visszaszerzését várja! Az öregasszonynak ehhez már nem lehet köze, hisz mikor elment már innen!

– Mikor tetszett észrevenni a lopást? – kérdezte Szabó tiszthelyettes.

Úgy járt a szeme, mint a jó kopóé.

– Ma reggel.

– Itt volt pontosan a kabátok alatt?

– Ott.

– S azelőtt mikor használta? Mikor nyitotta ki utoljára?

Piroskának elállt a lélegzete egy pillanatra. Hónapok óta nem nyúlt ő ahhoz a ládához.

Persze hogy az öregasszony ittléte alatt vitték el azt is. Hogy erre nem gondolt.

Már nem lehetett visszakozni. De nem is nagyon akart; olyan keserűség fogta el megint. Eszébe jutott az a damasztterítője, amelyet a plébánián látott viszont. Most eszmélt rá: hisz az is abban a ládában volt!

Öt perc sem telt el, Pintér szakaszvezető kijött a szobából; egy fejrántással magához intette Godó Mihályt, a kisbíró.

– Beviszi a községházára Tólos Benkét. Aztán jön ide vissza, de laufsritt.

Godó hamarosan ott törölgette a loholásban kiizzadt nyakát megint a kocsmá előtt.

De csak egy jó óra múlva nyílt meg újra az ajtó. Szabó tiszthelyettes kemény, egyenes léptekkel jött ki rajta; arcára a tennivalójába biztosan induló ember ábrázatát öltötte. Holott szellemileg valósággal szédelgett. Életében nem tárult még elébe ilyen bűnhalmaz. S fogalma sem volt, mibe kezd mindazzal, amit a fiatalasszonytól megtudott.

Mennek az események maguktól is.

Pintér ráförmedt a kisbíróra.

– Behozta azt az embert?

A másik véletlen, amivel ezen a napon a sors szinte tudatosan belenyúlt az emberek dolgába, az volt, hogy Godó nem találta otthon, akit keresett.

A csókásiaknak évről évre meg kellett küzdeniök, hogy a hercegségtől aratást kapjanak. Ősi tapasztalat, hogy az uradalmak a szomszédos falubelieket ne engedjék betakarító dologra a földjeikre. Csizmaszárban elhordanák a fele termést, bekötött gatyaszárban,

ingujiban, a kalap alatt, a pofazacskójukban, a nagy szellős bendőjükben! A csókásiaknak sosem volt éves szerződésük, legfeljebb hónapos, negyedéves. Rendszerint csak az utolsó pillanatban juttattak valami munkát nekik, hátha találnak addig másutt is. Ők persze tudták ezt, s a nagy zömükben a szegények nyugalmával várták ki az időt. Éhen csak nem halatják őket azoknak az óriás sárga búzaföldeknek a szélén, amelyek aratás-kor a magasból a sűrű kepekkel, asztagaikkal valóban olyanok voltak, mint egy ünnepi ebédre megterített beláthatatlanul nagy asztal.

Az aratópárok már megszerveződtek. Az uradalmi intézőség azonban még mindig igyekezett elvenni az emberek szája ízét. Nyomta le a bért, amennyire lehetett. Árészerek már elfogadták volna ezt is, már nagyon a napkelte előtt voltak. Mint mindig, az öreg Tólos rendezte a hadsorokat, hátulról. Rég nem volt a bandában. Pusztán régi emlékek alapján buzgólkodott érdekükben.

Igazi bandagazda így nem is volt. A bandának ugyan a Hahóti bandája volt a neve – az uradalom nyelvén: Hahóti József és munkavállaló társai – de ez a Hahóti legfeljebb lent a tarlón dirigált a maga feje után. Itthon félnaponként kikérte Benke bátyja tanácsát. Már csak azért is, mert még fiatal ember volt. Mindössze három pendelyes gyerek apja.

Éppolyan aszalt meggy soványságú volt, mint a többi csókási férfi, de izmos és fürgé, azok közül a fürgék közül való, akik mintha élveznék, hogy idefordulhatnak, odasiethetnek. Kalapja mindig a tarkóján ült. Barna homloka úgy kidomborodott, mint a cserépkor-só oldala; tenyérbe kívánczolt, akár a gyermekek homloka. Alatta egy pár okos ür-geszem.

Csak egyet kellett volna kiáltania Benke bátyja után, amikor a kisbíró felért Csókásba azzal, hogy az öreget a községházára hívatják.

Miért hívatják vajon? Csakis megint az aratás végett. Abban pedig ő maga is el tud járni, hisz épp előző este tárgyalták meg hegyiről tövire az emberekkel is, Benke bácsival is a dolgot.

Ilyen délutánfelé nyilván csak valami üzenetről lehet szó. Azért kár volna az öregnek lesántikálni.

Így történt, hogy a községháza vallatósobájában Tólos helyett ez a gyíkmozgású Hahóti állta Szabó tiszthelyettes vesébe törő pillantását.

Szabó Vendelt csak két éve helyezték erre a vidékre. Két-három hetente szokott megfordulni Menyődön. Ismerte az öreg Tólost; emlékezett erre a domború homlokú arcra is, kitűnő arcmemóriája volt.

De a nevek összefolytak emlékezetében. Amikor Tólos neve először felmerült, ködlött neki valami az öregről. Csókási! Ez volt a legfontosabb, ami az öregről kibontakozott. Emlékezete azt a most előtte álló embert is a csókásiak közé sorolta.

Mert ő már járt Csókáson, s volt véleménye a csókásiakról.

Közelebb lépett a mezétlábas férfihoz. Ott állt közvetlenül előtte.

– Mikor voltál utoljára a nagykoszmában?

A feszesen álló Hahóti lényében csak olyan rezdülés esett, mint a vitorlarúdban, mikor a szél egy félszögnyivel más irányból dől a dagadó vászonba.

Gyanús volt neki, hogy ebbe a szobába vezették. De hogy nem az aratás végett hívatták, most értette meg; azt is a csendőrző hangjából s nem a szavaiból.

Véletlenül pontosan tudta, mikor járt a koszmában, mert mostanában minden vasárnap délben bement, hogy hírt kapjon az odagyűlő pusztaitól. Szemét mégis a mennyezetre irányította, olyanformán, mintha a kérdésen gondolkodnék.

Arra feszítette az agyát, mi az istent akarnak itt tőle.

Szabó Vendel finomra tökéletesedett kopószimata megérezte a rezdülést is, ezt a tettetést is. S azt is, hogy nem szabad időt engedni.

Míntha haján akarna igazítani egyet, fölemelte jobb kezét, s villámgyorsan, de teljes erejéből arcon vágta ezt az alakoskodó parasztot. Aztán éppoly gyorsan, éppoly gyakorlat-tal visszakézből a másik oldalról is odateremtett neki, fel ne boruljon.

A mezétlábas, inas férfi épp csak szemét hunyta le, s állkapcsa izmait feszítette meg.

Hahóti Józsefet huszonhét esztendőnyi életében nem ekkor pofozták meg először. Nem először pofozták föl oly módon sem, hogy védekezésül kisujját sem volt tanácsos megemelnie. Nem először pofozták ki ok nélkül, illetve anélkül, hogy az okot akár előtte, akár utána értésére adták volna. Megpofozta, még hozzá csaknem hetenként, a mester, Buga Kálmán; megpofozta már kora gyermekkorában a harangozó, a bakter, a kisbíró. Megpofozta még az öreg tisztelendő úr is. Megpofozta kedvére az akkori jegyző apja, pusztán azon az alapon, hogy a fiának joga lett volna őt megpofoznia. Amikor legénykorában vissza akarta adni az egyik hercegi segédtsízt pofonjait, a csendőrök akkor pofozták meg először, emlékeztetésül egy egész életre. Apja, anyja is pofozta. Pajtásai egyszer lefogták, s úgy pofozták meg. Természetesen ő is pofozott másokat; nemcsak kapásból, hanem ismerte adásból is a pofonok meg a pofozók természetét.

Merev nyakkal várta a többit. „Az anyjuk keserves úristenit – gondolta közben –, mit akarnak ezek?”

– Hova vitted azt a ládát? – üvöltött rá a tiszthelyettes.

„Miféle ládát?” – kérdezte ő a hirtelen kinyitott szemével.

Erre kapott megint kettőt; egyet jobbról, egyet balról most is.

Szabó Vendel megérezte, próbát állt ember került a kezébe. Érezte a tenyerén át is. Míntha kerítésdúc gömbjét verte volna. Az a csontos parasztarc nem hajolt el a tenyér elől, inkább elébe feszült. Ez az ember tudta, hogy ha eltakarja arcát, akkor a mellbe kap, a gyomorba, a vesébe, az ágyékba s ököllel. S puskatussal a hátba, a fejre, a lábszár-csontra. S az mind ezerszerre fájdalmasabb.

– Beszélz már? Nem beszélz?

Hahóti elkövetett egy hibát.

Kinyitotta okos szemét. És összevont szemöldöke alól, két orcája szinte lobogó pirossága fölül értelmesen és megvetően a tiszthelyettes szemébe nézett.

Záporoztak rá az ütések. A tiszthelyettes arca is vörösbe borult; ajkát összeharapta, szájában meggyűlt hígan a nyál. Eleve érezte, milyen lelkiállapotba fog megint kerülni, s nem állt ellen neki. Zihált, egyre gyorsabban mérte csapásait, szinte önmagával versenyezve egyre dühöttebben; míntha az ütések nem csupán adta volna, hanem legalább minden másodikat ő maga kapta volna. Szét tudta volna verni ezt az ismeretlenül is oly ismerős parasztarcot.

Végre elég volt. Tenyere égett, s már vért, ronda, idegen vért fröccsentett szét azon az arcon. Az orrból csöppengett a vér. De az a nyak még mindig olyan keményen feszült, mint a kapubálvány.

– Beszélz végre?

S hogy legalább egy szót kihúzzon belőle, hogy legalább a hangját hallja, hozzátette:

– Hogy híjnak? Ki döge vagy?

– Hahóti Józsefé, Lacza Örzsébeté.

Ez szöveget ütött Szabó tiszthelyettes fejébe. S abban a pillanatban ráeszmélt: Tálos! Végigmérte a szikár embert.

– Még találkozunk. Lódulj!

De az csak állt, mint a részeg. A tiszthelyettes a tenyerébe köpött, a törülköző felé ment.

– Dobja ki – mondta hátrafordulva.

Pintér szakaszvezető vállon lódította Hahóti, aztán hátulról adott neki ő is két tenyerest, keményet, de hideget, szenvedély nélkül; érződött, neki semmi köze ehhez a fajtához, magasan fölötte áll.

Megvetésből rúgott bele az utcai kapunál. Hahóti még ott sem ébredt föl bódultságából. Csak az orrát törölgette.

– Pusztulhatsz! Haza!

Nem ártott, ha akár azon véresen megy végig a falun. Féljen, akinek van mitől.

– Mit mondtak magának, kit hozzon ide? – hallotta Pintér már a folyosó elején a tiszt-helyettest, ahogy a kisbíróval üvöltözött. – Nem a Tálost üzentettem? Hülye maga?

– Menjek érte? – állta a vihart a kisbíró.

– Menjen az édes anyja keserves kínjába! – dörrent rá a harag még mindig abból a felhőből, de már valamivel tompábban.

Fél óra múlva maga a két kakastollas lépkedett – egyszerre s némán most is – a Csókási hegy felé.

Pontosan azon az útvonalon, az utcának azon az oldalán, amerre Hahóti, mintegy a véres karddal, előttük elhaladt.

7

Hogy a csendőrök vernek, sőt hogy ok nélkül is vernek, hogy néha borzalmasan vernek és kínoznak, azt Menyődön mindenki tudta. Tudta Bődör Dezső, Raynald Tibor, Pasztobányi Dönci; „kordában kell tartani a népet, kérlek” – ilyesmit válaszoltak volna, ha efelől a lelkiismeretük vagy valami marslakó megkérdi őket. Ilyesmit válaszolt volna Latinkovics Laci, a kis Fábján, sőt Bartus úr is. Tudtak róla természetesen a hölgyek is, a jegyzőné, a patikusné, a Pákolitz kisasszonyok; lelkük mélyén a férfiak szokásos durvaságai és gusztustalanságai közé sorozták. Tudtak róla a fiatal szüzek, Zsigó Jolánka és barátnői. Még az apácák is tudtak róla. Tudott róla persze Makkosy Miklós is, neki még elmélkedései közben is eszébe jutott, bár prédikációiban sosem említette. „Jézust is verték”, futott át ima közben a fején aznap – még három évvel ezelőtt –, amikor meghallotta, hogy az egyik Tósoki fiút úgy megverték, hogy vállperece tört, s kórházba kellett vinni; de imája után még aznap szívélyesen fogadta a csendőrök tisztelgését. Tudott róla Herpay néni, Ángyán háziasszonya, és nagyokat sóhajtott tőle. Ha fülébe kiáltották, emlékezett rá Szaplanczy úr is, és szemét kerekre meresztve azt mondta, „Öh-hő” – amiből legfeljebb csak a felesége érezhette ki, hogy helyeslést jelent-e vagy helytelenítést. Tudtak róla Óék meg szomszédjaik is, és az újabb adatokat kiköpéssel fogadták, mert azok a hatalmas fehér kesztyűs markok őket is el-elérhették. Hogy a csendőrök és a rendőrök vernek, és kedvükre verhetnek, azt Menyődön, Magyarországon és Közép-Európában, sőt Nyugat-Európában is mindenki tudta. S abba a jelek szerint valamilyen magyarázattal bele is nyugodtak vagy bele is törődtek csaknem kivétel nélkül mindazok, akiket nem fenyegetett, hogy a csendőrök egyik percről a másikra felholtra verik. Ökrös főjegyző úr hivatali szobájában hallotta a folyosó végéről csattogó, dermesztő hatású arcütéseket. Nem először hallott ilyet. Igyekezett tovább dolgozni, olyanfajta erőfeszítéssel fogva szorosabbra a tollat, amilyennel az ugatástól felágaskodó

ló kantárszárát markolja szorosabbra az ember. Aztán felállt, járkálni kezdett, sarka kopogásával akarta elfojtani, elűzni köréből azt a kísérteties zajt, amelyről tudta, tapasztalatból is, hogy szívdzavarait minden percben felidézheti. „Mit tehetek én?“, forgatta gépiesen fejében a gondolatot, de mégsem ragadta meg, mégsem gondolta végig, jól érezve, hogy ez ellen bármi keveset is akarna következetesen tenni, első cselekedetként az állását kellene odadobnia; vagyis ösztönében jól érezve azt, hogy valamiképp mégis rendben valónak tartja azt a pofózást. Fogalma sem volt, kit vernek. Egyre határozottabban, egyre elszántabban csapta sarkát a padlóra, egyre szaporábban; azt hitte, bátorsága nő; a kopogás zaját növesztette. Kezdte is egyensúlyát visszanyerni.

Hogy a csendőrök hogyan vernek, arról legtöbbet a csókásiak tudtak. Amikorra Hahóti hazaért, nem piros volt, hanem halottsápadt.

Közönynek is lehetett volna venni ezt a szűkszávúságot, ahogy elmondta, mire hívták le. „Benke bácsi itthon van?” – kérdezte. „Ne is jöjjön haza. Még nincs vége” – tette hozzá.

Fél óra múlva, amikor a két csendőr a telepre ért, a putrik apraja-nagyja fel volt készülve. Nem álltak sorfalat, de lelkületüket nézve alig különböztek egy megtizedelésre kivezényelt század katonáitól.

Maga a magasságos ég sem tudhatta, kinek az arcába zuhan bele egy csendőrököl, ki kap a gyomrába vagy lágyékába egy bakancsrúgást.

S megeshetik, hogy mindez csak a kezdet lesz.

Szabó Vendel szerette az ilyen helyzetet. Szeretett olyan házba belépni, ahol pofonra várva álltak föl a lakók.

Fölfelé ez az út nem fárasztotta el. Jó volt jönnie már a parasztporták előtt is: érezte, hogy figyelik. Attól fogva pedig, hogy a putrikat megpillantotta, a hatalomérzés angyalszárnyai emelték.

A csendőrök nyomában egyetlenegy teremtet lélek járt csak az utcán.

– Ki ez a fiú? – álltak meg rajta a tekintetek. Léptenként balra-balra dőlve haladt, így tartva egyensúlyban a jobb kezében vitt kosarat. – Hát ez meg ki, honnan kerül elő? – kérdezték a menyődiék. Soha azelőtt nem látták. A csendőrökre tágult szemek alaposan körültapogatták.

Sanyi mit sem sejtve igyekezett előre. Szedte a két lábát, de közben azért szedte magába a látnivalót is változtatlanul, fáradhatatlanul. Jövet a késése volt a gondja, de akkora, hogy szinte a látását is elfedte.

„Eredj csak a konyhába, Annus majd ad valamit” – mondta neki sietve a nénje, s már fordult is vissza a szobájukba.

Sanyi mindenkit, aki egy tető alatt élt, egy tűzhely főztjét ette, rokonságnak, egy háznépének érzett. Rokonnak vélte ezt a folyvást maga elé tekintő Annust is.

Ebéd azért volt a nagy esemény ellenére is. A postáról hazaszédelgő Piroska pontosan azt az ebédet főzte meg, amelyet előző este a kis Annussal megbeszélt. Annus szó nélkül rakta bele a szilkéket a kosárba. De a keze remegett.

– Beteg maga? – kérdezte Sanyi.

– Itt voltak a csöndérek! – suttogetta föl húzott vállai közül a kis cseléd lány.

Szemét állandóan a szilkéken s a kosáron jártatva beszélni kezdett. Beletartozott ő is annak a rejtelmes huzalú s még rejtelmesebb központú telefon-hírszolgálat tagjai közé. Rettegve várta a folytatást. Végre fölnézett.

– Engem is megvernek? – kérdezte, noha még nem tudhatta, mi folyt le a község-házán.

– Már miért vernék meg? – csodálkozott rá Sanyi.

– Mert... mert...

Az öregasszony viselt dolgairól kezdett aztán beszélni. Sok mindent elajándékozott, az igaz. De hogy bolond, az nem igaz! Mért ne adhatná oda, ami az övé?

– Bolond? Ki mondja, hogy bolond?

– Mindenki itten...

Sanyi csodálkozva hallgatta. „Elajándékozta mindenét?” Ott bent a konyhában nyomasztotta, amit Annuskától megtudott. Kint az utcán egyszeriben súlyukat veszítették azok a históriák. Szinte léptenként érthetőbbek, egyszerűbbek lettek, ahogy Sanyi a házak előtt elhaladt, gondosan szemügyre véve valamennyi kiskertjét, udvarát, istálló-környékét. Nem telt be a csodálkozással. Minden, de minden udvarban külön kis istálló volt, külön kis fészer. S azok a rejtelmes kocka alakú faalkotmányok, amelyek egyik oldalán nagy kocsikerék volt odaszerkesztve, azok voltak itt a kutak! Itt nem ostorfával, gémmel húzzák fel a vizet, hanem tengellyel s kötéllel. Nem lehetett győzni elég ámulattal s elismeréssel az emberek találékonyságát.

S elég hálával. Majdnemhogy könnyek jöttek Sanyi szemébe, hogy ennyi minden dolog van a világon.

Fent a hegy gerincén az utolsó pillanatban kapott észbe, hogy neki nem balra kell tértie, fölfelé, amerre a csendőrök elfordultak, hanem jobbra, lefelé, abba az üdezőld kis völgytekenőbe. Megismerte a házat, de azt csak most látta meg rajta, hogy kéményén szélkakasképpen egy ágaskodó lapos csikó forog; mint kovács fia azt is meglátta, hogy páros vaslemezből vágták ki s szegecselték – nittelték – össze azt a csikót, de külön öröm volt ezt is észrevenni, s külön öröm az a gondolat, hogyan mondja majd el ezt otthon az apjának.

A ház előtt egy idegen öregember kisbaltával rőzsét aprított. Ennek meg a fél lába fából volt.

(Folytatása következik.)

Imre Flóra

BALLADA AZ ELSIKKASZTOTT IFJÚSÁGRÓL

Hol vannak hát a vezércikkek,
amiken olvasni tanultunk:
a sóderből itt-ott kifittyent
holmi tény-nyom, halvány vakond-út.
A szimbólumok nyelve hol van?
kihagyások és utalások –
bújtattuk a közös nyomorban
a szókimondó ifjúságot.

Az ígéret földje, szabadság?
 Rendszerváltások jöttek-mentek,
 nevük, köpenyük váltogatták,
 a sötét meg csak sötétebb lett.
 Megélhetési irodalmár,
 visszamenőleg ellenállók
 bohócpofára mázolgatták
 a tündérléptű ifjúságot.

Hol volt a ragyogás, a résnyi?
 Elsötétítés volt itt folyvást.
 Szemhéjunk mögött napba nézni:
 csak belül volt a világosság.
 Kövér piócák, galandférgek,
 az élősködők hada rágott
 életünkön, mi védett téged,
 végképp kivérzett ifjúságot?

Herceg, elhulltak a remények,
 hogy lehet, hogy mi mégis állunk?
 Szorítsd a kezem, tartsuk még meg
 őszbe halványult ifjúságunk.

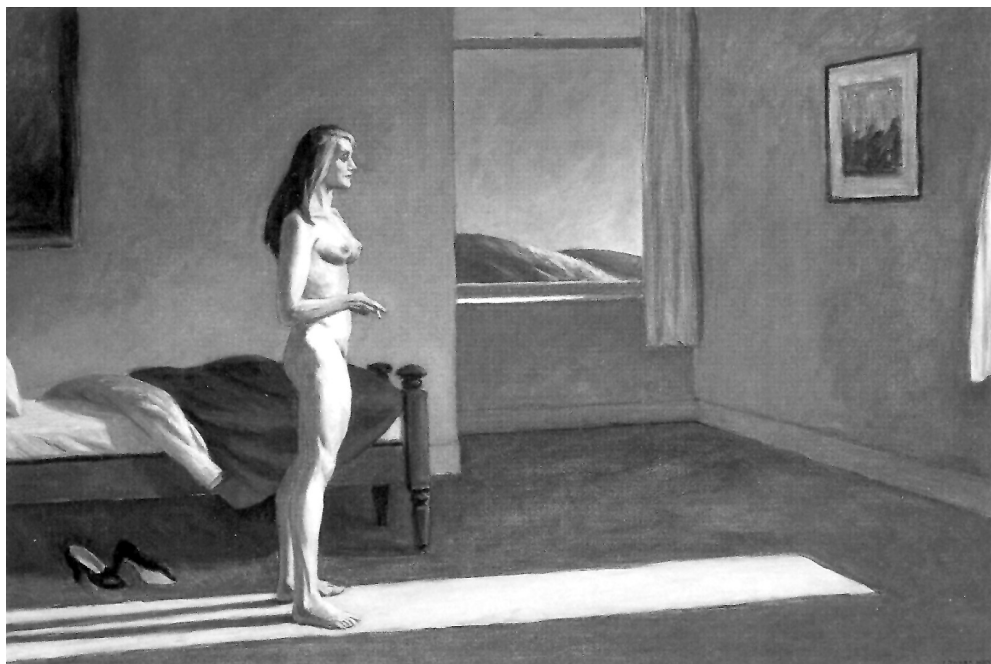
HORATIUS-TÖREDÉK

...megfogatlan szörny-ivadékait
 siratja könnyek nélkül a földanya,
 már egyedül a fájdalommal,
 súlya saját üregébe omlik;
 temetve gyászol, önmaga hullva rá
 – porló, sötétes, lángfakította föld –
 önteste monstruózus, érdes
 sziklaoromtömegére; látja,
 ahogy örökké ránehezül a súly
 a vállizomra, és ahogy átszakad
 a hasfal újra, és kibuggyan
 vércáfatokkal a máj, s homályos,
 szűk léte mélyén nem feledőn mered
 értetlen-értve a szerető saját
 láncok szorította kezére,
 nincs, aki megszabadítsa, senki...

Horváth Lili

BOULDER CREEK

Edward Hopper A WOMAN IN THE SUN című képéhez

Az utolsó estén kínai dominót játszottak az üvegezett verandán – minden ugyanolyannak tűnt, mint a régi nyarakon, de semmi sem volt ugyanolyan; a hangulat megváltozott. A fiúk nem voltak már kisgyerekek – csak fél szívvel figyeltek oda a dominóra, mégis mindketten jobban játszottak, mint Morgan. A kisebbik, Toby unalmában egy botot karistolt a bicskájával. Morgant bosszantotta, hogy egyre csak veszít, és közben szégyellte magát, hogy bosszankodik.

A felesége a második kör után kimaradt a játékból – kiment a konyhába, teát főzött. Mikor újra bejött, kezében egy tálcán négy csészét egyensúlyozott. Leült a helyére, de nem kapcsolódott vissza a játékba – a teát kortyolgatva csak nézte a dominókockákat. Kezében meggyújtatlan cigarettát tartott. Egyszer csak felsikoltott. Toby svájci bicskája egy pillanattal azelőtt véletlenül megszaladt – June sikolya olyan velőtrázó volt, hogy Morgan egy pillanatra azt hitte: a gyerek saját magát vágta meg –, de aztán látta, hogy a kés csak a dúsan faragott asztal lapját sértette fel: a fehér festék felszakadt, s a kecses bútordarabból vastag szálkák meredeztek felfelé. June felpattant, és pofon vágta Tobyt.

A pofon nem volt túlságosan nagy, Morgan mégis dermedten bámult a feleségére: egyikük sem verte a gyerekeket soha, s egy olyan háztartásban, ahol két fiú cseperedik,

amúgy is hozzászótkak az efféle balesetekhez. June később, mikor lecsillapodott, bocsánatot akart kérni Tobytól, de a gyerek bezárkózott a szobájába.

Mikor Morgan utóbb erre gondolt, elszorult a szíve, annyira sajnálta a fiát: Tobynak ez a pofon lett az utolsó emléke June-ról, aki másnap reggel – Morgan és a gyerekek aludtak még – lement a partra: csak egy cédulát hagyott nekik („*Long Nooon vagyok*”), a sárga törülközőjét leterítette a homokba, és rátette a papucsát, hogy el ne fújja a szél – majd fogta magát: mélyen beúszott, és belefutott az óceánba.

Morgan élesen látta maga előtt a képet, mintha maga is ott lett volna: látta, ahogyan a felesége beúszik az óceánba: túl messzire, olyan messzire, ahonnet már nem tud visszajönni. Nem esett nehezére elképzelnie ezt a képet – korábban többször is megtörtént, hogy ő, aki nem volt jó úszó, a partról nézte, ahogyan June a vízben egyre távolodik tőle, míg végül a feje csak egy pont volt már a horizonton. Aztán, egy végtelenre tárgult pillanat után, mielőtt végleg eltűnt volna, lassan ismét elkezdett közeledni felé. Morgan régről ismerte a félelmet, hogy az a távoli pont, melyről maga sem tudta már biztosan: a felesége-e, egyszer csak végleg eltűnik a hullámok között.

A fiúkat a baleset másnapján June könnyáztatta arcú barátnői menekítették el a nyaralóból. Hamarosan Morgan is követte őket. A trurói házban még összehalkolta azt a pár holmit, amire, úgy gondolta, neki meg a fiúknak a közeljövőben szükségük lehet. A biciklik, a társasjátékok és June meg az apja, Burly Cobb régi tárgyai mind ott maradtak – Morgan rájuk zárta az ajtót; pár hónappal később egy ingatlanközvetítőn keresztül eladta a házat az összes benne lévő hasznos és felesleges holmival együtt. A fehérre festett, faragott bútorok, June gyerekkorának őrei bankjegyekké váltak, a nevük anyai örökség lett – se Morgan, se a fiai nem tették be a lábukat Truróba többé.

A bostoni házat viszont megtartották; még csak át se rendezték. Morgan úgy gondolta: Vincentnek és Tobynak mégiscsak szüksége van otthonra, ahova hazajöhetnek. June is ezt várná el tőle – mondogatta magának. A ház Morgan háza volt; a szüleitől maradt rá. Próbálta felidézni, hogyan is néztek ki a szobák, mielőtt a felesége beköltözött volna, de hiába erőltette az agyát: mintha azokból az időkből nem raktározott volna el semmilyen képet.

A baleset után pár hónappal meghallotta, mit beszélnek egymás között a fiúk. „Ha már egyiküknek meg kellett halnia, bárcsak inkább a papa lett volna az” – mondta Vincent az öccsének. Toby egy pillanatig sem tétozott: komoran bólintott. „Bárcsak” – hallotta Morgan, aki véletlenül lett tanúja a beszélgetésnek. Nem neheztelt a fiaira: ő is pontosan így gondolta. Az élet rendje is ez lett volna, így szólt a hallgatóságos megegyezés is köztük – hiszen a felesége huszonhét évvel volt fiatalabb nála.

*

Mikor a kisebbik fia is elvégezte a középiskolát, Morgan megpróbált újra belemerülni a munkájába. A középkori művészet tanára volt. Elhatározta: belefog végre egy cikk megírásába, melyhez egypár évvel korábban June segítségével gyűjtött anyagot – még emlékezett a lelkesedésre, amely elfogta, mikor kutatásai során rádöbrent egy-egy összefüggésre. Tiszta lapot fűzött az írógépebe, és legépelte a címet: *Fibonacci számsor a középkori építészetben*.

Hamarosan rájött, hogy érdeklődését teljesen elvesztette témája iránt, s így kényszerűen lenne számára a munka. Több száz oldalnyi jegyzetét gondosan elzárta az asztalfiókba, és kihúzta a lapot az írógépéből. Elmúlt hetvenéves: az életműve voltaképpen

kész volt. A canterburyi székesegyházról szóló könyve és különböző tanulmányai széles körben ismert, gyakran hivatkozott szövegek lettek.

Morgan az egyetemen rendesen megtartotta az óráit, és közben arra gondolt: a fiai hamarosan hazajönnek. Vincent Pennsylvániában, Toby New Yorkban tanult. Ám amikor a különböző szünidők alkalmával megérkeztek Bostonba, Morgan rémülten tapasztalta: hiába várta őket annyira, ottlétük semmiféle örömet nem szerez neki. Meg kellett erőltetnie magát, hogy úgy tegyen, mintha egyetemi előmenetelükről, magánéletük különböző fordulatairól szóló beszámolóikat valódi érdeklődéssel hallgatná. A családi élet, amely azelőtt annyi boldogságot szerzett neki, hajítófát sem ért azóta, hogy nem tudta a feleségével megosztani. Fiai arcában hiába kereste June vonásait: Toby is, Vincent is őrá hasonlított.

Hamarosan azon kapta magát, hogy kötelességtudó strázsálása a bostoni házban okafogyottá vált: mindkét fia megházasodott, és ő idegen otthonokban üldögélt karácsonykor. Ismeretlen családtagok nyomtak csókot az arcára, emberek, akikről fogalma sem volt, kicsodák: szélesen mosolyogtak rá, és aranyszínű papírba burkolt ajándékot nyújtottak felé. A nagyobbik fiának hamarosan gyereke született. A kisfiút Morgan után keresztelték el. Morgan a karjába vette a csecsemőt, aki a nevét viselte, és nem érzett semmit. Úgy gondolta: itt az ideje, hogy kezdjen magával valamit.

Abbahagyta a tanítást; nyugdíjba ment. A tanszéken búcsúfogadást rendeztek a tisztelőire. Először a dékán, majd a tanszékvezető, végül egy volt tanítványa mondott beszédet. Morgan meglepve tapasztalta, hogy az egyik kolléganője: Liz Cellucci, a középkori mozaikok szakértője sírva fakadt. Liz az ötvenes évei közepén járt, dús barna haja kibontva lobogott – nem vágatta le, mint más középkorú asszonyok –, hátulról nézve még mindig össze lehetett tévesztetni a tanítványaival. Morgan az elmúlt években olykor megivott vele egy kávét munka után, s Liz kétszer vagy háromszor – sűrű fékezések közepette – haza is vitte őt elől-hátul horpadt Valiantjén. A visszapillantó tükrön egy ezüstpatkó himbálódzott – Morgan szívből remélte, hogy valóban szerencsét hoz. Nem gondolta volna, hogy Liznek bármiféle terve van vele, így hát alaposan meglepte, mikor a fogadáson az asszony szeméből könnyek kezdtek potyogni a parfétortára. Zavarba jött – egy pillanatra átfutott a fején, hogyan is alakulhatott volna a sorsa –, de aztán elfordult Litzől, mintha nem látná a könnyecsképeket; mással kezdett beszélgetni. Már meghozta a döntését, és nem volt kedve megváltoztatni.

A bostoni házát eladta, s az érte kapott pénzt háromfelé osztotta: az egyik részt Vincentnek, a másikat Tobynak adta. A harmadikat megtartotta magának – hamarosan egy lakókocsit vásárolt belőle, a maradék pénzt meg bent hagyta a bankban. Úgy számolta: a hátralevő időt több mint kényelmesen el tudja tölteni belőle.

Fiatalkorában élt pár évig Európában – arról nem beszélve, hogy egész életében európai épületekkel foglalkozott –, úgy gondolta: eleget látott az Óvilágból. Öregkorára Amerika jobban érdekelte. Azt tervezte, hogy nekiindul a frissen vásárolt lakóautóval: végiglátogatja rég nem látott ismerőseit. Izgatottan készülődött az utazásra: címeket kutatott fel, a térképet bújta, leveleket fogalmazott.

„És aztán?” – kérdezte Toby. „Aztán mi lesz, papa?” Nincs aztán – gondolta Morgan, bár ezt hangosan nem mondta ki. Hetvenhat éves volt. Az apja és mind a két nagyapja hetvenéves kora előtt halt meg. Morgan magának se jósolt sokkal több időt. Egy ideje különböző ízületi bántalmak kínozták. Éjszakánként alig tudott aludni – felébredt

minden órában, s aztán alig tudott visszaaludni; fulladt. De azért erősen dohányzott továbbra is. Úgy képzelte, a sok vezetés is megerőltető lesz az ő korában. Két év, maximum – gondolta jókedvűen. Két év, és még sokat mondtam.

*

Az ismerősök nevei, akiket meglátogatni szándékozott, mellettük a címek, két papírlapon sorakoztak egymás alatt. Morgan a házasságát megelőző évtizedekben sok helyen megfordult, és jó pár barátra tett szert – nem is beszélve a számtalan régi tanítványról, akik az ország különböző részein éltek szétszórva. Morgan listáján az első cím Providence-ben, az utolsó Watsonville-ben volt, az ország túlsó felén.

Rögtön az első: a providence-i látogatás remekül sikerült. Lee Yentobbal általános iskolai osztálytársak voltak. A középiskolába már nem együtt jártak – Morgan úgy emlékezett, Lee ki is maradt: karbantartó lett egy nagy szállodaláncnál. Egy darabig még tartották a kapcsolatot, aztán elvesztették egymást szem elől – June-nal Lee soha nem is találkozott, se Morgan gyerekeivel. Morgan viszont ismerte Lee feleségét – a neve is beugrott neki: Annie, de az arcát sehogyan sem sikerült felidéznie.

Most, hogy újra találkoztak, rájött, hogy Annie Lee nagyanyjára emlékezteti, akinek a képét agya meghökkentő részletességgel hívta elő. Jól emlékezett Lee kisöccsére is. Mikor tízévesek voltak, Morgan és Lee, hogy megrémísszék Öcsit, leveleket dugtak a párnája alá, tele csupa ijesztő dologgal. Bal kézzel írtak, hogy Öcsi rá ne jöjjön: a levelek tőlük származnak. A papír szélét gyertyával pörkölték körbe, majd aláírták: A Fekete Kéz – aztán elégedetten lesték a hatást. Öcsi mostanra szintén nyugdíjas lett; azelőtt negyven évig egy tisztítóvállalatnál dolgozott, pár utcányira a régi házuktól.

Morgan egyetlen gyerek volt. Lee szavai hallatán – olyan történeteket idézett fel a szüleiéről, amelyek az ő fejéből rég kimentek már – anyja és apja vigyázó alakja hirtelen olyan élességgel jelent meg a szeme előtt, mint már sok éve nem. Annie korán lefeküdt, de Lee késő éjjelig bent maradt Morgannel: whiskey-t ittak jéggel, egymás után szívták a cigarettákat – pompásan érezték magukat.

Pirkadatkor Lee erősködni kezdett: azt akarta, hogy Morgan is bent aludjon velük a házban. „Ragaszkodom hozzá. Egy egyetemi professzor...” – ismételte újra meg újra, már kissé részegen. „Hiszen Annie ágyat is vetett neked.” De Morgan hajthatatlan volt: kiment a lakókocsijához – nem akarta Annie-t meg Leet az éjjeli harákolásával zavarni. Ezenkívül a lakókocsiban való alvástól valami kalandos jó érzése támadt: olyasmi érzés, mint amikor gyerekkorában nyaranta a szülei megengedték, hogy a házuk kertjében egy sátorban aludjon.

Késő délelőtt kelt fel – idejét sem tudta, mikor ébredt utoljára ennyire kipihenten. Bőségesen reggelizett Annie-vel meg Leével, aztán megköszönte a vendéglátást, és útnak indult. Estére Williamsportba akart érni – egy régi tanítványa, Steve Waldman farmjára tartott. Steve egy ideje hátat fordított a tudománynak, és méhészettel foglalkozott.

Egykor June is Morgan tanítványa volt. Mikor Morgan az egyetemre került, felállított a maga számára egy szabályt: elhatározta, hogy a tanítványaihoz, ha mégoly szépek is, ha maguk kínálkoznak is fel neki, nem nyúl egy ujjal sem. Nagy nőcsábász hírében állt, és nem mindig bánt szépen a lányokkal és asszonyokkal, akik megszerették. Tudta, hogy az egyetemen az ilyesmit nem nézik jó szemmel; nem akarta bajba keverni magát.

A szabályt hosszú időn keresztül különösebb nehézségek nélkül sikerült is betartania – egészen addig, míg June Cobb be nem sétált az egyik kurzusára. Akkor elakadt Morgan lélegzete. Nem észlelte, szép-e egyáltalán a lány – June szűk ruhát viselt, Morgannek mégsem sikerült megfigyelnie a melle vagy a lába formáját: egyszerűen nem jutott el odáig. June arcát bámulta: az a női arc volt, amelyet Morgan félig öntudatlanul rajzolt tizenéves kora óta különböző füzetek szélére, könyvtári könyvek margójára, éttermi szalvétákra: mindig ugyanazt az egyetlen női arcot, változatlanul. Most ott volt előtte June Cobb eleven arca, mely pontosan megegyezett Morgan lelkének legbelsőbb formáival; harminc éven keresztül kellett várnia rá. Morgan homlokáról elkezdett csorogni a veríték. Úgy érezte: menten elájul. Elnézést kért, és kiment a tanteremből.

Mindez egy pénteki napon történt. A hétvégén, majd az azt követő héten Morgan szüntelen attól rettegett: a lány nem fog eljönni a következő órájára. Órült tervekét kovácsolt: kiagyalta, hogyan deríti ki, hol lakik June. Csütörtökön arra jutott: a lány ott sem volt az előző héten, csak a saját képzelete játszott kegyetlen játékot vele. Erre a gondolatra elsírta magát, pedig gyerekkora óta még csak nem is könnyezett.

Pénteken June már ott ült a tanteremben, mikor Morgan belépett. Morgan ezúttal nem lett rosszul. Megkérte az új hallgatókat: mutatkozzanak be. Így derült ki, hogy a szőke lánynak June Cobb a neve; South Truróban nőtt fel, és ez volt az első éve az egyetemen. Még nem pontosan tudta, mit akar tanulni, de érdekelték a régi művészetek meg a régi házak, ezért vette fel ezt az órát is. Morgan figyelmesen bólogatott, és közben June mondatai közül egy zakatolt a fülében: „Húszéves vagyok.”

Morgan negyvenhét volt akkor. Fekete haja már elkezdett őszülni, viszont kicsit sem kopaszodott. A nőknek nem csupán a csavaros észjárása tetszett, a jó külseje is. Alakjával fiatalabb korában nem volt elégedett – jobban szeretett volna erőteljesnek tűnni, nem olyan piszkafanyurgának – ám kiderült, hogy ez a hátrány az idő múltával előnnyé formálódott: míg Morgan körül a többi férfi lassan elnehezedett, ő továbbra is vékony és energikus maradt. Szerette a nőket, és a nők is szerették őt – sikerei emléke azonban egy csapásra szertefoszlott abban a pillanatban, mikor elkezdett azon reszketni: June Cobbot hogyan szerzi meg.

Mikor első izgalma lecsillapult, rájött, hogy nem szabad kapkodnia: ki kell várni, míg June maga ad jelet. Az efféle jelek észrevételében Morgan igen gyakorlott volt: tudta, mikor szól ő neki egy finoman a szék karfájára helyezett kéz, egy várakozóan felemelt áll, egy látszólag könnyedén a falhoz támaszkodó női test. Vette a jelzést, és lecsapott. June Cobb azonban nem adott jelet.

Szorgalmasan dolgozott Morgan óráin – Morgan ügyelt rá, hogy ne kivételezzon vele, de azért minden alkalommal, mikor June okot adott rá, megdicsérte gondosan. A lánynak a dicséret, úgy látszik, szárnyakat adott – talán a többi órán nem részesítették ekkora figyelemben –, mindenesetre egy idő után kötelességtudó szorgalma valódi érdeklődésnek adta át a helyét. Morgan egypár hónap múltán már csaknem megveszett a vágytól – gyakran csüggedés fogta el, de türelemre intette magát.

Egy esős délután, mikor azt hitte, az összes tanítványa elhagyta már az épületet, az aulában váratlanul megpillantotta June-t. A lány, mintha számított volna rá, hogy találkozni fognak, nyugodtan nézett Morgan szemébe, majd kissé ügyetlen mozdulattal a hajához nyúlt; megigazította. A mozdulatba Morgannek beleremegett a szíve. Nem kerülte el a figyelmét June esetlensége – rájött, hogy a lány előre kigondolta a mozdulatot: kecsesnek szánta, s épp az előzetes megfontolástól vált ügyetlenné. Morgan tudta, hogy a mozdulat neki szólt: ez volt a jel, amire hónapok óta várt. Kinézett az esőbe.

„Túl nagy szívesség volna, ha megkérném, hogy vigyen haza, Miss Cobb?” – kérdezte a lánytól. „Itt lakom nem messze: sétatávolság, de nem hoztam magammal esernyőt.”

June az apja kocsiját vezette. Mikor Morgan megérintette a lány meztelen bőrét, megint az ájulás környékezte, éppúgy, mint amikor legelőször látta June-t. Azelőtt sosem vágott arra, hogy gyereke legyen – három abortusz volt mögötte –, de ezt a lányt azonnal teherbe akarta ejteni.

Az első év végén June kimaradt az egyetemről, és feleségül ment Morganhez. Az esküvő idején még élt Morgan édesanyja – a díszvacsorán le sem vette a szemét az asztal túloldalán ülő menyéről. A nagyothalló öregek harsány hangján többször is elismételte egymás után: „Ennek a kislánynak sikerült, ami a többi nőszemélynek nem.” A megjegyzés June fülét is megütötte. Nem vette zokon – elmosolyodott. Büszkén, mintha az egészet ő tervelte volna ki.

*

Morgan a jacksoni postahivatalban várakozott. Kezében egy képeslapot tartott: a fekete-fehér fotót Ansel Adams készítette a harmincas évek közepén a Yellowstone Fallsnál. Morgan egypár napja a saját szemével látta ugyanezt a vizesést: szakasztott olyan volt, mint a fényképen.

Megcímezte a lapot a fiainak – mióta másfél évvel ezelőtt útnak indult, minden helyről, ahol megfordult, kötelességszerűen tudósította őket. A képeslapok szövege nem volt túl változatos, az elkészítés pedig, nem szándékosan ugyan, de szinte kivétel nélkül mindig egyformára sikerült. „*Vigyázzatok magatokra. Szeretettel, Papa*” – írta Morgan a gyerekeinek, majd feladta hol Vincent, hol Toby címére a lapot.

Mielőtt sorra került volna, Morgan kinézett a postahivatal ablakán. A kutya engedelmesen ült a villanypózna mellett, ahol hagyta – hűségesen viszonzta Morgan pillantását az üvegen keresztül. Morgan nem tehetett róla: alig várta, hogy megszabaduljon tőle.

Tíz nappal azelőtt érkezett Jacksonba. Az elmúlt hónapokban sokfelé járt, de sehol nem töltött két-három napnál többet; a listáján már a második oldal közepe felé járt.

A látogatások többsége kiválóan sikerült – rég nem látott ismerősei kitörő örömmel üdvözölték; alig akarták elengedni megint. Morgan számára azonban a megérkezésnél még nagyobb élvezetet szerzett az útra kelés. Eleinte rádiót hallgatott a kocsiban, de aztán rákapott, hogy a nap mint nap magányosan megtett mérföldekre a feleségét invitálja útítársnak: elkezdett magában beszélgetni vele. Beszámolt a látogatásairól, az újra megtalált ismerősökről, leírta a tájakat, melyek mellett útközben elhaladt – s maga elé képzelte, hogyan reagálna gondolataira June.

Sokszor még a torkát se köszörülte meg órákon keresztül – tankolni is csak akkor állt meg, mikor a benzinmutató már veszedelmesen közelített a nullához. A mély, mozdulatlan csend, mely Morgant kísérte, szinte ijesztő volt – de nem volt az autóban rajta kívül senki, aki megijedhetett volna, ő pedig jól ismerte a tartalmát, kimeríthetetlen gazdagságát ezeknek a csendeknek.

Rájött: beszélgetéseik nem különböznek nagyban azoktól, amelyeket akkor folytattak, mikor a felesége még élt. June, aki olyan csodálatos módon lépett be az életébe, hiába ment hozzá, hiába szülte meg gyors egymásutánban Morgan két gyerekeit, mintha sohasem vált volna teljes mértékben valóságossá számára. Morgan a mondandójának egy részét már az asszony életében is magában intézte hozzá – felesége a pusztá fizikai létével: teste hajlataival, az orra, a szája, a homloka formájával választ adott a kérdéseire még azelőtt, hogy Morgan szavakba önthette volna őket. Vadállati szerelmét titkolni

igyekezett June elől – nem akart ráijeszteni –, csak olykor, az ágyban tört elő belőle az eszeveszett indulat; az ilyen alkalmak után boldogan nyugtázta, hogy June valóban feltétel nélkül tart vele, bárhová vezeti is.

Mikor a gyerekeik nagyobbak lettek, Morgan megpróbálta rávenni a feleségét, hogy fejezze be az egyetemet, de June-nak már nem fűlt hozzá a foga. Megelégedett azzal, hogy Morgannek segített a különböző munkáiban: könyvtárba járt helyette, jegyzetelt neki – technikáját olyan tökélyre fejlesztette, hogy férje, aki életműve jelentős részét ezekben az időkben publikálta, nem értette: hogyan lehetett meg valaha is nélküle.

A beteljesült szerelem maradéktalan boldogsága, melyet korábban nem ismert, Morgant olykor meg is rémisztette, de aggodalmát mindig sikerült elhessegetnie. Egészen mostanáig, magányos utazásáig halogatta, hogy feltegye magának a kérdést: vajon June is boldog volt-e vele.

A kérdés nyomán megnyugtató emlékek özöne tolult az agyába: eszébe jutottak a korán sötétbe boruló téli délutánok, mikor együtt várták a baseballpálya melletti kávézóban, hogy a fiúk végezzenek az edzéssel; Toby és Vincent kisbabaként elferdített szavai, filmek, amelyeket négyesben láttak, könyvek, melyekből felolvastak egymásnak egy-egy bekezdést, az így felhalmozódott szavak és mondatok, melyek szinte észrevétlenül váltak egy külön bejáratú, titkos családi nyelv részévé. A trurói nyarak June apja, Burlly Cobb házában – June imádta Burllyt, aki egyedül nevelte fel őt. Akárcsak én a saját gyerekeimet – tört fel az önsajnálát Morganból, de aztán rájött, hogy az összehasonlítás mégsem egészen állja meg a helyét: Burlly felesége még sokkal, sokkal fiatalabban halt meg, mint az övé; June nem is emlékezett az anyjára. Mikor idáig ért a gondolataiban, Morgannek hirtelen hideg lett a szíve tája: eszébe jutott valami.

Egy tavaszi délutánon, jó két évvel a halála előtt, June a földrajzleckét kérdezte ki Tobytól. A gyerekek fogalma sem volt az anyagról – June visszaküldte a szobájába tanulni, ő meg ott maradt a konyhában Toby atlaszával. Morgan, aki csak egy bögre kávéért jött ki, fél füllel hallotta, hogy a felesége mond valamit – először azt hitte, nem is neki szól, de aztán June megismételte: „Boulder Creek... Boulder Creeket szívesen megnézném magamnak.”

Morgannek, aki fiatalabb korában annyifelé járt, halvány kép rémlett fel. „Éppen Boulder Creeket? Van arrafelé szebb hely is annál, úgy emlékszem. De igazad van: Kaliforniába elnézhetnék egyszer.”

June, mintha nem hallotta volna, mit mondott Morgan, tovább folytatta. „Boulder Creekbe járt minden évben táborozni anyám; a gyerekkori leveleiben olvastam.”

Morgan szórakozottan rámosolygott a feleségére. „Hát elmegyünk oda, drágám” – mondta neki. „Jövőre elmegyünk, vagy még idén.” Azzal sietett vissza a dolgozószobájába.

Boulder Creek nem jött szóba többet. June nem hozta elő, Morgan pedig egészen egyszerűen elfeledkezett róla – abban az évben meg a következőben is Truróban töltötték a nyarat, mint mindig, az azt követő nyáron pedig June belefulladt az óceánba.

„Ne haragudj, drágám” – mondta most Morgan hangosan a lakókocsijában. „Ez igazán nem volt szép tőlem; ne haragudj.” A koci ablakából megpillantotta a Sziklás-hegységet.

„Gyönyörű volt: hatalmas sziklák, vörösre festette őket az alkonyat” – mesélte el magában June-nak máris. Ahogyan telt az idő, rájött, hogy a nagy terv: rég nem látott barátai felkeresése, voltaképp csak ürügy volt számára, hogy nekiindulhasson egyedül

a világnak. Útközben egyre gyorsabban létre tudta hozni azt az állapotot, melyben beszélgetni tudott a feleségével – alig tett meg tíz mérföldet a kocsiban, s már érezte, hogy megnyugszik – érezte: megvan June. Ezért is várta türelmetlenül, hogy újra útnak indulhasson: ezért állt minden ismerésétől egy-két éjszaka múltán tovább. A wyomingbeli Jacksonban viszont hirtelen elakadt.

Tíz nappal azelőtt az unokatestvére, Ben ajtajánál állt; becsöngetett. Kisvártatva női cipők kopogását hallotta bentről – meglepődött: úgy tudta, Ben egyedül él. Az ajtó felpattant – Morgan agyában egy hosszú pillanatnyi áramszünet után felrémlt egy repkedő göndör hajú, gödrös arcú kislány képe – felismerte az ajtóban álló kövérkés nőben Ben lányát: Cherylt. Cheryl fémkeretes szemüveget viselt, a kezében két rend férfitáskát tartott, meg egy ronda, csíkos frottírköntöst. Elmosolyodott, majd megkönnyebbülten felsóhajtott. „Morgan, téged az isten küldött” – mondta, és öt perccel később rászóta a kutyát.

Kiderült, hogy Ben unokatestvérét előző nap alaposan helybenhagyta egy csapat huligán a Yellowstone Parkban, ahová Ben, mióta nem dolgozott, minden héten feljárt. „Mindig féltem, hogy megtámadja valami állat, egy medve vagy mit tudom én...” – mesélte Cheryl. „De hogy ez! Ezt nem gondoltam volna. Százötven dollárért.”

A támadókat azóta előállították – hárman voltak, két fiú meg egy lány, és kísült: nem is bántalmazták olyan súlyosan Bent; külsérelmi nyomok úgyszólván nem is voltak. Arra egyikük sem számított, hogy az öregember, aki a támadást követően a maga lábán szépen lesétált a park bejáratáig, ott majd agyvérzést kap.

Cheryl, mikor Morgan becsöngetett, épp rohant volna vissza a kórházba – öt gyereke volt, a férje lelépett, és azt se tudta, hol áll a feje. Morgan számot vetett a helyzettel, és arra jutott: nem teheti meg, hogy nem veszi magához egypár napra Ben kutyáját.

Az állat, mintha érezte volna, hogy most dől el a sorsa, átsétált Morgan mellé – leült a lábához, és elkezdte csóválni a farkát. Cheryl összecsapta a kezét. „Te hűtlen!” – kiáltott megkönnyebbülten a kutyára. „Rám csak morgott eddig” – tette hozzá.

„Míg rendeződik a helyzet” – mondta neki Morgan. „Elviszem egy hétre, aztán visszahozom. Addigra remélhetőleg Ben is jobban lesz.”

Az elmúlt tíz napban nem volt egyetlen perc sem, hogy a kutya ne idegesítette volna. Eszébe jutott, mit mondott a saját fiainak, mikor gyerekkorukban kutyáért nyafogtak: „Egy kutya nincs meg társaság nélkül” – magyarázta nekik. „Mi lenne vele, míg ti iskolában vagytok, mi meg dolgozunk? Csak szomorkodna itthon egész nap” – mondta, majd vásárolt Vincentnek meg Tobynak egy-egy tengerimalacot. Most, hogy Ben kutyáját pesztrálta, rájött: milyen igazat is mondott akkor – az állat folyamatosan a sarkában volt: mintha attól félt volna, hogy ő is eltűnik egyik pillanatról a másikra, mint Ben. Csipás szemével bámulta Morgant, és hozzá még szuszogott is – lehetetlen volt a jelenlétében folytatni a beszélgetést June-nal. „Egy hét. Már csak hat nap. Már csak öt” – biztatta magát Morgan.

Mikor elhunta Jackson, felhajtott a Yellowstone Parkba. A kutya boldogan loholt az erdei ösvényeken, de közben percenként megállt, és hátrapillantott: ellenőrizte, ott jön-e még a nyomában Morgan. Éjszaka addig nyüsztet, míg be nem engedte maga mellé a lakókocsiba.

„Nem jól vagy te nevelve, barátocskám” – mondta neki Morgan; rosszállóan gondolt Benre – a kutya közben befészkelte magát az ágya alá, és azon nyomban elaludt.

Másnap Morgan hosszabb sétát tett: miután hosszasan tanulmányozta a park bejáratánál kapott térképet, úgy döntött: felmászik a Lower Fallshoz. A vízesés s az azt körbevevő kanyon szépségétől elámult – ám amikor szokásához híven magában be akart számolni a látványról June-nak, valami megzavarta – úgy érezte: nézi valaki. Körbepillantott, de a többi turista éppúgy a lélegzetelállító természeti tüneménnyel volt elfoglalva, mint ő; ügyet sem vetettek rá.

Morgan észbe kapott. Lenézett a lábához, s szeme a kutya rajongó tekintetével találkozott – mikor vizsgozta a pillantását, az állat fejével a hatalmas vízesés felé intett, majd ismét felnézett Morganre. A szeme odaadón fénylett: mintha csak azt akarta volna jelezni, milyen végtelen boldogság számára az, hogy együtt lehetnek részesei ennek a csodás látványnak. Morgan elmosolyodott magában. „Ennyi volt a mulatság, barátocskám. Holnap visszaviszlek szépen” – gondolta.

Hosszan ácsorgott Cheryl lakása előtt, a nyüszítő kutyát rövidre fogott pórázon tartva maga mellett, míg végre egy tízévesforma fiúgyerek ajtót nyitott, és közölte, hogy az anyja nincs otthon. „Bent van a kórházban” – bökte oda ellenségesen. Pizsamát viselt, pedig már dél volt.

„Hogy van a nagypapa?” – kérdezte tőle Morgan. A gyerek elgondolkozott. „Karfiol lett az agyából” – mondta aztán. „Úgy néz ki, mint egy karfiol” – azzal becsukta az ajtót Morgan orra előtt.

Három nappal később, miután a postáról kijött, Morgan ismét Cheryl háza felé kanyarodott. A kutya ezúttal már akkor elkezdett nyüszíteni, mikor befordultak az utcába.

Most egy jóval kisebb gyerek nyitott ajtót: négyéves lehetett. Morgan csodálkozott, hogy egyáltalán feléri a kilincset. „Anyá nincs itthon” – közölte rögtön a gyerek. „Hát a testvéreid?” – kérdezte tőle Morgan. A gyerek, akiről nehéz volt megállapítani: kislány-e vagy kisfiú, a fejét rázta. Kezében egy textilpelenkát szorongatott – az anyag a sok simogatástól már egészen rongyos volt.

„Ekkora gyereket egyedül hagyni otthon” – csóválta Morgan a fejét.

„A mamám azt mondta, ha jössz, mondjam meg neked, hogy ne hozd vissza többet a kutyát. Neked adjuk, azt mondta. Ajándék. Ajándékba adjuk” – ismételte, és a szája mosolyra húzódott. Morgan utolsó emléke ez volt Cheryl házáról: a tejfogas mosoly, benne leheletnyi irigység, mellyel a négyéves – talán mégis inkább kislány – addig rikoltja utána, míg el nem tűnik a szeme elől: „Ajándék! Ajándék! Ajándék!”

*

A kutya nem szeretett autózni. Hamarosan kiderült: jelenléte nemcsak a June-nal való meghitt belső beszélgetéseket teszi lehetetlenné – a kocsiban megtett kiadós szakaszok, melyek idáig az utazás lényegét alkották, tűrhetetlenül hosszúvá és kellemetlenné váltak, mióta Morgannek másvalakihez is alkalmazkodnia kellett. Egy idő után már alig várta, hogy a következő ponthoz elérkezzenek – a kutya a bezártságtól megvadult, a benzingőztől pedig folyamatosan a rosszullet környékezte: vagy nyugtalanul csaholt a parányi térben, vagy apátiába süppedt, és telehánya a kocsit.

Tagadhatatlan volt viszont, hogy társaságának előnyei is vannak. Mióta vele volt, Morgan arra kényszerült, hogy hosszú sétákat tegyen – a kutya eleinte a futásra is megpróbálta rávenni, de csakhamar belátta, hogy szélmalomharcot folytat: megelégedett a gyaloglással. Ezenkívül szabályos időközönként élelemre volt szüksége – mióta Morgan

kénytelen volt gondoskodni róla, azon kapta magát, hogy maga is visszaszokott a rendszeres étkezésre. Egy benzinkút mosdójában belepillantott a tükörbe, s meglepve tapasztalta, hogy arca egészséges piros-barna színre tett szert. Jobban érezte magát a bőrében, mint amikor útnak indult; arra gondolt, hogy az időt, amit akkor magának adott, talán mégsem pontosan becsülte fel.

A kutya idővel sem szokott hozzá az autóban töltött hosszú órákhoz, így hát Morgan eltekintett a kedvéért egy-két állomástól, melyek nagy kitérével jártak volna: lemondott előre megbeszélt találkozókat, hogy lerövidítse az utat. Egy másik találkozót viszont, mely korábban nem szerepelt a tervei között, beiktatott: meglátogatta egy régi szeretőjét.

Bella Edwards Eurekától északra lakott; a háza éppen útba esett. Az asszony nem okozott csalódást – kedves volt és lágy, a haja még mindig vöröstre festve: pontosan olyan volt, amilyennek Morgan emlékezett rá. A ház ibolyaillatát már a verandán sejteni lehetett – a nappaliban egészen közelinek tűnt, ám igazán csak Bella hálósobájában érezte Morgan; mielőtt elaludt volna, utolsó félig éber gondolata a virág lila színe volt, mely képzeletében összekeveredett a henna vörösevel. A kert végéből látni lehetett az óceánt; a kutya is remekül érezte ott magát.

Mikor Bellától is elbúcsúztak, Morgan úgy érezte: nem kívánczik már tovább: utazása a végéhez érkezett, nem lehetett volna teljesebb. Már csak egy cím állt a listáján. Úgy határozott: lemondja ezt az utolsó watsonville-i látogatást is – honvágya támadt: haza akart menni, hogy megnézzze a családját. Kíváncsi volt, mit szólnak majd az unokái a kutyához – Vincent ritka levelei egyikében azt írta: még egy gyereke született. Morgan úgy tervezte: az első nagyobb városban, ami az útjába akad, eladja a lakókocsit, és hazarepül. Előbb azonban valami ajándékot akart keríteni Vincentnek, Tobynak meg a két unokájának.

*

Morgan egy út menti régiségkereskedő áruai között válogatott. Az üzletet egy benzinkút meg egy nagy drogéria fogta közre. Egészen közel volt a parthoz – Morgan úgy döntött: mégiscsak elmegy Watsonville-ig: ott a barátja segítségével valószínűleg jó áron tud megszabadulni a lakókocsitól.

A kutya türelmesen várakozott rá a bolt előtt. Morgant, míg az ócskaságok között kotorászott, elkapta a régről ismert vadászszenvedély – valaha megőrült a régiségekért: a házát telepakolta különböző gyönyörűbbnél gyönyörűbb tárgyakkal, bútorral, használatlan szépséggel. June-t, aki igazán csak a gyerekkorában megszokott holmikhoz ragaszkodott, nem sikerült beoltania ezzel a szenvedéllyel, a fiait viszont annál inkább – eszébe jutott a történet, melyet a feleségével egy időben büszkén meséltek mindenfelé: Vincent alig tudott még beszélni, mikor egy bolhapiacon így szólt az egyik áruhoz: „Ennyit nem adhatunk érte, engedjen egy kicsit.”

Morgan most kiválasztott Vincent számára egy lakkozott dobozkát: a tetejére vadászcímet volt festve. Húsz dollárt kóstált, míg a mellette álló hivalkodóan csillogó váza, körbe ormóttan rózsadíszítéssel, egy százast – ebből Morgan rájött, hogy a kereskedő nem ért a saját árujához. A dobozka, Morgan úgy saccolta, lehetett vagy százötven éves, ráadásul a korához képest meglepően jó állapotban volt. Morgan a kosarába tette, majd egy pár fehér alapon kék mintás, finom teáscsészét kezdett el mustrálgatni – emlékezett, hogy Toby felesége gyűjti a szép porcelánokat.

„Worcester, eredeti angol” – lépett oda mellé a kereskedő. „A múlt század elejéről.”

Morgan körbeforgatta kezében az egyik csészét. „Utángyártott; nem több tízéves-nél” – mondta megfontoltan. „De angolnak azért angol, és még hozzá nem is rossz hamisítvány” – tette hozzá. „Az eredetieknek nem ilyen szabályos a peremük” – mutatta az ócskásnak. Kezdte magát elemében érezni.

Megpillantott három ólomkatonát – felismerte őket: a három testőr volt az: Athos, Porthos, Aramis, sorolta magában Morgan, és eltöprengett, hogy az unokája elég nagy-e már az ólomkatonákhoz; szégyenszemre utána kellett számolnia, mennyi idős. Az egyik testőr kardja görbe volt – előző tulajdonosa leejthette véletlenül, vagy talán földhöz vágta egyszer a csata hevében; a fegyver szomorúan konyult lefelé. Az ócskás kikapta Morgan kezéből a katonát, és egyetlen ügyes mozdulattal kiegyenesítette a kardot – egy pillanat műve volt csak, és már nem is látszott a sérülés. Készséges mosoly kíséretében visszaadta Morgan kezébe Porthost. „Köszönöm” – mondta udvariasan Morgan. – „Még gondolkodom rajta.” De magában már eldöntötte: megveszi az ólomkatonákat.

Alig tette le a kezéből a kiegyenesített kardú testőrt, mikor valami a bolt mélye felé vonzotta a tekintetét. Megpillantotta az asztalt.

A sarokban állt – Morgan hitetlenkedve bámult rá, olyan meghökkentően hasonlított az ő egykori asztalukhoz, mely a trurói nyaraló verandáján állt: fehérre volt festve ez is, akárcsak az; a szélét dús faragás díszítette. Morgannek egy csapásra eszébe juttatta az összes nyarat, amit June-nal meg a gyerekeivel töltött: mintha az agyában egymásra rakódott képeket hirtelen fénypázsma világította volna át, melytől egyszerre láthatóvá vált mind.

Morgan alig mert közelebb óvakodni, de az üzlet nem volt nagy: csak három kis lépésbe került, és ott állt az asztal mellett, mely, közélről már világosan látszott, szakasztott mása volt a truróinak. Morgan végigsimította a lapját – egy pillanatra megszédlült; lehunyta a szemét, majd ismét kinyitotta, és már tudta: nem a szeme káprázik – a karc ott volt az asztal tetején. Morgan óvatosan végighúzta rajta az ujját. Frissnek tűnt, mint-ha Toby bicskája csak az előző nap ejtette volna.

„Azt a kis karcot nézi, uram?” – szólalt meg mellette az ócskás; Morgan észre se vette, mikor lépett oda. „Nem nagy ügy, kijavítom magának egy pillanat alatt. Gyerekjáték az egész, máskülönben meg gyönyörű darab. Mondom is a hölgynek, aki behozta hozzám, vétek az ilyentől megválni. A többi hozzáillő bútort megtartotta, de pont ez a szép kis asztal nem kellett neki. Azt mondja: a karc miatt. Hogy eszébe juttat valamit. Mondom neki, asszonyom, minek így érzékenykedni, egy perc alatt rendbe hozom én magának, nem is fog sokba kerülni. De ő csak rázza a fejét, nem, nem. Ettől a kis karctól elment a kedve neki.”

Mire az ócskás idáig ért a beszédben, Morgan már nem látott semmit: szeme előtt feketeség támadt, mint amikor gyerekkorában egyszer napszúrást kapott – a biciklijén ült éppen, mikor elkapta a nem múló sötétség; később, mikor megpróbált visszaemlékezni, sehogy sem tudott rájönni, hogyan tekert haza. De most is, akárcsak akkor, valami erő hajtotta még: nem látta a kereskedő arcát, mégis tudta, merre forduljon felé, hogy megkérdezze: „A hölgy, akitől az asztalt vette, valahol a környéken lakik?”

Az addig oly bőbeszédű kereskedő viszont mintha megijedt volna a vak lobogástól, mely Morgan szeméből csapott elő, hirtelen visszavonult – a hangja hidegen kongott Morgan felé: „Nem adhatom ki az ügyfeleim személyes adatait, uram.”

Morgan kifordult az üzletből. Érezte, hogy a kutya az orrával megböki a lábát – talán ettől, talán a friss tengeri levegőtől történt: szeme elől lassan oszladozni kezdett a feke-

teség. Mikor végleg felszakadt, Morgan nem az óceán menti utat látta, nem a szürke hullámokon megcsillanó reggeli napot: egy késő délután volt előtte, mely az utolsó nyári napok képei közül bukkant elő.

June a saját szobájában állt az alkonyi napsütésben. Akkor már egy ideje külön hálószobában aludtak; ez Morgan kívánsága volt. June sosem említette, de Morgan a fiúk viccelődéséből rájött: éjjelente hangosan horkol újabban – nem akarta a felesége álmát ezzel zavarni, s még kevésbé szeretett volna kedvezőtlen színben feltűnni előtte. Így hát June, aki meztelenül állt a napsütésben akkor délután, azt hihette: egyedül van – a fiúk a strandon voltak épp –, nem sejtette, hogy Morgan figyeli.

June azon a nyáron szőke volt megint, akárcsak abban az időben, amikor megismerkedtek. Haja természetes színe idővel ugyan megsötétedett, majd ősz szálak is megjelentek benne itt-ott, ám egy pár hónappal azelőtt elkezdte festeni; régi-új szőkesége szíven ütötte Morgant. Az asszony melle még telt volt, de kisebb, mint annak idején – a szülesektől teste megváltozott: nem szélesebb lett – épp ellenkezőleg: az addig gömbölyű formák kissé szögletessé váltak – ám Morgan megtanulta szeretni ezt az új testet; hamarosan hűtlenül el is feledkezett a régiről. Most, hogy a felesége ott állt a szobájába besütő nap csíkjában, kezében egy szál meggyújtatlan cigarettával (egész nyáron próbálkozott a leszokással, sikertelenül), Morgan olyan szépnek látta, mint soha azelőtt. S ez a szépség hirtelen rémisztőnek tűnt neki: June testtartásából, tekintetéből, abból, ahogyan az ablakon kinézett, megértette, hogy az asszony vár valamire. Olyasvalamire, amihez neki semmi köze nincs.

Morgan újra belépett a régiségkereskedő ajtaján. „Elviszem az asztalt” – mondta. „Elviszem, ha befér a kocsiba.”

Az asztal még csak oda se koccant a lakóautó ajtajához, mikor betették. A kereskedő búcsúzóul megpaskolta a tetejét. „És a dobozka, uram? Az ólomkatonák?” De Morgan csak a fejét rázta, az ócskás pedig figyelmeztette magát, hogy ne legyen túl mohó: az asztallal éppen elég jó vásárt csinált. Morgan gázt adott – lakókocsija maga mögött hagyta a táblát, mely a Boulder Creek felé tartó letérőt jelezte, majd végleg eltűnt a régiségkereskedő szeme elől.

*

Vincent felesége éppen kórházba vonult, hogy kivetesse a vakbelét, így ő nem hagyhatta magukra a gyerekeket – Toby egyedül repült Watsonville-be, hogy Morgan holttestét azonosítsa.

„Ez nem is ő!” – kiáltott fel kis híján, mint egy gyerek, mikor megpillantotta: Morgan élettelen arca végtelenül különbözött attól az arctól, amire emlékezett. Toby életében először látott halottat. „Ő az” – mondta. Mire észbe kapott, már túl is voltak a formásokon.

Az ajtóból még egyszer visszafordult. „És a kutya?” – kérdezte. A százados értetlenül pillantott fel – azt hitte, Toby rég elment már. „Miféle kutya?”

„Apám az utolsó képeslapon, amit küldött, azt írta, szerzett magának egy kutyát.” A százados a fejét rázta: nem tudott semmiféle kutyáról.

„Kívánja esetleg megtekinteni a lakókocsi belsejét, uram?” – kérdezte Tobytól. Aztán hozzátette: „De biztosíthatom, a járműben az édesapján kívül más élőlény nem tartózkodott.”

Toby nem kívánta megtekinteni a lakókocsi belsejét, így a fehérre festett, faragott asztalt sem láthatta, mely csodával határos módon megúsza, ahogyan az autó a szalagkorlátot átszakítva hatalmas csattanással az óceánba zuhant; csupán egy újabb mély karc került a tetejére a másik mellé.

Mikor Toby visszament a szállodába, felhívta a bátyját. Bostonban már este volt. A telefoncsörgésre a kis Morgan nem ébredt fel, a baba viszont rázendített – folytatta a bömbölést azután is, hogy Vincent felvette a telefont.

Délután Vincent még azt gondolta: este, miután a gyerekek elaludtak, esetleg ott hagyja őket egy órácskára – maximum kettőre –, és átmegegy a barátnőjéhez. Most rájött, hogy ez nem fog menni. Míg az öccse beszámolóját hallgatta, kiment a konyhába, és kinyitotta a hűtőszekrényt. Talált egy doboz vaníliafagylaltot, aminek az alján még volt valamiske. A múlt heti vendégségből maradhatott: a felesége ebből rakott a forró almáspite tetejére – jutott Vincent eszébe. Leült a kanapéra, ölbe vette a síró kisbabát meg a Häagen Dazs dobozt, és elkezdett kanalizni.

„Mivel érdemeltük ezt ki? Hogy a mama meg a papa is? Hogy a tengerbe, és így?” – kérdezte tele szájjal Tobytól.

„Utáltam az egész lakókocsis ötletet, az elejétől fogva” – mondta az öccse. „Teljes örület. Az ő korában... Kérdeztem is, hogy mi lesz aztán. Kétszer is megkérdeztem, hogy mi lesz aztán, papa.”

„És?”

„Semmi és. Egy szót sem szólt.”

„Jellemző” – mondta Vincent.

Miután letették a telefont, Vincent ott maradt a kanapén. A baba végre elhallgatott. Vincent elhatározta, hogy egy darabig megpróbál mozdulatlan maradni, hátha elalszik megint. A trükk bevált: a lánya hamarosan békésen szuszogott a karjában. Vincent óvatosan felállt – kezében a kis csomaggal átlopakodott a gyerekszobába. Betette a babát a kiságyba. A padló hirtelen nagyot reccsent – Vincent egy pillanatra megdermedt, de nem történt semmi: a két gyerek nem riadt fel, nyugodtan aludtak tovább. Vincent elmosolyodott a sötétben; betette maga után az ajtót.

Ismét a hűtőszekrényhez sétált – több fagylaltot nem talált, úgyhogy töltött magának egy kis whiskey-t a félig tele üvegből – aztán a pohárral a kezében visszaült a kanapéra.

Felemelte a telefonkagylót: a kórház számát tárcsázta. El akarta újságolni a feleségének, hogy mindkét gyereket sikerült elaltatnia. „Már alszik” – mondta az éjszakai nővér karcos hangon a telefonba. Vincent nem egészen értette, mit akar ezzel mondani. „Nemcsak a kicsi: alszanak mindketten” – büszkélkedett el kis híján neki. Csak amikor a karcos hang azt mondta: „Már jól van” – és hozzátette, hogy másnap reggel héttől van látogatási idő, akkor jött rá Vincent, hogy a nővér a feleségéről beszél.

Bertók László

FIRKÁK A SZALMASZÁLRA

11

Séta

Ha a nyakad s vállad is lecsavarhatnád,
akkor mi fájna? Az utca? Az ország?

Vonat

Érdemes-e a hibás váltót szidni,
ha egyik sínen sem lehet robogni?

Szavaztál

Ígérték, rájuk szavaztál, hogy vigyék,
most meg tőled kérdezgetik, miképp.

Édes

Mennyit hazudnak, édes istenem,
s mindent azért, hogy neked jobb legyen...

Az anyag nem vész el

A súlyt, ami elhagyta izmaidat,
előbb-utóbb visszaszedi hasad.

Már megint

Már megint nem az, hogy rossz, esetleg jó vagy,
hanem, hogy némelyek mit gondolnak rólad.

Farkasszemeznek

Játszik benned egy extrovertált gyermek,
s a téboly, hogy halálig megfigyelnek.

Kevesbednek

Elment Csorbáné Margitka, Marek Jancsi.
Kevesbednek, akiket nehéz itt hagyni.

Gerinces

Legalább ne *csak* meggörnyedve járkalj
halálraitélt, ha így is, úgy is fáj.

Jónás Tamás

A TEKNŐS ÉNEKE

Hátamra fordítva. Hasamon az ég.
Kipattant az éjjel minden buborék.
Köpköd a tenger, valaki nevet.
Kíméletlenek az embergyerekek.

Szárnyakká lettek a lábaim, suták.
Kozmoszom lakását most rendezik át.
Hallgatok. Helyettem nyöszörög a csönd.
Mélyen vagyok, mint a bolygók odafönt.

Lelket izzadok, sós, nehéz levegőt.
Halakat cukkolnak a vizes legelők.
Kényes sirály sikolt, nem segít a jó.
Megőriz, meggyilkol a gravitáció.

NAGY UTAZÁS

piros hetessel jöttem én álltam a busz végén szegény vártam a hidat a vízőzönt hátha csacsog és rám köszönt de néma volt a busz a test ikarus de nem budapest csodáktól mentesen megint egy új rendelkezés szerint haladni hogyha kell tovább nyikorgó busz vagy gyenge láb karszalag bájos ellenőr kanyarban kérdés el ne dőlj jelezz megálló hortobágy nem bírja senki már tovább kilenc lyuk úr a szíveken drága pirosom hetesem

csuklós busz bárcsak lenne mód középén ülni mint a gróf kilesni hogy a vezető bolond vagy megszerethető a kosztolányi tér ha jön a férfiemberből a könny ne cseppenjen a lábra le s a móríc bácsi térre se városban busz a buszban én a szegycsont kő vagy kőkemény a fejben köznap cselek gyerek tavasz nő csicsereg még nem tudom mért hallgatok vannak közöttünk angyalok buszos pír vén motor donog lehet hogy jobb lenne gyalog közhírré tenni nincs erőm összevarrva a busztetőn a szárnyak óriásiak s a néma halandók miatt csak állok ülök szótlantul a város szenvedni tanul

TÉTOVA TÖRTÉNET

Zitának

Az öntözőcsapot, egy pillanatra csak,
az egyetlen virág, halott rózsá felé,
magányos kertben áll, szirmát nem ejtve ég,
ahogy a fák is, úgy, színes a szenvedés,
hangos a fájdalom, néma a pusztulás,
nemes fenyők alatt, lábamnál macska ült,
játékból mintha csak, én is játék vagyok,
hogy víz érje szegényt, az öntözőcsapot.

NYAFOGÁS

Jaj, nincs nekem. Jaj, van nekem.
Jaj, elfogyott. Jaj, megmaradt.
Seb térdemen. Seb mindenem.
A télidő: szakadt szalag.
Kopogtatok. Mert nyitva van.
A nyár zavar. Az ősz halott.
Jaj, túl komoly. Jaj, csintalan.
Szerelmes és beteg vagyok.
Forró teát! Vagy mérgeket.
Mennék, maradnék – nem lehet.
Mit ártottam, s vajon kinek,
hogy imádnak az istenek?

Petrik Iván

VESZÉLYES VIZEKEN IS JÁR HAJÓ

mint két egymást logikailag kizáró gondolat
szerves találkozását rögzítették a csontüreg
varrataihoz a hajó minden egyes végpontját
a hajót úgy értem mint a testem vázát
a csontüreget pedig mint a lelkem helyét
vagy inkább a hajót úgy mint a biztos de
kései halált a csontüreget mint a bizonytalan
de közeli életet vagy mégis inkább a hajót mint
süllyedést a tengeren a csontüreget mint lebegést
a víz nyugtalan felszínén viszont ha úgy
könnyebb akkor a főárboc derékszárát nézd a napoknak

amelyeken nem én jöttem a világra a farvitorla tatágát
különböztess meg a gyolcstól amellyel újszülöttként
még betekertek mielőtt a jó levegő úgy igazán gondolkodóba
ejtett a hátsó kötéldobot fessd képzeletedben
de kizárólag ott természetes színűre mint a bőrömet
amikor már nem foszlott le minden
érintésre az előárboc csúcsát ne keresd mert
a bizonyossághoz jutsz hogy nem ott vagyok
ahol kellene a lánckamra pedig valójában egy elzáródott ér
amelyben rossz sejtéseimet rejtegetem s a szél
alatti korlátot máshoz nem hasonlíthatom

mint a sietséghez amivel ezt írom nem a hajóról hanem
a hajóútról még inkább a hajó különös útjáról valahol
az én felségvizeimen de az ellenkezője is mindig igaz „mint két
egymást” soha meg nem ismerő ember abban
a pillanatban amikor ugyanazt kérdezik maguktól
miért nem látjuk az óceánt az ablakunkból
a tenger mind körülöttünk s itt legbelül a végtelen
vizet „logikailag kizáró” száraz homoktemető
felfal egészen s ez a „gondolat” nem hagyja nyugodni őket aznap este
és talán belehalnak majd egyszer
még akkor is ha tudják ez nem térítheti el semminek
a „szerves találkozását” a hajózási szakkönyvek is
mind megírták a dardanellák és gibraltár és skagerrak
nem tűri az olcsó gesztusokat mondjuk a búcsúzást
ha elhagyta fordulj rögtön valamerre mondjuk legyen
épp’ az ellenkezője mint amit elterveztél
aztán megint az ellenkezője és megint
és megint és megint és megint
és megint

és megint

MIT NEVEZZEK ÉGNEK

Mint üres utca, jobbra-balra kanyarogva kattog mögöttem a radiátor.
Belobban (egy betegen verő szív lassú ritmusát parodizálva) a kazán.
Ha akarom, ha nem (mindkettő meglepetés): ébren vagyok.
Ugyanúgy szeretem, mint korábban, ha utcára kerül, és tetszhalottá dermed
nem messze tőlem néhány halhatatlan eszme.
Kék árnyékok borítanak mindent, ami lélegzik.
Oldalra dőlt (vagy mégis felegyenesedve alszom?) a bútorozatlan szoba.
Ez valóban egy lakás, vagy a lelkem komfort nélküli?
Mindenhez tapad egy hajdanvolt mozdulat, vagy csak ahhoz, ahogy én kerültem ide?
Hallható, hogy most nem beszélek?
Ezt nevezzem csendnek?
Vállamon ül súlyos, átlátszó szárnyaival
és feltépi a sötétet fölöttem.
Évek óta etetem, jól tartom, szelídítem,
tisztos véggel kecsegtetem, de
elszállni nem akar még.

Jacques Donzelot

A CSALÁD BEVONÁSA ÖNNÖN FELÜGYELETÉBE (II)

Léderer Pál fordítása

C. A szerződés és a gyámság

A XIX. század végén a filantróp mozgalomban fölbukkan egy harmadik eszmei „centrum” is, amely egyesíti, összefogja az előző két „filozófia” gyermekkort illető nézeteit; közös keretbe foglalja mindazt, ami fenyegetheti a kiskorú népességet (veszélyeztetett gyermek) s ami fenyegetővé teheti (veszélyeztető gyermek). Az egyiket azok a társaságok képviselik, melyeket az a törekvés hívott életre, hogy magánkezdeményezések helyett az állam feladatává tegyék az erkölcsileg magukra hagyott (csavargó), bűnöző, a család gyakorolta felügyeletnek ellenálló (s ezért az atyai szigor által javító-nevelő intézetbe helyezett) gyermekek helyzetének rendezését. Ebbe a rovatba sorolhatjuk, például, mindazokat a gyermekeket és serdülő korúakat, akiket azokba a pártfogó intézményekbe utaltak be, melyeknek száma az 1851-es törvény nyomán a Második Császárság időszakában megsokszorozódott. (A törvény magánintézmények feladatává tette, hogy a fiatalok bűnelkövetőket erkölcsjavító és munkára nevelő intézményekben helyezték el.) A század utolsó harmadában e társaságok között a legjobb hírnévnek a Georges

Bonjean által 1879-ben alapított *Társaság az elhagyott és bűnbeesett gyermekekért*, a Henri Rollet által alapított *Gyermekek és serdülők patronázsintézete* (Rollet mellesleg a gyermek-bíróság legelső bírója), illetve a Jules Simon vezette *Franciaországi gyermekmentő egyesület* örvend. Ami a másik oldalt illeti, 1857-tel kezdődően elszaporodnak az olyan gyermekvédelmi egyesületek, amelyek munkájukban megelőlegezik, illetve érvényre juttatják a dajkák ellenőrzése végett hozott ún. Roussel-törvényt, s amelyek tömegesen kezdik az alsóbb osztályok körében elterjeszteni a gyermek testi és szellemi nevelésének modern módszereit.

Mindent egybevéve, e társaságok, egyesületek, akár valamilyen általuk létrehozott intézménybe helyezték ki a gyermekeket, akár maguk által választott nevelőszülőkhöz, akár a szülői család keretein belül léptek föl, előbb vagy utóbb óhatatlanul beleütköztek abba az áthághatatlan akadályba, amit az atyai hatalom érvényesítésének joga jelent. Hiába vetül gyanú egy családra, lehetetlen ellenőrizni, hogyan történik a gyermekek nevelése, ha a család az ellenőrzésnek ellene szegül, ha nem enged belépést a családi otthon megsérthetetlen szentélyébe. A gyermekek kihelyezésével foglalkozó szolgálatok is panaszkodnak, mennyire kényelmetlenné tudja tenni helyzetüket, hogy a családok kedvük szerint élhetnek szuverenitásukkal, s bármely pillanatban végét vethetik az intézményeikben folyó nevelőmunkának, hazarendelvén onnan gyermekeiket. Sőt – s ez még fölháborítóbb –, „a gyalázatosan számító gondolkodás is szabadságukban áll. E szülők, kik gyermekeikben csak terhükre lévő éhes szájakat láttak, vagy a haszonszerzés forrását, örömmel engedték át őket oly egyesületeknek, melyek magukra vállalták fölnevelésük költségeit. Ámde amint úgy tűnt, hogy már elérték azt az életkort, amikor haszon húzható belőlük, visszakövetelték őket, hogy kihasználják, csavargásra és prostitúcióra kényszerítsék őket”.²²

E csoportok kívánalmait kielégítendő fogják majd az 1889-es, 1898-as és 1912-es törvények fokozatosan kialakítani és megszervezni az „elégtelen erkölcsi védelmet” nyújtó családok esetében a családi szuverenitás átruházhatását a filantrópia iránt elkötelezett „jobb körökre”, a közhivatalokra, illetve a gyermekekre specializálódott orvosok testületeire. Az 1889-es törvény úgy rendelkezik, hogy nevelésre alkalmatlanná nyilváníthatók „azok az apák és anyák, kik szokásosnak bizonyult részegeskedő magukviselete, hírhedt botrányokozásaik s gonosz bánásmódjuk okán veszélyeztetik gyermekeik biztonságát vagy egészségét vagy erkölceit”. Ez a törvény abszolút fegyvernek bizonyul. Abban az értelemben is, hogy nagyon hamar bebizonyosodik: roppant nehéz vele bánni. Igazából alkalmatlan arra, hogy együttműködésre készítse azoknak a szülőknek a tömegeit, akik inkább ügyetlenek, mintsem gyermekek nevelésére méltatlannak bizonyulnak, s akiknek csak gyermekeik ellenőrzése terén mutatott gyengesége vagy hanyagsága okozza azok elcsavargását, de akiket „vak eltökéltségük s érzelmi skrupulusaik arra bírnak, hogy ne egyezzenek bele gyermekük valamely jótékonyági intézetbe szállításába”. Ezért születik meg az 1898-as törvény, mely minden olyan esetben, amikor „gyermekek kihágáson vagy büntett elkövetésén kaptak, avagy ilyesmit az ő terhükre követnek el”, fölruházza a bírót azzal a joggal, hogy a gyermekek felügyeletét vagy a közsegélyügyre, az *Assistance publique*-re bízza, vagy pedig valamely jótékony egyesületre avagy magánszemélyre. Ami tökéletesen átformálja a jótékony intézmények és a családok közötti kapcsolatok lehetőségeit. Mert, egyfelől – akár a szükségesnek ítélt felügyeletre hivatkozva, akár a gyermekek *sérelmére* elkövetett bűnök megelőzése nevében – ezeknek az intézményeknek lehetőségük nyílik egy besúgóí rendszer kiépítésére s a bejelentések saját hatáskörükben történő ellenőrzésére.

²² Részlet a Franciaországi gyermekmentő egyesület egy 1885-ös brosrájából.

Másfelől viszont egy, az 1890-es évek elején kidolgozott eljárásrendszer révén, mely az igazságszolgáltatás és a család közötti „összekötőkké” nyilvánítja őket, a gyermek *által* elkövetett sérelmek ürügyén is módjuk nyílik beavatkozni a családok életébe. A jelenség általánossá lesz. Az viszont nehéz helyzetbe hozza az államot, mert a következő alternatívával kényszerül szembesülni. Vagy kvázi börtönöket építenek e kis csavargók számára, s nagykorúságukig bezárva tartják őket – ebben az esetben azt a kiskorút, kinek semmi egyéb bűne nincs, mint hogy szülei magára hagyták, súlyosabb büntetéssel sújtjuk, mint az olyan bűnelkövetőket, akikre lenne miért minősített büntetést kiszabni. Ekkor magán a jogrendszeren belül feszül ellentmondás, mely fölborítja a bűnnek és büntetésnek azt az aritmetikáját, amely e jogrendnek – a CODE NAPOLÉON óta már – alapjául szolgál. Vagy pedig igazi szakmához juttató ipariskolai képzést nyújtanak nekik. Ez viszont akkor a munkásszülőket arra fogja bátorítani, hogy jó lelkiismerettel taszítsák el maguktól gyermekeiket, hiszen így biztosak lehetnek abban, hogy azoknak oly nevelésben lesz részük, melyet ők maguk képtelenek lennének nekik biztosítani. E két nehézség orvoslására a jog és a filantróp intézmények szoros együttműködésben olyan rendszert hoztak létre, amely a pártfogó felügyeletet és a nyitott közegben folytatott nevelési támogatást előlegezi meg. Egy háromlépéses oda-vissza modelltől van szó: a kiskorút először is elítélik, ezáltal a büntetés-végrehajtási adminisztráció nyilvántartásába kerül. Ez a továbbiakban egy patronázsintézmény gondjaira bízta őt, amely – s ez a harmadik lépés – visszaadja a családjának, amely fölött ellenőrzést gyakorol, vajon megfelelő felügyelet alatt tartja-e a gondjaira bízott fiataalt. Ha az intézménynek valami nincs tetszésére, visszaveheti a családtól a gyereket, akit ekkor valamelyik intézeti központjában helyez el. Ha itt lázadozó magatartást tanúsít, visszahelyezhető börtönbe. A központi intézmény többé tehát nem a család valamennyi hányódó tagjának befogadására szolgáló „szemétlerakat”, válogatás nélküli gyűjtőhelye mindazoknak, kiket amaz nem tud – vagy nem akar – kötelekei között megtartani, hanem egy mindig karnyújtásnyi közelben található menedék, mely a családba visszaillesztésre, valamint (ennek megfigyelésére támaszkodva) az akció sikerességének ellenőrzésére szolgál. Egymást támogatva s kölcsönösen erősítve, az állam megkövetelte normakövetés és a filantróp erkölcsjobbítás a családot azzal a kötelezettséggel szembesíti, hogy – hacsak nem akar maga is felügyelet és megrendszabályozás tárgya lenni – meg kell tartania gyermekeit, és ügyelnie kell rájuk.

Az egészség jobbítását szolgáló normativitás és a gazdasági morál illetén összekapcsolásának előnyei fordított irányban is hatást gyakorolnak az állam/család viszonyra. A család az *ancien régime* idejében is igényt tartott arra, hogy az állam megerősítse autoritását a neki ellenszegülni akaró családtagokkal szemben. A CODE NAPOLÉON érintetlenül hagyta a családfői hatalomnak azt a szegmensét, mely hajdanán a család kérte elfogatóparancsok (*lettres de cachet*) procedúrája köré szerveződött. A CODE CIVIL 375. paragrafus úgy rendelkezik, hogy mindazokban az esetekben, mikor is a gyermek „magatartásával szülőatyjának határozott elégedetlenségét váltja ki”, emez, „ha gyermeke 16 évesnél fiatalabb, egy hónapi időtartamra, ha pedig elmúlt már 16 éves, hat hónapi időtartamra börtönbe zárathatja”. A törvényhozás visszahozza tehát a gyakorlatba a kettős – azaz állami és családi – igazságszolgáltatás elvét, ezeket azonban gyakorlatilag ugyanabban az egyetlen alkalmazási módozatban – a szabadságvesztés-büntetésben – fogja össze. Az eljárás lassacskán majd kikopik a divatból, ami elsősorban azzal magyarázható, hogy benne egy olyan funkció, mely valamikor a családi becsület megőrzése és védelme érdekében foganatosított megelőzés volt, azzal a büntetésfunkcióval olvad egybe, amely

együtt jár a többé már nem „privát”, hanem nyilvános szankcionálással és a családi becsület tényleges elvesztésével. A XIX. század utolsó harmadában közhivatalnokok és filantrópok egyként fordulnak szembe az atyai fenytés eszközeinek alkalmazásával, s ehhez két típusú érvelésre támaszkodnak.

Egyfelől – mondják –, amikor jóra való (értsd: tehetősebb) családok gyermekeiről van szó, ez csak nagyon ritkán fordul elő, hiszen az ítélet megbecstelenítő jellege, illetve a következményeitől való félelem (a gyerek bűnözőkkel, a köznép nyomorultjaival van összefüggésben) visszariasztja a szülőket. Sokkal inkább előnyben részesítik az elmeorvosi intézeti elhelyezést, mint például Jules Vallès hozzátartozói, akik, midőn az 1848-ban a maga gimnáziumában közzétette a „*gyermeki jogok nyilatkozatát*”, aggódni kezdtek azon, hogyan is fogja ez befolyásolni a papa hivatalos karrierjét. Vagy pedig közvetlenül kórházokhoz vagy olyan magánintézményekhez fordulnak, mint amilyen például a Demetz által 1855-ben Mettray-ben létrehozott s elhíresült „*Atyai otthon*”. Emez (ne tévesszék össze egy hasonló nevű, ám kifejezetten a szegények számára alapított kolóniával) a jómódú családok sarjainak diszkrét elrekesztését tette megoldhatóvá, még annak lehetőségét is biztosítva, hogy azok tanulmányaikat – a tours-i gimnázium tanárainak közreműködésével – az anonimitás teljes megőrzésével folytathassák (a dolgozatokat kódszámokkal azonosítják), s társadalmi pályafutásukat semmi hátrány ne veszélyeztesse. Olyannyira, hogy ezek a fiatalok az úgynevezett „nemes sportok” (vívás, lovaglás, úszás) fényűzésének is hódolhattak. Az intézet igazgatója folyamatos kapcsolatban állt a gimnáziumok igazgatóival, akik – a szülők beleegyezésével – hozzá irányították a felfigyelhetetlennek bizonyuló s ezért a kicsapatást kockáztató ifjakat. Az efféle intézetek tehát az iskolarendszer keretein belül működtek. Egyszerre jelentették a végső megáláztatást és a végső menedéket a gyermekek semmirekellőségével szembesülni kénytelen családok számára, és ebben az értelemben sokkal inkább a mai „bizonyítványgyárak” elődeinek tekinthetők, mintsem a megelőzés eszközeinek.

Ott vannak aztán a szegény családok. Ők jelentik a legszomorúbb tehertételt a közhivatalok számára, pontosabban az, hogy egyfajta értelemben a „*népség leghitványabbja*” szolgálatára kell mindegyre állani, az ő igényeiknek megfelelően kiállítani az apai fenytés végrehajtását elrendelő dokumentumokat. Kétségkívül folyamodtak ilyen lépéshez „érdemes” szegények is, gyakran azonban éppen ők voltak azok, kik „*bűnös gyengeségük okán*” az utolsó pillanatban meghátráltak, s visszariadtak a rendelkezés érvényre juttatásától. Egyébként is: egy hónap vagy hat hónap túlságosan kevés ahhoz – vélik a Hivatalban –, hogy gyökerestül ki lehessen tépni a már rögzült rossz hajlamokat. Az embernek leginkább kétértelmű figurákkal akad dolga, „*kik csupán azért záratják el gyermeküket, hogy egy hónapra megszabaduljanak tőle, s így elutazhassanak, vagy szabadabban üzhessék mások egyetértésével folytatott üzemeiket (mint például nagyon sok özvegy édesapa)*”,²³ vagy pedig „*azért folytatnak csak harcot gyermekeik ellen, hogy minél több maradjon nekik a heti fizetésükből*”.²⁴ Az apai fenytésről szóló törvény az ehhez folyamodók többsége számára „*nem egyéb egy demokratizált Bastille-nál, s ki tudja, vajon nem sokkal több jogsértés tapad-e hozzá, mint hírkedt elődjéhez, melyet 1789. július 14-én leromboltak*”.²⁵

E „*demokratizált Bastille*” lerombolása, igénybevétele privilégiumának elragadása az alsóbb néprétegek ama „*kevésbé érdekes*” csoportjától, amely fölháborító módon még

²³ Puybaraud: BULLETIN DE LA SOCIÉTÉ GÉNÉRALE DES PRISONS. 1895.

²⁴ H. Joly: REVUE PÉNITENTIAIRE. 1895.

²⁵ Uo.

mindig élni kívánt ezzel a jussával, a jogelvek szintjén a férfi, a nő és a gyermek egyenjogúsítása címén zajlott. Özvegy édesanya korábban például nem fordulhatott a hatóságokhoz a gyermek felügyelet alá helyezésének kérelmével, ha azt férje családjából két személy nem támogatta. Tekintetbe véve a tágabb családi kapcsolatok szétzilálódását, ez egyet jelentett az anyai szándék tökéletes ellehetetlenülésével. (Külön problémát jelentett az elvált anyák helyzete.) Amikor viszont egy apa akarta intézetbe elzáratni gyermekét, nem kellett őt a bíróval szembesítenie, az kizárólag a családfő által mondottakra alapozta verdiktjét. Az elhelyezési jognak az anyára bekövetkezett kiterjesztése lehetőséget nyújtott a férj és a feleség közötti véleménykülönség kinyilvánítására, így aztán az igazság kiderítésére olyan ellenőrző eljárások kellettek, amelyek szükségessé tették a gyermek és a szomszédság bevonását a vizsgálatba. Ez megkönnyítette a megalapozatlan kérelmek elutasítását, mivel a vizsgálat eredménye akár az is lehetett, hogy az atyai fennhatóság jogától megfosztották a szülőt. Az egyes ügyekben szót kapók sokféle elkötelezettsége s ezek ellentmondásossága a beavatkozás lehetőségeit is kiszélesítette.

Ebből következően a családok megfogalmazta kérések teljesítése ugyanazon igazgatási eljárások keretébe illeszthető, mint amelyekhez a gyermekeiket elhagyó családok életébe való korrektív beavatkozásokkor szükséges fordulni. A segítségnyújtás (ami az elhagyottnak jár) és a megtorlás (azokkal szemben, akik nem hajlandók családjuknak engedelmeskedni) tehát egyképpen *preventív* tevékenység. A prevenció eszköze maga a patronázsegységek sokasága, amelyek – az orvostudomány képviselte normákból s a hozzájuk igazodó törvényekből következően – mind széleskörűben vannak főlhatalmazva a családok életébe beavatkozni, mely beavatkozás tápláló forrásául maga a család válik, anyagi és erkölcsi kérései, pszichológiai és nevelési konfliktusai okán és révén, illetve azért, mert a család mulasztásait a szomszédság szorgalmasan jelzi.

A két stratégiai irányvonalnak a gyermekeket és a gyermekkort illető metszéspontjában kirajzolódik a megfelelő eljárások egymást váltogatásának általános terve. Ebből körvonalazódik majd lassacskán egy olyan konfigurációjuk, amit szokássá válik „szociális”-nak, „a” szociálisnak nevezni.

Egyfelől, az a segélyezéspárti paternalista mozgalom, mely arra vállalkozott, hogy magánkezdemenyezések révén tegye szükségtelenné a szegénység problémájának *állami* tematizálását, az egészségügyi és nevelési normák kihirdetését önnön tevékenysége legitimálásául fogja föl, egyszersmind lehetőséget lát arra, hogy a megvalósítás terheit egy bürokratikus igazgatásra hárítsa át. Miért is ne válhatna legitimmé közhasznúnak elismerni a szociális lakásokat, az iskolákat, a takarékpénztárakat, a családi pótlékot, mindazokat az elemeket, melyeket a szegény néptömegek kézben tartására gondosan ügyelő munkáltatói réteg hívott életre s szorgalmazott – hiszen az erkölcsjobbítás ezen eszközei egyben a közegészségügyi kívánalmak biztosításának is feltételei. Ennek véghezvitele semmiképpen nem jelenthet államosítást (ami ellentétesnek bizonyulna az állam liberális definíciójával), hiszen csupán már meglévő elemek összeszervezéséről van szó, nem pedig a célkitűzések módosításáról. Éppen ellenkezőleg, a filantrópia e termékeinek racionális működésűvé tétele egy olyan igazgatási szektor termelőtevékenysége előtt nyit szabad teret, ahol a változékonyság, az ellátási nehézségek kárára voltak a jó működésnek. (S a munkáltatók jó hírét sem szeplősítik többé olyan „előítéletek”, melyek a meggyökereztetés paternalista módozataiból következnek.) Egészen más a foganatja ennek, mint ha az állam kezdeményezte volna mindezt, magára vállalva ezen intézmények létrehozásának eredeti – tehát politikai – felelősségét.

Az állam, minthogy csak annak utána járul hozzá általános elterjesztésükhöz, ésszerű módosítások előterjesztéséhez, hogy *már létrejöttek*, mindössze annyit juttat kifejezésre, hogy felelősséget visel a liberális társadalmak jó működéséért. A „szociális mező” tehát kimetszi a gazdasági szférából a szegényekkel szemben képviselendő felelősségnek azt a részét, melyet a XIX. század során annak jól-rosszul, de mindvégig magára kellett vállalnia, s ezzel utolsó kellemetlen nyügétől is megszabadítja.

Másfelől viszont, az állam kezdeményezte, normakövetést szorgalmazó gyakorlat számára a gazdasági-erkölcsi filantropizmus a beavatkozásnak olyan képletét kínálja föl, amely két, jól elkülöníthető módozat szerint fogja lehetővé tenni a normák elterjesztését.

Ott, ahol nem respektálják őket, ott, ahol velük együtt a szegénység (tehát a föltételezett, megelőlegezett erkölcstelenség) is megjelenik, az apai hatalom fölfüggesztése/megvonása lehetővé fogja tenni egy olyan *gyámság alá vételi* eljárásnak a kidolgozását, amelyben az egészségügyi és nevelési normák a gazdasági és erkölcsi ellenőrzés mód-szereivel lépnek frigyre. A családi autonómia *korlátozásáról* van tehát szó, amit megkönnyít, hogy a XIX. század végén kezd kialakulni egy sor kapcsolat – illetve az „átjárást” lehetővé tévő mechanizmus – a menhelyrendszer, a fiataikorúak bíróságai, az orvostudomány és a pszichiátria között. Azzal, hogy így – értsd: a megelőzés jelszavára hivatkozva – egyesítik a segélyezés és a megtorlás hajdanán elkülönült tevékenységeit, a család híján tengődők intézményi befogadását éppúgy, mint a család ellen föllázadókét, emez, mármint a család, végleg megfosztatik attól a pozíciójától, hogy beleszólhasson az őt érintő ügyekbe, tárgyalópartnerként léphessen föl. Megfordul az állam és a család közötti cinkos viszony. A család beavatkozási tereppé válik: olyan tereppé, ahol van ám mit tennie a beavatkozónak. Ezzel párhuzamosan, a magánkezdeményezéseknek az az arzenálja, mely korábban éppenséggel az állam szerepét volt hivatva visszafogni, most ugyanúgy, akár szolgálatába is állhat az államnak. Annak tapasztalatával fölvértetetten, hogy a szegényekkel hogyan kell bánni, segíthet abban, hogyan lehet a normákat gazdasági gyámkodás révén terjesztetni, illetve hogy a többnyire kevésbé respektált normákra való hivatkozással hogyan tartsák ellenőrzésük alatt a családok háztartásvezetését. A két szál egybekapcsolása előre jelzi, milyen lesz a szociális gyámság alá helyezésnek az a karaktere, mely a XIX. század végén indított, a szegény néposztályokat célba vevő gigantikus méretű egészségügyi és erkölcsi hadjáratra lesz majd jellemző.

Ott viszont, ahol a család képesnek bizonyul a gazdasági értelemben függetlenné, önállóvá válásra, a normák ugyanazokon a csatornákon keresztül közvetíthetők, mint amilyeneken az (igencsak hasonló húrokat pengető) filantróp tevékenység bátorította és segítette őket, hogy gazdaságilag életképesse váljanak. A család „átitátása” az új higiénés, illetve nevelési szokásokkal, a kapcsolatkezelés új módozataival, azokon a hajszálereken keresztül történik, amelyek révén a takarékosághoz és megtakarítás akarásához való hozzászokásuk is kialakult. A család és az iskola, a család és az életvezetési tanácsokkal szolgáló patronázsintézmények között ekkoriban kialakuló kapcsolat ugyanannak a mechanizmusnak engedelmeskedik, mint amely a megtakarításra szoktatott rá: *a csábításának*. E folyamatban a magánkezdeményezés olyan eszközként működik, amely a közhatalom beavatkozásának lehetőségével szemben a család és a családtagok autonómiáját erősíti föl. Egyformán támaszkodik a család és a családtagok autonómiaigényére; amannak sikerét emezek kiteljesedésével köti össze. Ebben a folyamatban a *szereződéskötésnek* jut mind több és több szerep.

„De hát miért nem házasodtok össze?” – kérdezték lankadatlanul a filantrópok a vad-házasságban élő munkásoktól. Amire ezek általában így válaszoltak: „Tegyétek előbb lehetővé a válást, akkor majd fontolóra vesszük...” Bármily elégtelen volt is arra, hogy biztosítsa az egyes személyek ellenőrzés alatt tartását, s bármily alkalmatlan arra, hogy rábírja a családokat az új egészségügyi és nevelési követelmények követésére, a család csak így, patriarchális intézményként tudott támasz lenni (ha mégoly gyenge is), melyre a társadalmi rend fönntartásához azért szükség mutatkozik. A váláshoz való jognak (melyet az 1789-es forradalom nyilvánított ki) a restauráció idején való eltörlését az a félelem motiválta, hogy a rend és stabilitás egy olyan elemét, amelynek már *de facto* föllazulása is éppen elég problémával járt, nehogy most *de iure* is fölszámolják. Egészen a hetvenes évekig a házasság merev érinthetlenségét az összes filantróp egyöntetűen archaikus maradványnak tartja, ám erre az archaizmusra, mint mondják, mindaddig szükség lesz, amíg a társadalmi intézmények és a család közötti kötelékek semmi másra nem építhetnek. Vagyis mindaddig megőrzendő archaizmus, amíg a család le nem választható a régi konglomerátumokról (amelyeknek ez idáig funkcionális eleme volt), s nem szervíthető új elemekhez (mint például a takarékpénztár, az iskola, a prevenció különféle mechanizmusai). A függőségi és hovatartozási viszonyok bonyolult hálózatának szövedékéből a család magához képest *külső* apparátusok „idegvégződéseinek” összefüggérendszerébe tagozódik be. Ezek az új rendszerek kettős módon hatnak a családra, ez pedig nem tartható fönn sokáig jogi átalakítása nélkül. Egyfelől közvetlenül átjárják, áthatják a család életét; tagjait – az új normák követelményrendszerét „játékba hozva” – szembefordítják a patriarchális hatalommal, egészségügyi és nevelési védhetőségük érdekében megszervezik az atyai hatalom fölszámolását, a család gazdasági-erkölcsi gyámság alá vételét. Másfelől pedig a családi élet újjászervezésének tengelyébe az autonómia fokozására való aggályos törekvés kerül. Végtegre, a szorgalmazott normák előnyösnek bizonyulnak az autonómiára szert tevésben. Elfogadtatásuk érdekében persze erősen támaszkodni kell a családon belüli viszonyok liberalizálására. A válásról, illetve az atyai hatalom semmissé nyilvánításáról hozott törvény között (1884, 1889) öt év telik csak el. Igencsak olybá tűnik, mint ha a házasfelek között érvényes szerződés engedékenységet jelentősen kiterjesztené egy másik szerződés. Az, amelyik az állammal – és hallgatólagosan – kötötték. Ez a szerződés pedig a következőket mondja: a hajdanán a család s a társadalmi kötelékek támasztotta akadályok fölszámolását jelentő szabadságot, melynek révén immáron egymással frigyre léphettek, mint ahogy e köteléket szabadon fel is bonthatjátok, csak azzal a feltétellel (s csak abban a mértékben) nyújtjuk nektek, ha arra fogjátok fölhasználni, hogy ama normák tiszteletben tartása révén, melyek szavatolják családokat tagjainak társadalmi hasznosságát, mind szilárdabb alapjait teremtsétek meg függetlenségeteknek. Ám ha nem erre használjátok, vissza fogtok zuhanni a gyámság kötelékébe.

A következőkről van tehát szó: a családok fölött gyakorolt aktív felügyeletet fölváltja a család aktív részvétele biztosította felügyelet. A család többé nem tárgyalópartnere (mi több, saját jogán egyenrangú tárgyalópartnere) a hatalomnak; ereje, ezután, többé nem amazéval egylényegű. Beiktatott társadalmi mechanizmussá degradálódik (hogy a társadalmi imperatívuszokat kényszerűségből vagy jószántából közvetíti, nem érdekes). Az ezt eredményező folyamat nem küszöbölte ki a családias hangvitelt. Éppen ellenkezőleg. Végletekig fölerősítette, a család tagjai számára maximálisan kidomborította e közvetítés előnyeit is, hátrányait is, csak azért, hogy – negatív értelemben is, pozitív

értelemben is – egyértelművé tegye, hogyan szervülnek össze a normatív követelmények és a gazdasági-morális viselkedések. A negatív párosítás: a pénzügyi függetlenség hiánya, a segélyezésre szorulás erkölccstelenségre utal. Ez az erkölccstelenség szüli a higiéniében és a nevelésben mutakozó hanyagságot, a hiányosságokat; ez az erkölccstelenség igazolja a gazdasági gyámság alá helyezés jogosságát, mely képesnek mutatkozik majd érvényt szerezni a normáknak. Az egészségügyi követelmények megsértése, be nem tartása is prevenciós jellegű intézkedések alkalmazására jogosít föl, melyek ugyancsak gyámság alá helyezést igényelhetnek. A feltételezett sérelem okán, mely akár az egyik, akár a másik hanyagság miatt érheti tagjait, a család viselkedése közvetlen szabályozás tárgya lehet. Annak ürügyével, hogy a család leggyengébb tagjainak (a nőknek és a gyerekeknek) nyújt védelmet, a gyámi felügyelet biztosíthatja ugyan az állam számára a jótékony beavatkozást, de csak a magánjogok gyakorlatilag teljes háttérbe szorítása árán.

A pozitív párosítás: a család – többé már nem garantáltan kapott – függetlenségét azért persze megőrizheti, sőt meg is szilárdíthatja. Megőrizheti, ha jól hasznosítja gazdasági kapacitásait, ha korlátot szab igényeinek, hogy a privátszféra szerződéses csereviszonyain belül oldhassa meg azokat a problémáit, melyek például abból fakadhatnak, ha a család tagjainak viselkedése eltér a „normálistól”. (Egy jómódú család például megteheti, hogy pszichoterápiás megoldást találjon gyermeke problémáira, az alsóbb néposztályokban ezek kezeletlensége erősen növelné a családra gyakorolt társadalmi nyomást.) Növelni pedig azzal növelhető az önállóság foka, ha a normák elsajátítását a családi boldogulás szolgálatába állítjuk, s lehetőségünk nyílik olyan virágzó közeg megteremtésére, mely képes ellenállni a válságoknak és kudarcoknak, illetve arra, hogy a nagyobb szabadságot kínáló szerződéses viszonyok lehetőségei révén előnyösebb iskoláztatási és házasságkötési kombinációk felé orientálódjunk.

Érdemes mindezek után összehasonlítani a család és a társadalmi intézmények közötti hatalmi viszonyok átalakulásából következő eredményeket azokkal, amelyek a család újfajta nevelési ismeretek kibontakozásából következő belső átszerveződéséből adódnak – s újólá rámutatnunk a köznépi és a polgári család korábban már nyilvánvalóvá tett bipolaritására. Minden nehézség nélkül látni való, hogyan szolgálhatnak arra a XIX. század végén bevezetett gyámsági mechanizmusok, hogy az alsóbb osztályok körében elősegítsék és rendszeressé tegyék a „törzsi szerveződésű” család abba a fajta családba való átmenetét, melynek rendezőelve a családi higiéne kánonja, a belső családi tér intimítása felé való fordulás, illetve a gyerekek nevelése és a fölöttük gyakorolt felügyelet köré szerveződik. Hasonló módon, a takarékoságra, iskolalátogatásra buzdítás, az életviteli tanácsok azzal akarnak hatni, hogy megpróbálják az erkölcsjobbított és normakövetővé nevelt szegény családokat a polgári családmódel felé terelni. Az első tehetetlensége és az utóbbi virágzó fejlődése közé pedig a „följebb jutás” rögeszméjének mézesmadzagából kísérelnek hálót szőni. Ez a felemelkedésvágy annak a kispolgárságnak lesz jellegadó tulajdonsága, mely túlon túl nagy fontosságot tulajdonít a „családi életnek”, túlzott értelmet a spórolásnak, révült ájullattal tiszteli az iskolát, s lázas igyekezettel hajszol mindent, amiről úgy gondolja, hogy attól a társadalomban majd „elfogadhatóbb” lesz.

Mi hát a család? A fennálló rend újratemelésének egyik eszköze? Ez a minősítés teljesen helyénvaló az *ancien régime* idejében: a családnak pontosan a társadalomban elfoglalt rangjához igazodva jártak kedvezmények, nemkülönben kötelezettségek;

meghatározó jegyül a függőségi viszonyok és szolidaritási hálók tömbjei között való közvetlen elhelyezkedése szolgált. A családnak a társadalmi-politikai mezőből kiiktatása – az a lehetőség, hogy őt magát tegyük a társadalmi integráció mechanizmusainak közvetítőjévé, nem egyszerűen valamiféle szerencsés egybeesésnek a terméke, melyben a magántulajdon védelmének kapitalista parancsa találna egymásra egy olyan struktúrával, amely az Ödipusz-komplexuson (vagy bármi egyében keresztül) a leigázás/behódolás újratermelésének lenne szentelve. Nem. Sokkal inkább egy sor olyan beavatkozás stratégiai eredménye, amelyek nem annyira *támaszkodnak* a családra, mint inkább *működésbe lendítik*. Ebben az értelemben a modern család nem annyira intézmény, mint inkább *mechanizmus*. E mechanizmus hajtóerejét a családi alakzatok különbözősége (köznépi és polgári bipolaritás), illetve az egyéni és a családi érdek közötti szintkülönbség adja. E mechanizmus ereje egy olyan *társadalmi szerkezetben* rejlik, melynek rendezőelve abban áll, hogy szüntelenül összekapcsolja a kívülről történő beavatkozásokat a családon belül keletkező konfliktusokkal vagy erőviszony-különbségekkel – lásd a szegény gyermekeknek nyújtott védelmet, mely lehetővé teszi a családnak mint ellenállási gócnak a megtörését, vagy az orvosnak és a nevelési szakszemélyzetnek az anyával kötött kitüntetett fontosságú szövetségét (mely arra szolgál, hogy kialakítsa a családban a takarékoság, az iskolai teljesítés követelményeinek megfelelni akarás eljárásmódjait s más efféléket). A társadalmi ellenőrzés-gyakorlás eljárásai sokkal inkább építenek a családon belüli viszonyok komplexitására, mint a család komplexusaira; sokkal inkább mobilitási törekvéseire, mint szerzeményei védelmében hozott erőfeszítéseire (magántulajdon, merev jogrend). Csodálatos mechanizmus, mivel lehetővé teszi, hogy a társadalomból leszakadásra a magánjogoktól való szinte teljes megfosztással lehessen reagálni, viszont erősen bátorítani lehessen a pozitív betagozódást, a politikai jogok követeléséről a jólétnek a magánszférában való keresése kedvéért történő lemondást.

Kis túlzással akár azt is mondhatjuk: ez a családi működésmechanizmus csak annyiban hatékony, amennyiben a család *nem* termeli újra a fönnálló rendet; amennyiben merev jogi szabályozás vagy állami normák rákényszerítése nem fagyasztja be az általa táplált reményeket, illetve a belső és külső nyomásoknak és elvárásoknak azt az összjátékát, amelyek őt magát a lehetséges vagy áhított változtatások lehetséges terepének tüntetik föl. Csak ezen az áron léphetnek a függőségi viszonyok helyébe a följebb jutás esélyei; csak ezen az áron válthatja föl a szolidaritás kötelékeitől való függést a *követelések* kiküzdésének akarása. Csupa olyan dolog, amely a családot mai társadalmaink esszenciális alakzatává, a parlamentáris demokrácia nélkülözhetetlen tartozékává teszi. S innen nézve az is rögtön érthetővé válik, miért is nem a család intézményének védelme vagy fölszámolása melletti voksolás lesz majd a XX. század nagy problémája, hanem azoknak a kérdéseknek a megoldása, amelyek család és társadalom két neuralgikus „illeszkedési pontja” körül merülnek fel. Nevezetesen: 1. Hogyan lehessen az alsóbb néposztályok körében úgy elejét venni a családok ellenállásának és az egyéni eltévelyedéseknek, hogy a szükséges beavatkozások ne járjanak túl nyilvánvaló előnyökkel, illetve ne tegyenek szükségessé túl brutális szankciókat, melyek következtében újra fölúthetnék fejüket a függőség, illetve az organikus szolidaritás régi formái (tekintsük ezt a gyámsági komplexum problémájának). 2. Hogyan lehessen maximálisan összeegyeztetni a család autonómiájának elvét – beleértve annak minden egoizmusát és sajátlagos ambícióit – a családtagok szocializálásának eljárásaival (tekintsük ezt a képek szabályozása problémájának).

Jassó Judit

NATÚR NŐ

Szeretem az ilyen natúr nőket.
Tisztán adják elő a mondanivalót,
Nincs félreérthető kifejezés benne,
Nem szükséges melléjük magyarázat.
Anyának szerettem volna ilyen,
Aki, ha rám néz, mindent félretesz,
Elég, ha rács, egy kapaszkodó,
Hangulatai nem festik át.
Megnyugtató s egyben jellegtelen.
Hisztériára gyakorlatilag képtelen,
Vannak határai legbelül,
Nem szorul korlátozásra itt kinn,
Nem szól rám, hogy iszom a kávé,
Csak elém teszi, egy tej, két cukor.
Én is lehettem volna ilyen,
De legalul van az eredeti szín.
Születni kell, azt hiszem, erre,
Vagy sóvárogva várni, míg lepattogzom.

PUSZTÁBA KIÁLTOTT SZÓK

Az elmúlást nem lehet
Apránként elfogyasztani,
Mint egy adag sült krumplit.

Egészben nyeljük le,
Keserű pirulát,
A gyógyulás halvány
Reménye nélkül.

Valamiért mégis jó,
Mert immár
Kétségek nélkül,
Remények nélkül
Maradni

Olyan ismerős érzés.
Mintha élnél.

Miklya Anna

AMELYBEN AZ ÚJ ÉVET KÖSZÖNTI

Ez egy teljesen új!
A régit elhasználtuk.
Mielőtt elmész fürdeni,
csomót kötsz az óvszerre.
Magyarázd már el, minek.

Olyan hideg van idebent,
hogy nem érzek semmit
a bőrömön. Lepakcsoltuk
a fűtést, mert majd úgyis
felmelegítjük a szobát.

Hosszú télre ítéltettünk.
Mióta a pénzünk elfogyott,
durva vagy az ágyban,
nem szeretem, de meg tudlak
érteni. Nekem az a fontos,
hogy minél melegebb legyen.

Tavaly rosszul teremtek
a fák. Fürdés után, még
gőzölgő testtel, kiállsz a kertbe.
Megmosakszol a friss hóban,
majd az almafa tövében
könnyítesz magadon.

Kitakarózva fekszem.
Ez a sápadt hideg szoborrá
dermeszti a mellemet.
Nem merek felöltözni,
lehet, hogy bejössz és
előlről kell kezdenem mindent,
másodjára talán jobban sikerül.

BETAKARÍTÁS AZ ALMÁSKERTBEN

Itt van az ősz. Félttem a fáimat,
rettegek tőled. Megállsz előttem,
a kezedben metszőolló és kosár,
azt mondd, ez a szüret
az utolsó közös kötelességünk.

A hideg egy selymes szőrű, apró
állat összetekeredve a gyomromban,
egyelőre nem éhes. Azt nem mesélem el,
hogyma reggel ismét eszembe jutott
a halál, nem emlékszem, pontosan miről.

Álltam a teraszon, kezembe fagyva a reggelid.
A reggeli a nap legfontosabb étkezése.

Soha többé nem eszem gyümölcsöt,
mondd, és hogy furcsa, még mindig
szépnek látlak. Ostoba vagy, a gyümölcs
jelen, a szépségem múlt idő.

A kezem ma reggel elfagyott gallyakból,
könnyen törhető ujjakból áll, és reszket,
a fene egye meg. Nem akarlak etetni többé,
és nem akarom nézni ezeket a fákat.

Terveket készítesz a reggelid fölött. Hogy
mennyi ideig tart lecsupaszítani itt mindent.
Hogyma hány kosárral szedünk majd, és kinek
ajándékozzuk tovább. Görcsösen nevetek.
Megbántva nézel.

Pedig csak elképzeltem a termést,
ahogyma fonott kosarakban, különként vagy
darabonként beterítjük vele a várost,
minden ismerősnek juttatva
egy harapást a gyűlöletünkből.

Gellén-Miklós Gábor

A MENET KIFOGÁSTALAN

A gördülékeny ember. Csapágyait
rendszeresen begépszírozza.
Már ahogy a vonatról leszáll,
a hajnali napfénytől csillogó csavarkulcsokkal
azonnal orvosolja a hibát.
Ráhúz. Megszorít. Szerelmi életén
a menet kifogástalan, az anyacsavar nem lötyög.
A dolgai sohasem rozsdásodnak. Kezében
ügyesen jár a drótkefe.
A MÉH-telephez vezető út számára ismeretlen.
Nagy hangsúlyt helyez a prevencióra. Nem
beelőz, csak megelőz. Nem ölel,
csak karbantart.

MELYBEN A SZERZŐ CSALÁRD SZERELMESÉT ÁTKOZZA

És kísértsen téged minden éjjel:
a Tejipari Tröszt elhagyott gyárudvarának szürkésége
a száz éve a szekrény aljában felejtett lódenkabát szaga
a nikotintól sárga ujjú Elemér bácsi félszemű macskája
a *Delta* tudományos és ismeretterjesztő tévéműsor főcímenéje.
És a moziban avasodjon meg a popcorn a kezedben.
Zárják be a mozit. Égjen le porig.
Egész további életed legyen egy hosszú-hosszú filmszakadás...

Tillmann J. A.

LÁTTAM A TENGERT

„You need space to be able to think.”

(Brian Eno)

„Az ember földi lény, földjáró. Ezért is illeti az égitestet, amelyen él, »Föld« névvel, jóllehet felületéről ismeretes, hogy közel háromnegyede víz és csak egynegyede szárazföld, és a legnagyobb földrészek is szigetekként úsznak benne” – írja Carl Schmitt *LAND UND MEER* című kisméretű, de nagy formátumú könyvének bevezetőjében.¹ Később még azt is megvallja, hogy csak azért merészel a tengerről beszélni, „mert a tenger csodájának két követére és hirdetőjére, a nagy kifejezőerővel bíró francia történészre, Jules Michelet-re és egy nagy amerikai költőre, Herman Melville-re hagyatkozom”.

Jules Michelet, írja, „1861-ben kiadott egy könyvet a tengerről, egy himnuszt a tenger szépségéről és világának még felfedezetlen csodáiról, teljes földrészek gazdagságáról [...] Míg Melville a világóceánokra nézve az, ami a Földközi-tenger keleti felére nézve Homérosz. Ő írta az óriásbálnáról, Moby Dickről és a bálnavadász Ahab kapitányról szóló nagy elbeszélést (1851), és ezzel a legnagyobb eposzt költötte az óceánról, mint az elemek egyikéről”.²

Mondandóm során természetesen mindhármuk belátásaira, továbbá saját, különböző tengerekről szerzett tapasztalataimra támaszkodom, amikor a tengerrel kapcsolatos művészi munkákról beszélek. Persze nem mondhatom azt, amit a zenész és videóművész Brian Eno nemrég egy interjúbán elmondott, hogy a „tengerparton nőttem föl”. Így azt sem, hogy „a gondolkodás és az érzelmek mennyire a horizonthoz illeszkednek, ha az ember az óceánhoz közel él”.³ Ám Enóval együtt – akinek munkássága, kivált a *MUSIC FOR AIRPORTS* és az *ON LAND* albumjai edukációm meghatározó része – elmondhatom, hogy „Ha az ember hozzászokott a térhez, térre van szüksége a gondolkodáshoz”.

A tér tágasságának tapasztalatához persze nem elengedhetetlen a *suffolki* tengerparton fölőlni, elég elmélyülni a zene vég nélküli terében – lévén, miként egy másik zeneszerző, Mihail Enescu is állítja: „A zene maga is tenger. A tenger maga is a zene egy formája.”⁴

A tenger mindazonáltal nem egyszerűen a földi jelenségek, térségek vagy tájékok egyike. Sokkal inkább olyasvalami, amiben a világ alapvető vonásai maradéktalanul jelen vannak.

A tenger régtől fogva az irodalom, majd később a képzőművészetek kitüntetett tárgya. Herman Melville regénye és Jules Michelet nagy esszéje egyaránt a közvetlen tapasztalat és a közvetett tudás szövedékéből áll. Melville éveken át volt tengerész, Michelet a természettörténet korabeli diszciplínáját is művelte; természettanulmányai a tengerek mellett a hegyek flórájára és faunájára is kiterjedtek.

Nagyszabású munkáik a XIX. század közepén készültek, abban a században, amikor a hajózás először terjedt ki az egész Földre – és vált lehetővé a tengerek teljességének tekintetbevétele.⁵

Nézetük a világtengerről globális, mégis határozottan különbözik a ma közkeletű szemlélettől. Melville bálnavadászai úgy hajóznak a tengereken és óceánokon keresztül, mint ahogy a mai globális utazók keresztezik őket egyik szárazföldről a másikra szállván át. Michelet tudós vizsgálódása a földtörténeti eredettől a sarki tengereken át a legkü-

lönbözőbb vízi jelenségek és viharfajták leírásáig a tenger majd' minden vonatkozására kiterjed.

Nem csekély mértékben rettegett

Amíg a kontinensek közti utazás hajóval történt, addig vitathatatlan érvényű volt, hogy „*az óceán nem csekély mértékben rettegett tárgy számunkra*”.⁶ Edmund Burke a XVIII. század közepén, a fenségesről szóló értekezésében jutott erre a megállapításra, ahol ennek sajátságát alkotó jellemzők (az erő, a hatalmasság, a végtelenség, a rettenet) legfőbb példaként említi.

Ugyanezt az érzületet intonálja Michelet könyvének kezdőmondata: „*Egy holland tengerész, megtéveszthetetlen és hűvös megfigyelő, aki életét a tengereken töltötte, nyíltan megvallja, hogy az első benyomás a tengerről a félelem.*”⁷

Ez a félelem, főként a hajóépítés és a hajózási technológia fejlődésének köszönhetően alábbhagyott, de nem szűnt meg. W. H. Auden 1951-ben szükségesnek tartja megemlíteni, hogy a tenger „*olyannyira kevésbé barátságos szimbólum, hogy az első dolog, amit a Jelenések Könyvének szerzője az új ég és új föld víziójában az idők végezetén megemlít, az az, hogy »tenger többé nem volt.«*”⁸

A XX. század közepétől a hajózást, mint az interkontinentális személyszállítás médiumát, gyorsuló ütemben felváltotta a légi közlekedés, és a hetvenes években meg is szűnt. A tengerészek egykor nagy népe mára összezsugorodott, a technológiai fejlődés folytán a mai teherszállító és halászhajók legénysége néhány főből áll. Bár a Föld felszínének mintegy háromnegyedét továbbra is tenger borítja, és időről időre a hajótörések és a cunamik révén hírért vesszük roppant erejének, úgy tűnik, hogy a modernitásnak ebben a korszakában a félelem háttérbe szorult.

A folyamat paradox voltát mi sem mutatja jobban, mint a hajótörés metaforájának átalakulása: a XIX. században – amint azt a *HAJÓTÖRÉS NÉZŐVEL*⁹ című könyvében Hans Blumenberg leírta – elvész a néző szilárd álláspontja, addig biztos pozíciója megszűnik; a hullámok hátán találja magát. Ehhez képest a XX. században az európai kultúra embere fölébe kerekedik a tengernek – anélkül persze, hogy legyőzte volna. A fölébe kerekedés szó szerint történik, kerékkel bíró szárnyas szerkezetek révén: előbb a víz és a Föld felszínének, aztán pedig a Földnek is. A hajózás metaforái az űrhajózás metaforáivá alakulnak át. A tengerek hajósainak képét fokozatosan az űr és Föld nevű űrhajó utazói váltják föl. Buckminster Fuller amerikai építész és feltaláló 1963-ban könyvet jelentet meg *HASZNÁLATI UTASÍTÁS A FÖLD-ŰRHAJÓHOZ* címmel.¹⁰

A tenger természetesen nem szűnik az érdeklődés és a figyelem tárgya lenni; mi több – a tengerpartokra irányuló, a XIX. századtól egyre növekvő turizmus folytán – egyre több ember közvetlen tapasztalatává válik. Az addig domináló félelmetes és rettegett vonásai helyett más jellemzői válnak meghatározóvá.

A horizont távlata

A tenger a tér mértéke. A világ alapvető arányait teszi nyilvánvalóvá. Nem mintha a szárazföld horizontja és a fölé boltozódó ég nem igazítana el a méretek és milyenségek tekintetében. Látványa mégsem oly átható, mint a tenger horizontja: „*Egy roppant kiterjedésű síkság éppoly hatalmas látványt nyújthat, mint az óceán; de valaha is eltöltheti-e elménket akkora dolgokkal, amekkora maga az óceán?*” – kérdi Burke.¹¹ Nem mintha az ég nem adna eligazítást a magasság és a mélység, a méretek és az arányok felől, a tenger esetében azonban ez közvetlenebb és áthatóbb. „*A tenger érzékeinket a legközvetlenebb hatásokkal érinti* – írja Friedrich Ratzel, a geográfia egyik alapító atyja. – *Töretlen síkként*

olyan tágas pillantást tesz lehetővé, amire egyébként a földön nincs mód. A kör formájú horizont az égbolt fölébe ívelő harangjával tisztán és mindenütt csak a tengeren található meg.”¹² Írásában Ratzel arra is kitér, hogy „aki megvizsgálja a »tenger vonzását« magában vagy másokban, akiket megragadott, mindig a horizont távlatára mint a tenger képében ható legmélyebb hatásra talál”.¹³

Ratzel leírásában különösen figyelemre méltó az a mozzanat, ahogy a tenger feltárása során előbb a földi morfológia leírását adja, majd pedig, amikor a tenger távlatát mindenben túlmenő határként merül föl, átadja a szót másnak, egy másik tudomány művelőjének: „A tenger töretlen felszíne a legkiterjedtebb sík a természetben. Ugyan egy nagy síkföld is ugyanolyan tágas körkörös kilátást nyújt, mint a tenger, ám sosem jár azzal a mélyreható benyomással, mivel a tájék híján van az anyag és a szín egységének, és a tökéletes sík a szárazföldön különben is ritka. Az egyhangú sztyeppéken és sivatagokban ritkán támad az embernek olyan benyomása, mint Darwinnak, aki – a Föld körülhajózása során – a Magellán-szoros vég nélküli öblei láttán úgy fogalmazott: mintha e világ határain túlra vezetnének.”¹⁴

A tengeri távlat szinguláris sajátossága ez; az immanenciában legnyilvánvalóbban jelen lévő transzcendens téri tényező. A „tenger vonzásának” nem éppen elhanyagolható eleme. E horizont távlatát mindegyre fölveti a létkérdést, amit Tábor Béla téri vonatkozásában így írt le: a „végső filozófiai, ontológiai, metafizikai kérdésnek – magának a spekulációnak, az elméletnek – az értelmét, jelentőségét, »gyakorlati« értékét” illető kérdés. Egyszermsmind „Orientáció, mértékegység keresése: annak a térnek a keresése, amely feloldja egzisztenciánk szorongató zsúfoltságát, a támadó valóságot mérhetővé teheti, és ezzel kivédhetővé minden kicsinyes elemnek azt a hipnózisát, hogy ő az abszolút mérték, amelynek alá kell vetnünk magunkat.”¹⁵

Az antik görög gondolkodás számára „a megismerés láthatatlan mértéke” (Szolón) az, ami mindent összetart.¹⁶ „Mindennek mértéke, alapja és ismerete a tenger felszínén ringatózik – írja Szolónt értelmezvén Hannes Böhringer. – A nehezen elérhető mérték tapasztalásalapja a tenger csendje.”¹⁷ (A tenger csendjében, az elsimult víztükrön az ég tükröződik.)

A tengernek ez a mértéke nemcsak az ókor, hanem minden korszak embere számára adódó tapasztalat: „A tengeren az embernek első benyomása a gigantikus szakadék, a végtelen, saját semmiségének átérése” – idézi Michelet a könyve elején említett tengerészt.¹⁸

Eulógia a horizonthoz

A tenger és a partjáról nyíló látvány Eduardo Chillida baszk szobrász számára is meghatározó tapasztalat volt. Ezt főként az Atlanti-óceán partján álló monumentális művei, a tengerparti sziklákból kinyúló SZÉLFÉSÜK, valamint az EULÓGIA A HORIZONTHOZ című munkája tanúsítják, de más művei és megnyilatkozásai is erről tudósítanak.¹⁹

Az óceán, a „tágasság iskolája” alakította ki gondolkodását a térről, amely aztán, a Heideggerrel való találkozását követően a térről folyó filozófiai diskurzusra is hatással volt. (Ez a találkozás indította Heideggert A MŰVÉSZET ÉS TÉR című írására.)²⁰

Chillida egy interjúbán arról beszél, hogy: „A tengerpart az a hely, ahonnan nagy távolságokat lehet látni, és nagy a horizont. Munkám, az »Eulógia a horizonthoz« is ezen a parton van, Gijonban, és elengedhetetlen hozzá ez a különösen tágas horizont.”²¹

Nagyméretű műve a horizont két sajátosságára reflektál: a nagyságrendjére és körkörös jellegére: a mintegy 10 x 10 méteres alkotás nyitott teret ölel körül. Így teremt lehetőséget arra, hogy látogatói átérezhessék földhöz tartozásukat: arányosan és horizonttal övezve. A horizont körbevesz; közös emberi köteléket képez. „A horizont nagyon fontos számomra, mindig is az volt. Minden ember egyenlő, és a horizonton mindnyájan testvérek vagyunk; a horizont a mi közös hazánk.”²²

Ahol kezdetét veszi a végtelen

A horizonthoz intézett eulógia lényegi jellemzőket mutat, de mindemellett a horizont legfőképpen az, ahol kezdetét veszi a végtelen. Bár a vég nélkülinek tudvalévően nincs kezdete, a horizonton paradox módon mégis megjelenik. Hozzánk mért kiterjedése nyilvánvalóan véges, ám rajta túlmenve nem juthatunk ilyen következtetésre.

„Bárhol is pillantja meg az ember az óceánt – írja Michelet –, mindenütt nagy hatással van rá. [...] Végtelensége nem látható, de mégis érezhető, hallható; végtelennek tűnik, és ettől a benyomás még erősebb.”²³

Leibniz is ezzel a tapasztalattal összefüggésben beszél a végtelenről: „Minden lélek megismeri a végtelent, megismer mindent, persze homályosan, mint amikor sétálni megyek a tengerparton, és hallom a tenger erőteljes moraját; közben minden egyes hullám zúgását hallom, de anélkül, hogy megkülönböztethetném őket egymástól.”²⁴

A végnélküliség, a tengernek e világ határain túlmutató horizontja nemcsak a tér, hanem az idő távlatában is sajátja. A felszín fodrozódása, a hullámok kiemelkedése és elsimulása, a mindegyre beálló változás és a változás állandósága a vizek jellemző vonása. A keletkezés és elmúlás e szüntelen és elemi eseménye szemlélője számára az időbe vetettség és az időtlenség viszonyának kérdését veti fel. Még akkor is, ha tudatában van a tenger relatív időtlenségének, hiszen létideje a Föld léteéhez kötött; azaz végső soron nem időtlen.

Az évmilliárdokon át létező tenger az ember számára mégis maga a változatlanóság, az időtől érintetlenség. Ennek belátása indította Hiroshi Sugimotót is SEASCAPES című, a tenger fotografikus leképezésének felső fokát jelentő sorozatának készítésére.

Hosszú éveken át fényképezte a tengert – a Japán-tengertől az óceánokon keresztül a különböző beltengerekig (Égei-tenger, Ligur-tenger, Balti-tenger). A fekete-fehér képek tárgya mindvégig ugyanaz; nincsenek partok, szigetek, hajók vagy emberek, csak víz és ég van. Köztük pedig, mindig a kép középtengelyében, hol elmosódottan, hol pengeélesen a horizont vonala. A tengert ez az egyedülálló sorozat mindig másként és mégis alapjában ugyanannak mutatja: változó a víztükör fodrozottsága, a levegő páratartalma, és különbözőek a napszakok, ennek megfelelően eltérőek a fényviszonyok; hol az ég a világosabb, hol a víztükör a róla visszaverődő holdsugarak miatt. De a kép mindig ugyanazt mutatja: alsó fele a vizet, a felső pedig az eget. Sugimoto a mai és az archaikus ember számára egyaránt azonosat kereste, lévén a földfelszín változó, s évek százazein keresztül még a magashegyek sem változatlanok, ezért ilyen látványokat egyedül a tengeren talált.²⁵ És ezért küszöbölt ki felvételeiről minden mulékony formát, lényt és alakzatot.

A világ változandóságához és történetiségéhez képest a tenger Melville számára is időtlen, de egyúttal valamiféle tudattalan történetiség tárháza is: „Van valami megnevezhetetlen titokzatosság ebben a tengerben [...] itt összekeveredett árnyékok és árnyak, vízbe fulladt álmok, révületek, álomlátások – mindaz, amit életnek és léleknek nevezünk – milliószámra fekszenek, álmodva, örökké álmodva, hánykolódva, mint álmukban az alvók, s az örökké hömpölygő hullámokat ez a nyugalanság mozgatja.”²⁶

A tengernek ez az alakatlan és feltárhatatlan, az ember számára hozzáférhetetlen és tudattalanba süllyedt múltja jelenik meg másik nagy meditátora, Fernando Pessoa soraiban is: „Megszámlálhatatlan órák, elengedett pillanatok sorát töltöttem éjszakai sétám során a magányos tengernél. Minden gondolat, amely valaha embereket éltetett, minden érzelem, amelyet valaha emberek átéltek, meditációm során a tengernél mint a történelem sötét rezüméje ment rajtam keresztül.”²⁷

A tengernek mint a történelem sötét rezüméjének eszméje a nyugati kultúra tengerértelmezéséből adódik: „Alapjában vad és néptelen térségnek tekintik a tengert, olyan néptelen térségnek, amelyen csak átmenetileg tartózkodnak a hajósok [...] A tenger ebben a konstrukcióban üres: egy tér, és nem hely. A tenger nem olyasvalami, aminek történelme van, legalábbis nincs írott történelme. Nincsenek rajta lábnyomok; elnyeli és elrejtí azokat, akik a felszíne alá merülnek, és azokat a hajókat, amelyekkel vitorláztak.”²⁸

A tengerjáró Melville mindezt másként látja; nem a szárazföld felől szemlélődik, számára az óceánok nagy vizei övezik a kontinensek szigeteket: „Ugyanazok a hullámok mossák a mólókat az újonnan épült kaliforniai városoknál, amelyeket csak tegnap rakott fel az emberiség legfiatalabb népe, és ugyanazok mossák az Ábrahámnál is régebbi ázsiai országok megfakult, de még mindig ragyogó szegélyeit; közülük pedig korallszigetek tejútjai, alacsonyan fekvő, végtelen, ismeretlen szigetvilágok és a kifürkészhetetlen Japán lebegnek. Így övezi körül a világ egész tömegét e titokzatos, isteni Csendes-óceán; egyetlen öblévé teszi valamennyi partot: a föld dagállyal liuktető szívének tűnik.”²⁹

Láttam

A világ egész tömegét körülvevő mivolta, kortalansága, „meghatározatlansága”, ugyanakkor mégis átható, elemi anyagszerűsége teszi a tengert a legtagabb létmetaforává. A tenger mindennek: mindennemű sokaságnak, továbbá a sokféleségek összességének is jelzője, képe, hordozója lehet. Ezért is sorjázik a tenger inkább képletes, mintsem konkrét jelentésében a különböző szövegekben. „Az irodalom és a himnológia bővelkedik az olyan reflexiókban, amelyek a tengert inkább szimbolikusan és metaforikusan, mintsem valóságos helyként jelenítik meg.”³⁰

A tengernek ezt a mindeneget hordozó értelmét J. L. Borges írta le felülmúlhatatlan tömörséggel, egyszersmind páratlan részletgazdagsággal Az ALEF című elbeszélésében.³¹ Ebben az írásban Alef az a hely „ahol a világegyetem minden helye megtalálható, s tisztán és minden oldalról láthatón”.³² Az írás egészét – miként az egész életművet – átható ironia ellenére világleírása mégis messzemenően érvényes, lévén, hogy – miként Borges a számára abszolút mércét jelentő DIVINA COMMEDIA-ról írja – „ott van minden, ami a földkerekségen létezik. Ama békés labirintus valamely pontján vár ránk minden, ami volt, ami van s ami lesz, a múlt története és a jövőé is, minden tárgy, ami az enyém volt, és ami az enyém lesz, minden...”³³

A minden – részletei sokaságában és egészében felvilágító – víziója Borges láttatásában a tengerből bontakozik ki: „Láttam a mozgálmás tengert, láttam a hajnalt és az estét, láttam...” Majd a látott dolgok – nézőpont-, időváltások és vágások sokasága révén kibontakozó – teljességének mintegy másfél oldalon keresztül történő elősorolása után zárja le víziójának elbeszélését: „szemeim látták ezt a titkos és sejtelmes tárgyat, amelynek nevét bitorolják az emberek, de amit soha ember nem látott: a megfoghatatlan világegyetemet”³⁴

Borges mesterét követi; nemcsak a mindenség leírásában, ahol „a szerző változatos és leleményes módon pontos részleteket fest”,³⁵ de még szóhasználatában is hozzá igazodik: „láttam ezt a Földet – írja Dante –: kacagva néztem a csúf, csöppnyi rögre”.³⁶

Ez a mindenre kiterjedő, szárazföldet és tengert egyaránt átfogó, visszatekintő távlat jelenik meg Ottlik Géza MINDEN MEGVAN című elbeszélésének alkonyi jelenetében is, ahol az addig a Duna-parti városra kiterjedő távlat egészen Óceániáig tágul: „Vörhenyes árnyalat játszott bele a napfénybe. Az utcazaj kitisztult, szétáradt; [...] túl a folyón, a messzeségben; elúszott és visszacsengett a Húsvét-szigetek felől. A Hebridákról. Valahonnét a Dél Keresztje alól. Istenem, gondolta Jacobi, jártam ezen a földön.”³⁷

Jegyzetek

1. Carl Schmitt: LAND UND MEER. EINE WELTGE-SCHICHTLICHE BETRACHTUNG. Reclam, Stuttgart, 1954. 3.
2. Uo.
3. Brian Eno: I WAS SWIMMING IN AN OCEAN OF TIME. (Interview, Max Dax.) *Electronic Beats*, Fall, 2011. 56.
4. A SZFINX VÁLASZOL: HARMINCÖT BESZÉLGETÉS GEORGE ENESCUVAL. Kriterion, Bukarest, 1995. 126.
5. John Mack: THE SEA. A CULTURAL HISTORY. London, Reaction Books, 2011. 99.
6. Edmund Burke: FILOZÓFIAI VIZSGÁLÓDÁS A FENSÉGESRŐL ÉS A SZÉPRŐL VALÓ IDEÁINK EREDETÉT ILLETŐEN. Ford. Fogarasi György. Magvető, 2008. 68.
7. Jules Michelet: DAS MEER (LA MER, 1861). Quadriga, Frankfurt, 1987. 16.
8. W. H. Auden: THE ENCHAFED FLOOD. London, 1951. 18.
9. Hans Blumenberg: HAJÓTÖRÉS NÉZŐVEL. Atlantisz, 2006.
10. Buckminster Fuller: OPERATING MANUAL FOR SPACESHIP EARTH. Dutton, New York, 1963.
11. Burke, uo.
12. Friedrich Ratzel: A VÍZ A TÁJBAN. (1902.) *Helikon*, 2010/1–2. 125. „Mikroszkopikus alapos-sággal vizsgálta a vizet, és közben nem mulasztotta el azt sem, hogy írásának költői lendületet adjon” – a pozitivistá tudósnak Georg Forsterről írott jellemzése saját munkásságára is érvényes. I. k. 123.
13. Friedrich Ratzel: i. m. 120.
14. Uo.
15. Tábor Béla: MEGISMERNI: TERET TEREMTENI. *Helikon*, 2010/1–2. 55. http://mome.hu/images/publications/tabor_bela.pdf 2012. 03. 21.
16. Solon: DICHTUNGEN. SÄMTLICHE FRAGMENTE. München, 1940. 46. D. 16.
17. Hannes Böhringer: DAIDALOSZ VAGY DIOGENÉSZ. ÉPÍTÉSZET- ÉS MŰVÉSZETFILOZÓFIAI ÍRÁSOK. Budapest, Terc, 2009.
18. J. Michelet: i. m. 217.
19. „A tenger az én mesterem, és sokat tanultam tőle. Fiatal koromban inkább a tengerhez akartam menni, mintsem az iskolába.” AN INTERVIEW WITH EDUARDO CHILLIDA (Sandra Wagner). <http://www.sculpture.org/documents/scmag97/childa/sm-childa.shtml> 2012. 03. 19.
20. M. Heidegger: A MŰVÉSZET ÉS A TÉR. = M. H.: „...KÖLTŐIEN LAKOZIK AZ EMBER...” Twins–Pompeji, Budapest–Szeged, 1994.
21. Eduardo Chillida, uo.
22. Uo.
23. J. Michelet: i. m. 23.
24. G. W. Leibniz: A TERMÉSZET ÉS A KEGYELEM ÉSSZERŰEN MEGALAPOZOTT ELVEI. Endreffy Zoltán fordításának felhasználásával. = VÁLOGATOTT FILOZÓFIAI ÍRÁSAI. Gondolat, 1986. 301.
25. Kerry Brougher and David Elliott: HIROSHI SUGIMOTO. Hatje Cantz, 2005. 109.
26. Melville: i. m. 568.
27. Fernando Pessoa: DAS BUCH DER UNRUHE DES HILFSBUCHHALTERS BERNARDO SOARES. Fischer, Frankfurt, 2006. 108.
28. John Mack: THE SEA. I. h. 16.
29. Melville: i. m. 568.
30. John Mack: THE SEA. I. h. 17.
31. „Az Alef átmérője két vagy három centi lehetett, de benne volt a világűr, nem kicsiben, hanem eredeti térfogatával. Minden tárgy (például a tükör üveglapja) végtelen sok tárgynak felelt meg, mert egyszerre és tisztán láttam a világegyetem minden pontjáról.” Jorge Luis Borges: A TITKOS CSODA. Európa, 1986. 346.
32. I. m. 346.
33. „Egyfajta varázsképet álmodtam itt meg, olyan illusztrációt, amely egyszersmind mikrokozmosz is; hát Dante költeménye ez a minden magába foglaló kép.” Jorge Luis Borges: KILENC DANTE-TANULMÁNY. = VÁLOGATOTT MŰVEI IV. AZ ŐS KASTÉLY. Európa, 1999. 285.
34. I. m. 349.
35. I. m. 286.
36. DIVINA COMMEDIA XXII. Babits Mihály fordítása.
37. Ottlik Géza: MINDEN MEGVAN. Magvető, 1969. 326.

Fenyvesi Orsolya

A CIRKUSZ ELJÖVETELE

Négyszögre építkeztek, pedig
örömeiket kör alakúnak képzelték
– sokat gondoltak vonatkerekre –,
míg el nem jött a cirkusz a távoli vizek felhőivel,
hogy magához vegye őket.

A cirkusz éjszaka érkezett,
és azonnal szét is tárta combjait.
A templom kárpitja
fölétől aljáig kettéhasadt volna,
de otthon senki sem maradt.
A csapokat elzárták, lefedték a kutakat,
az égitestek se vándoroljanak tovább.

Csak egy cirkuszi medve keringőzött
rózsaszín tornadresszben az ütemre,
hogy őt valaha szerették, szerették.
Akik pedig otthonról érkeztek,
most belefeledkeztek a gömbök magányába,
és örültek nagyon, hogy bizonyosságot nyertek:
egyetlen ember az egyetlen királyság,
ami nem megy veszendőbe.

FIGYELŐ

VAN, ÉS LEGYEN IS

*Szvoren Edina: Nincs, és ne is legyen
Palatinus, 2012. 162 oldal, 2800 Ft*

Szvoren Edina új(ra) kötetbe rendezett elbeszélései beszippantanak, elnyelnek, mint a perzsa-szőnyeg a porszemeket. Kettőnk (kötet és én) méretei is nagyjából így viszonyulnak egymáshoz, kivételes pillanat – szép hosszú pillanat –, amikor aggályok nélküli kötetet tarthat kezében az olvasó (és a kritikus), és földig hajol, a perzsához. A távolról, egészében szemlélt bonyolult és gyönyörű szöttekhez közel hajolva meglátom részleteinek gazdagságát, cikornyáinak fífikáit, motívumainak ismétlődéseit, játékát, szövésének sűrűségét, kifinomultságát. A NINCS, ÉS NE IS LEGYEN című kötet a PERTU-nál is „közelebbi” (erről később), egységesebb válogatást eredményezett, nem mintha az egységesség követelménye és kikerülhetetlen erénye lenne az elbeszélésköteteknek, bár hátrányukra sem válik, jelen esetben a kielélelőbb, azonos irányba tartó jelentések és prózapoétikai jegyek adják e kötet egységét. A PERTU-ban még helyenként, de tényleg csak helyenként meglibbenő mesterkelt megszólalásmódok, prózamodorosságok teljesen elkoptak, Svzoren Edina hangjára (hangjaira) talált.

A szövegek nem a történetek miatt, által szippantanak be, hanem sokkal inkább a történetek szövése, vonalvezetése nem engedi félbehagyni, megszakítani az olvasást; a sűrű szálak, rétegek között a történetek lassan imbolyognak elő, lassan bontakoznak, már amennyire bontakoznak. Az utalások, magyarázatok nélkül hagyott „fura” kijelentések nyomán várjuk, hogy kiderüljön, kikristályosodjon valami – a titok, a történet, a pontos események, de általában a talányok, sejtetések, valószínűsíthető következtetések, kifejtetlen utalások nem lépnek „előre”, megtorpannak, olyan hiányérzeteket hagynak maguk után, amilyeneket az emberi világgal, létünkkel, önmagunkkal kapcsolatban is folya-

matosan érzünk. Értjük; érezzük, hogy értjük, bízunk benne, hogy érzéseinkből és tapasztalatainkból jól következtetünk létünk lényegére, működésére, de mégis jó lenne, ha valaki elmagyarázná ezt az egészet. Svzoren Edina elbeszélései számomra pontosan ennek az emberi tapasztalatnak és tapasztalásmód ábrázolásának, a „csilló véletlen szálaiból” összeszőtt és felfeslő emberi létezés (meg)értésének nyugvópont nélküli lenyomatait: „véggépp nem tudom, hogyan adjak számat arról a gyötrelmről, ami nem a részletekben rejlik, hanem az egészben”. A szövegek eltérő rétegekből építkező, körkörös, a lényegét folyamatosan önmaga előtt görgető elbeszélésmódja indul e gyötrelm nyomába. Mint ha a szerző az objektív, külső látásmódot eleve tagadná, a történetek mindig rögzített nézőpontokból, rendszerint egy szereplő belső tudat- és nyelvi formái felől artikulálódnak. A szigorú értelemben vett elbeszélő, leíró, tapasztalati, szenzuális, továbbá a tárgyi világra vagy emberre, múltra, jelenre, konkrétan vonatkozó és/vagy általánosított és olykor reflexív kijelentések, megnyilatkozások akár mondatról mondatra váltják egymást, szüntelen mozgásuk, villódzásuk a dolgok megátélésének, a tudat működésének, elterelő, védekező mechanizmusainak mozgásait is érzékeltetik. Ám egy idő után a mondatok, kijelentések, látványelemek, motívumok, megfogalmazott érzetek elkezdenek egymásra vetülni, összehabarcosodni, mintákat rajzolni; a konkrét dolgokra vonatkozó kijelentések, referenciális állítások átvittebb jelentéseket kapnak, metaforikus síkon vagy több esetben is hasonlatok részeként mozognak tovább. Így teremti meg a tudat és a szöveg a dolgok közötti kapcsolatokat, valódi vagy „tettetett” relációkat, ok-okozati viszonyokat, sejtéseket, ám a végpontokig, a dolgok végső megértéséig, kimondásáig, lezárásáig sosem merészkedik.

Mindebből a – mondhatni – szvoreni, kicentizgetett szövegépítményből bontakoznak (ki) a történetyszerűségek, amelyek leginkább élet-helyzeteket, családi, szerelmi kapcsolatokat, karaktereket vagy lelki-tudati állapotokat ábrá-

zolnak, az emberi jellemek, reakciók, viselkedések végtelen, mindig megdöbbentő vagy megdöbbentően ismerős variációit. Újdonság talán a korábbi történetekhez képest, hogy a szerző több esetben is tizenöt-husz vagy még több év eseményeinek töredezett, kacskaringós láncolatát is végigvezeti (NINCS, ÉS NE IS LEGYEN, EGY ELBESZÉLÉS HÉT FEJEZETE). Az írárok hangulatát, érthetőségüket, követhetőségüket tovább csavarja az elbeszélő „magatartása”, viszonyulása. Ahogy már említettem, az alkotó a legtöbb esetben (kivéve HUNDESCHULE, BÁBEL TORNYA) valamelyik szereplőjére bízta az ennek következtében egyes vagy többes szám első személyben mondott elbeszélést, amit időnként tovább bonyolít azzal, hogy választott szereplője különös odafordulással végig valaki máshoz, egy másik szereplőhöz beszél (Izsák), vagy személytelenített távolságtartással, harmadik személyben beszél önmagáról (FÉL ÓRA RÖVIDEBB, MINT EGY HASZID ÉNEK). A mondásnak ez a bonyolultsága, megtekerttsége a nézőpontok egységét, kitüntettségét, sajátlagosságát érzékelteti, az emberi viszonyrendszerek „problémás” bonyolultságát s ezek megértésének nehézségeit. Az elbeszélések szándékosan késleltetik a családi és egyéb kapcsolatok, sőt olykor a nemek tisztáz(ód)ását, kevés nevet használnak, helyettük a családi viszonyokat hangsúlyozzák (Anya, Apa, Édesanya, Atya, Szerelengyerek, fiad, lányom stb.), az eltéphetetlen kötelékeket, „birtokviszonyokat”, amelyeket, ha akarjuk, ha nem, elviselhetetlenségük, tragikusságuk, elháríthatatlanságuk ellenére is magunkkal kell hurocolnunk egy életen át. A történetekben nemcsak ezek a kötelékek, hanem minden más történetelem, látvány, érzés, gondolat is evidenciaként bukkan fel, magától értetődően, mintha már (köz)ismert, tudott dolgok (újra)mondásáról lenne szó. A reflexiók, magyarázatok hiányában szenvtelenül, evidenciaként feltárt részek egyfelől, mint újra felforgatott sebek, mintha a szereplők önmaguknak, emlékeztetőül mondott, a befogadók által véletlenül meg/kihall(gat)ott monológok, szövegek lennének, melyekből, épp ezért, a kívülállónak (hallgatónak) nehéz bármilyen egységet összeállítania. Másfelől ezek a magyarázatok nélküli evidenciák, érzetek, események mintha olyan közös emberi tapasztalatokat tárnának fel, amilyenekben, ha nem is éppen ezekben, de nagyon hasonlóknak, mindannyian részeseülünk: a családi, szerelmi kapcsolatok ismét-

lődő fordulataiban, a magány, boldogtalanság, szorongás picit más, de mégis nagyon hasonló mintázataiban. A történetek nem mondanak ki konklúziókat, semmit nem vezetnek egészen végig, semmit nem emelnek általános szintre, nem adnak morális útmutatót, értelmezéseket; nem akarnak túlnőni önmagukon, az elbeszélőjükön, sem az olvasón, kimetszenek egy darabot (a létből), aztán otthagyják, koncként, nekünk, az olvasónak; csupán határt, keretet kapnak, elbeszélőit és formait, mint a perzsa szőnyeg, amit egyszer csak méretre szabnak, beszegnek, még ha a mintázat folytatódik is a szegélyen túl. *„A szőnyeg sötét, és befejezetlen történetek vannak belehímézve, mint a függönybe is.”*

Szvoren Edina prózáját a „mindenre” kiterjedő érzékelés, szenzibilitás és mindezek pontos nyelvi rögzítése határozza meg, a környezet, tárgyi világ éles, kínosan precíz rögzítése (*„Sok mindent látok fájdalmas élességgel, s néha egyik pillanatról a másikra kiürül minden”*); az elbeszélésekben a szagok, hangok, arckifejezések, mozdulatok, látványok, foltok megfigyelése, az állapotok meghatározása dominál, mintha ezek az „elemek” nem engednék felszínre bukni az eseményeket, nem engednék a történetek előrehaladását. Olyan késleltetések, amelyek bár szorosan hozzátartoznak a történetekhez, jellemábrázolásokhoz, a fontos dolgokhoz, ám mégis mintha a „lényeg” kimondásának nehézsége vagy éppen banalitása miatt az elmondás feszengése közti réseket töltenék ki, a hősök számára sokszor jobb megfigyelésbe feledkezni, látványelemekhez ragaszkodni, mint szembesülni emberi szándékokkal, éppen törtető megalázó, kínos jelenetek részese lenni, mint például a FOLT című elbeszélésben. Sok esetben a tudat(alatti) elterelő, kompenzáló, „túlélést” biztosító eszközei mindezek, vagy olyan szemlélő, unalomterelő, emlékképeket is egymásra montírozó műveletek, amelyek a gyermekkori tapasztalás, az egyedüllét, magány mentális működésének sajátjai (FÉL ÓRA RÖVIDEBB, MINT EGY HASZID ÉNEK, A TÉRRE, LE). A környezetet, látványt, emlékképeket megjelenítő dús mondatok sorába véletlenszerűen ékelődnek a lényegi kijelentések, váratlanságukkal, „helyén nem valóságukkal” kapnak különös erőt, figyelmet, s a befogadó a mondatok további sodrásában várja a következő kapaszkodót, a helyzetek, események megértésének egy újabb darabját. Ugyan-így, általában minden előzmény nélkül buk-

nak elő azok a mondatok, amelyek egy-egy jól megragadott pillanattal érzékeltetik a szeretkezések, közösülések megtörténtét, hangulatát, minden elidőzés, színvetés nélkül.

A szerző prózavilágában az emberi helyzetek, kapcsolatok, események felsejlő abszurdításait a tárgyi világ, emberi környezet is magán viseli („*halálfejes kínai szandál*”); a teljesség, az emberi kapcsolatok hiányosságait, a terhelt, félbetört, boldogtalan emberi sorsokat, érzéseket a tárgyi világra rávetített hiányérzetek fogalmazzák meg: a függöny mintája megszakad, a szőnyeg hatványalakjára komód nehézkedik: „*A függöny épp ott vet hullámot, ahol kiderülne, hogy a vadász eltalálja-e a menekülő vadat. Egy patakot kellene átugrania.*” „*A háromfőös szekrény éppen a szőnyeg legizgalmasabb részeit takarja el. Ki merné megkérdezni Atyától, hogy mi van a szekrény alatt?* [...] *Egy hosszú nyakú madár elindul, és meglát egy másik hosszú nyakú madarat. De aztán mi következik? És mi volt a szőnyeg előtt?*” Hasonló szerepet kapnak a szavak is, sokszor a létezés képtelenségét, visszasságát, hiányosságát érzékeltetik, a szereplők „fennakadnak” bizonyos szavakon, kifejezéseken („*Röhejes, hogy gondolkának hívják a csellót, az osztálytársaim viszont akkor nevetnek, ha asztalitenisznek mondom a pingpongot*”), az egyedekre jellemző nyelvhasználatból (idiolektus) adódó feszültségek is az idegenségérzetet, az emberi kapcsolatok működésképtelenségét erősítik: „*A babajki csak egy szó, a férjem is.*” „*Zavarba hoz a szavaival. Én meg szégyenkezem, ha bizonyos szavakban ki kell mondanom minden szóttagot, úgy-hogy inkább lerövidítem a nevét.*”

A kiélelt érzékek, a tárgyi világ, emberi tettek, mozdulatok, gesztusok pontos rögzítései időnként késleltetnek, lepleznek valamit, vagy a szereplő (és olvasó) figyelmét terelik (el), a lét abszurdítását ironikus távolságtartással szemlélilik, ám leginkább a boldogtalanság, örömtelenség és büntudat állandóságát hordozzák. Szvoren Edina alakjainak „hétköznapi” gyaroltságai az égre kiáltanak, de általában nem ezek miatt van büntudatuk, létük alpból a boldogtalanságra, örömtelenségre van hangolva, valami ősi félelmet, szorongást, bűnösségtudatot hordoznak magukkal, magukon, s ez alól a gyermekek, kamaszok sem mentesek. („*Félek a büntől, félek, hogy valóságossá válik minden, amit elképzelek. Rettegek, hogy Édesanya ágyának esik, aztán meghal.*”) Ez a közös alaphang bűg szüntelenül, ilyen, mint a szirének hangja, a szövegek min-

den rétegét rezonáltatva. Szvoren alakjai nem lázadnak (nem is moralizálnak), sorsuk megváltoztathatatlanságának hitében szenvednek, feszengnek, tűrnek, tengődnek – „*[a] rossz lelkiismeret azt diktálja, hogy színlelek olyankor is, ha nincs takargatnivalóm*” –, vagy inkább félrelépnek – több értelemben –, hogy frusztráló büntudatuknak okot, alapot adjanak, hogy boldogságra való alkalmasságuk, érdemességük esélyét végképp eltöröljék, s lehessenek azok, amik: végképp boldogtalanok. „*Végül nem csináltam semmit. Még a fiamnak sem szóltam.*”

Értelmezésemben a NINCS, ÉS NE IS LEGYEN kötet cím hiányzó mondatrésze (alanya) nem más, mint a boldogság; a fogalom a szó hiányával, kimondatlanságával, ott nem létével tüntet: hiányzik. A címadó elbeszélés kamasz beszélője azonban egyértelműsíti, kitölti ezt a grammatikai (ha másfélét nem is) hiányt: „*Édesanyám, egyetlenem, nincs boldogság a Földön, de ne is legyen.*” Ennél azonban sokkal érdekesebb az erős tiltó formula, a teremtmőrével, igével (legyen!) szembefeszülő gesztus, a boldogság létezésének tagadása, nunc et semper. Hozzátehetjük még ezt is: in saecula saeculorum. A boldogság lehetőségének dacos eltörlése, a szenvedés, a megálázottság (FOLT, EGY ELBESZÉLÉS HÉT FEJEZETE és még sorolhatnám) mintha a szereplők egyetlen lehetséges és talán – örök időktől hordozott – megérdemelt létállapota lenne, ám ha ez(ek) – szenvedés, büntudat, boldogtalanság – nincs(enek), akkor megbocsátás, kegyelem és semmiféle gondviselés nem érkezhethet, pedig e bűnös állapotot, helyzetet más nem számolhatja fel. Nem mintha az elbeszélések többsége – ám a kivételek jelzésértékűek – konkrét, kimondottan vallásos, transzcendensre, istenire vonatkozó utalásokkal élne, s a feloldozást, megváltást sem felsőbbrendű lénytől várják (mivel nem is várják), mindezeknek inkább laicizált, „földi” formuláira lenne valamiféle ki nem mondott, tudatalatti vágy és szükség, ám mindez nagyon távol van az alakok morális, tudati, önreflexió szintjétől. A címadó történet kiskamasz elbeszélője még szeretne valamilyené válni, szeretne megbetegedni, hogy törődjenek vele, sajnálják, szeressék, szeretne valamilyen bünt elkövetni, hogy figyeljenek rá, megbüntessék, mert a büntetést a feloldozás követi: „*Jó volna, ha Emmi néni haragudna rám, mert akkor megbocsátana. Szeretem őt, és félek tőle. Azért félek, mert semmi félelmetes nincs benne.*” Akislány még imád-

kozik is, bár a büntetést és megbocsátást már inkább a tanárától vagy az apjától várja, semmint Istentől, a gyermeki érvélés az elmélyült, személyesre hangolt hit „balassis” alkudozását is megidézi: „*Most már nem csak esténként imádkozom. Két dologra kérem az Istent: hogy bocsásson meg, és hogy lehessen még romlottabb, mert akkor a megbocsátás is nagyobb.*” A naplóba írt vallomás nemcsak a bűn-büntetés, hanem a kegyelem gyermeken egyszerű képletét is elének tárja, a hiányt, a veszteséget meg kell élni, el kell fogadni, hogy a kegyelmi állapotot értékelni tudjuk: „*Abban a kegyelemben részesültem, hogy édesapám elutazott, csak hogy hazajöjjön.*” A(z isteni) kegyelem az ember bűnös állapota és hajlama miatt pusztán lehetőség, amely csak emberi együttműködéssel válhat hatékonnyá, megélhetővé, érezhetővé. Ám a történet folytatásában az anyává, feleséggé érő asszony mindezeket a gyermeki törekvéseket, a szeretet, törődés, odafordulás kiküzdésének módozatait feledni látszik, nem tesz semmit, hogy sorsán bármit is változtasson. Ahogy a többi elbeszélés alakjai sem, inkább a belefásulás, megalkuvás jellemzi őket: „*Előbb-utóbb mindent megszeretek, amibe bele-törődöm.*” Ez, a címadó történet részét képező, a kötet egyetlen naplórészlete piszkálja meg leginkább a boldogság tagadásának most tárgyalt kérdését, ezért is időztem vele, és idéztem belőle sokat, s lehetne itt még a teremtésre, szenvedésre, létezésre utaló mondatok közt válogatni. Ez a rész a naplóforma legbensőbb megszólalásmódjával, kurzív szedésével a kötet központi, (ön)értelmező része, s jelentése nemcsak saját történetére irányul, hanem kötetcímmé emelve, a többi szövegre is rávetül.

A NINCS, ÉS NE IS LEGYEN világa isteni és emberi kegyelem nélküli világ, amelyben Izsák még az áldozattá válás közelébe sem jut, s amelyet isten- és embertelen gyalró törvényszerűségek működtetnek. A kötet szűk metszetét adja az emberi létezésnek, történetei fullasztó, megalkuvásokkal és megaláztatásokkal teli helyzeteket, emberi viszonyokat, felszámolhatatlan állapotokat ragadnak meg, a szerző egy szorongásokkal, elfojtott vágyakkal, szenvedésekkel, kilátástalan sorsokkal teli világhoz megy közel, olykor zavarba ejtően közel, s a létnek ezt a nagyon is valós, de szándékoltan nem teljes dimenzióját szövi össze sűrű, erős szövegekké. Ám időnként sejteti, hogy egy másik dimenzióban, létmetszetben „[n]em minden folyót hívnak

Dunának, és nem minden szőnyeget takar el komód”, a minták másként folytatódhatnak, és más egészet rajzolhatnak ki, és valahol létezik (és legyen) az, amit a zárótörténet ígér: az öröm.

Visy Beatrix

MINT AKI A RÍMEK KÖZÉ CSAPOTT

Marno János: *Kairo*s

Palatinus, 2012. 168 oldal, 2100 Ft

Két időfogalom szembenállását eleveníti fel Marno János legújabb verseskötetének címe. A görögök által érzékletesen és szellemesen megjelenített kronoszt a folyó, az érzékeink számára folytonos telésben lévő idő megnevezésére használták, míg a költő által most címként szereplő idő, a kairoosz a jelentőséggel teli pillanat, a múlásából kiszakított tartamot jelölte, amely a kronosztól eltávolítva, önmaga jelentőségével telítődik. Nem meglepő, hogy az időbeli folyamatokat filozófiai szempontból elemző történészek ezt a fogalmat már régen kisajátították az emberi társadalom fejlődésének jelesebb fordulópontjainak megnevezésére. Könnyen belátható, hogy egyes események magukon túlmutatva meghatározó jelentőséggel bírnak, míg a történelem jelöletlen pillanatai sokszor ennek a szolgálóleányai lehetnek csak. Marno természetesen igyekszik megőrizni e két időfogalom eredeti jelentését és fogalmi tisztaságát. Számára talán olyan költői látásmódnak lesz a meghatározója, amelyben, magyar irodalmi példákon szemléltetve, Krúdy természetesen a kronoszi időfogalom szellemében alkotott, hiszen ő a jeltelenül elfolyó múlt idő ellenében alkotott, s írásai éppen az események mindennapiságában, „örökidejűségében” telítődnek sajátos életszemlélettel. Ha Pilinszky költészetére gondolunk, ott mindig egy nagy és önmagában zárt pillanat lesz a mű középponti eseménye, s még a kései verseiben is ez a sokszor misztikus és egyszeri jelenség lesz ünnepélyessé, teátrálissá vagy éppen az egyén számára egyedülálló fontos tartalommal bírva. Elég egyetlen példa erre a kivételes hétköznapiságra, amikor a NÉGY-

SOROS című versében azt írja: „Égve hagytad a folyosón a villanyt. / Ma ontják véretem.” Mint a költő későbbi vallomásából megtudjuk, válásának reggelét idézi föl, amelyben ennek az apró emberi feledékenységnek is kairoszi jelentősége lesz az életében. Mint a Jánossy Lajossal készített interjúból megtudjuk (Litera.hu), Marno kötetének poétikai célja a banalitásoktól való erőteljes idegenkedése. Ez a költő eddigi életművének ismeretében egyáltalán nem meglepő, hiszen szinte kényszeres megrögzöttséggel próbálta mindig a realitás talajáról elemelni lírai világát, egyfajta gondolati eklektika, jelentésekkel való túlszűfoltóság és nehezen követhető vagy kiismerhető megszólalás jellemezte. Életművének kiemelkedő kötete, A CSELEKMÉNY – ISTEN HA EGYSZER LÁBRAKAP (1990) jelentős mérföldkő a legújabb magyar lírában, de a mai napig csak kevesen mondhatják el, hogy részmegértések mellett pontos képet alkothatnának az egészlől. Ebbéli törekvése, hogy a banalitás világától elrúgja lírai lélekvesztőjét, talán Barthes harcos tautológiaellenességével állhat közelebbi rokonságban. „A sztereotípiára iránti bizalmatlanság (mely az új szó vagy a megtarthatatlan diskurzus okozta gyönyörrel jár együtt) az abszolút instabilitás elve, mely semmit sem tisztel (sem a tartalmat, sem a választást).” (A SZÖVEG ÖRÖME. Fordította Mihancsik Zsófia.) Másként: „egyfelől tömeges szellemi elsatnyulás (a nyelv ismétlődéséhez kötődően) – gyönyörön kívüli, de nem föltétlenül örömmön kívüli elsatnyulás –, másfelől sóvárgás (marginális, excentrikus) az Új után – eszeveszett sóvárgás, mely akár a diskurzus elpusztulása is elmélet: kísérlet, mely a sztereotípiára alátámasztott gyönyör történelmi feltámasztására irányul”. Az említett „nagyversében” a főhős, Robinson, az emlékek súlyából, az idő behatároló rögzüléséből igyekszik kitépni magát, szabadulni akar az „öregasszonytól”, aki voltaképpen egykori szerelme, talán hitvese is, de megalkudván az idővel, beadta derekát a sztereotíp válműlésnek: „mert ha van szellem, az mindig valamely / alattomos gondolat vagy emlék / erejével kerít a hatalmába – most se másképpen”. (13.) Robinsonnak vigyáznia kell, hiszen mindenki kortársa lehet, akivel egynyelvű, aki a diskurzus során őt magával egyenrangúvá teszi. Ezért aztán gyötrődésének legfőbb terepe maga a vers, a szöveg, ahol realizálhatja a másik megítélését: „nem tudok biztosabb hajlékot a vers / számára, ezen kívül, mint a hullaház... ez az az árter / ahol mennél csordultabb indulattal az / ember, annál vadabbul

szűkül átérni / rajta, annál sűrűbb dolga támad azért / hogy fél-állt önkívületben igaz- / gathasson még a köréje gyűlt versnek”. (14.) Erezhetően ez a fajta rajongó „sóvárgás” az, amely az időből kitakarja az elhasználdott hétköznapiakat, s erőteljesen megnehezíti az olvasóval való párbeszédet. De ha visszautalunk a Pilinszky megragadta kairoszi pillanatra, ott a költő a legegyszerűbb, a legkonvencionálisabb szavakkal fejezte ki érzéseinek egész bonyolultságát, s hatásában mégis mindennél erősebb, talán mert az élmények kifejezésére nem nyelvként akart megfelelni, hanem magában a *dramatikus szituációban* lelte meg a nem kevésbé gyötrő mondandót.

Mindezt a legkevésbé sem szántam értékítéletnek, hiszen nyilvánvaló, hogy Marno költészete gyökeresen újat hozott az újabb magyar lírában, és az őt övező bizalmatlanság éppen az utóbbi tíz évben kezdett enyhülni, amikor részben a Telep-csoporthoz tartozó nemzedék felismerte és vállalta ezeket a vissza semmiképp nem vonható újdonságokat, sőt kiteljesíteni igyekeznek külön-külön utakon a Marno által megsemmisített poétikai igazságokat. Ám föltételezhető, hogy aki túl nagyot lép a nemzedéke nyelvi, esztétikai közmegegyezésen alapuló szemléletéhez képest, az valamiként utat is veszít, hiszen ezen a szinten képtelen a folytonos megújulásra, diskurzusra. Némiképp beszédes Marno következő korszakának versbeli önkigazítása, amikor a mitológiai Nárccsot teszi meg lírai énjét megszemélyesítő figurájának. A „nagyvers” továbbgondolásának lehetetlensége egyetemes elidegeníti a költőt a szövegeitől. Olvasója és kívülről álló értelmezője lesz a saját anyagának, hiszen egyrészt ez a szöveg teremtette meg őt, akár a szülők, ez tette Költővé, másrészt nem ismeri fel magában fogantatása pillanatát. Idegen szemmel nézi a művet, akár Nárccs a víz tükrében megpillantott saját arcát, és mivel nem látott még ennyire vonzó emberi vonásokat, paradox költő meggondolásként, ez a kötet lesz a titkos szerelme, az áhítandó kiteljesedés, az idegen, titkos énje. A valóságban persze csak annyi történik, hogy a költőnek fel kell dolgoznia a műbe zárt idegenségét, azaz, akár egy semleges olvasónak, rá kell ismernie a mű valóságos mondanivalójára. Mert némi törésvonal is húzódik a „nagyvers” testén, amely a befogadó számára kettétágolja az élményeket. Míg a kint nagyon erőteljesen a mozgást, a lendületet, az előrehaladást szolgálja, addig a vers

zárt terében megül valami XIX. századvégi nyugalom. Az otthon hiányzó melegségét, a szétrepedt világba való hazatalálásának képi megjelenítését, már szinte a Kálnoky által is megénekelt (SZVIDRIGAJLOV UTOLSÓ ÉJSZAKÁJA) orosz vendégfogadó belső terével hitelesíti: „*Ha hűlt / házamba térek, a jó vagy épp rossz hír / mit hozok – lesz-e majd ott egy régi fül / mely sápadt számra, szómra, réveteg / közelhajol?... emitt az ágy, szék, rugó- s / huzatvégek, itt szentkép lóg, ez az alköv.*” (96.) Kálnokynál: „*Poros kuckó az, nincsen ott egyéb, / csak holmi át nem látszó, piszkos ablak, / nádfonatú rossz szék, a falusi / fürdőkamráknak korma a falon / és sűrű pókháló a szögletekben. / Ott ásitózik, bóbiskol az ember / ezredévtől a másik ezredévig.*” A dosztojevszkiji hős, a Kálnoky megidézte otthontalanság levegőjében érzi meg, hogy érvénytelené lettek az eddig égyelméül szolgáló értékek, s immár csak a kronoszidó idő marad számára foghíjas fedezékül. Marno versében a posztmodern szövegkonglomerátum csapdáiban vergődve próbál a hősök kalandozásaiból újra és újra visszatalálni a vershez. Ha valaki a posztmodern attitűdöt tökéletes zsákcúcnak tételezi, az nem számol azzal, hogy az utóbbi negyven év legmarkánsabb és leginkább „internacionális” megszólalása volt ez, amelyben a művészi nyelv képes volt az önkorlátozásra, s hogy bizonyos értékek mentén kilépjen nyelvi, ideológikus elszigeteltségéből s a szövegek laboratóriumi körülmények között való újraértelmezéséből.

Míg Marno a „nagyversben” némiképpen mitológiai helyzeteket keres, akár a beckett-i moncolhelyszínek, leépült emberek lelki anatómiájának megjelenítésével, a Nárcisszal kezdődő korszak visszaül az értelmezhetőség nehézségeire, ugyanakkor a mitológiát már nem tartja önmaga megismerése központi költői eszközének. Ebben az érési folyamatban a hiátusoknak van talán a legnagyobb szerepük. Ha túl hosszan foglalkozom a Marno költészetét behatóról összefüggésekkel, annak legfőbb oka, hogy a mostani kötet némileg vegyes befogadását megfelelő kontextusba helyezzem. Úgy gondolom, hogy ez a kötet nem képes feltárni a költő előtt tornyosuló nehézségeket, valamiként nem érinti a kitűzött célt, hogy élményeit személyessé tegye. Mintha egy virtuóz lég-tornász azáltal szeretné művészetét hitelessé tenni, hogy állandóan indokokat szolgáltat az őt csodálóknak az elbizonytalanodására. Ezzel

korántsem egzisztenciája vészhelyzetét közvetíti, hanem a költői mondandó egykor aránytalanul megnövesztett témáit teszi relatívvá. Többszöri átolvasás után is olyan benyomása van a kritikusnak, hogy itt a szöveg tudatosan eltéríti a költőt attól, hogy bizonyosságot szerezzen az értelmes diskurzus megvalósulásáról, s olyan érzés alakul ki az olvasóban, hogy a versek írója is inkább értetlen befogadóként van jelen. Ennek tételes bizonyítéka éppen az a pillanat, amikor Marno képes arra, hogy megszóltassa ezt a paradoxont, tehát van gazdája a versnek, működteti is, csak éppen a befogadói oldal marad el a költő részéről, mint a kötet egyik legemlékezetesebb képében mondja: „*Egy szóba ültetni magunkat, / mely nélkülünk hajtja ki benne / majd egyszerre mondattá magát – / melyet magunk már nem értünk meg.*” (SZAVAZÁS). Az eljárás lényege, a titok, hogyan is készül a marnói vers a vegykonyhában, mint egy drága elixír: „*Szeretem magam kiforgatni / a szavaimat, kiforgatni / mintegy a vagyonukból őket, / vagy kivetkőztetem magukból, / hogy szégyentelenül magukért / beszéljenek, mint a virágok / vagy épp a lepkék.*” Már a „nagyversben” is az egyik középponti téma volt a szöveg szövegszerűsége, a vers vers volta, s a Jánossyval való interjúban is a vers meditatív születéséről beszél, amikor is nincs a költő tudatossága beleépítve a versekbe, hiszen a szöveg a létrejöttékor idegen testként veti ki magából az alkotóját. Ez a fajta szemlélet aztán megkérdőjelezhetlenné teszi az imént elkezdett idézet folytatását is, amikor felhagyva a szövegvizsgálat retorikájával, ekként fejezi be a verset: „*Hullákat látok / este a tévében a réten, / hősi halottak, nem tekintem / ezért a magaménak őket: / mészárszéknek nézem a rétet.*” (EGY SZAKASZ.) Ha jobban belegondolunk, akkor ennek a váratlanul versbe cserkészett függelékek is van gazdája, mégpedig pontosan az a figura, aki az előbb a szavakról beszélt, most pedig nézi a tévét, és nem tekint magáénak a hősi halottakat, és aki nem áll önrimet használni a rét kétszeri említésével. Ha a költő ki is vánszorgott a fenti idézetből, két alteregója mégis bent ragadt, ezek grammatikai hátterében pedig egyetlen személy áll, aki valamiképp dicséretet kap az első, megrovást a második idézet képeiért a kritikustól. Hova bújhat tehát a szerző, kérdezhetnénk, ha egyáltalán nem akar felelősséget vállalni a szövegeiért. Marno van olyan zseniális és szellemes, hogy erre is választ kapunk a kötetében. A PORMUTÁCIÓ

a kötet egyik olyan verse, amelyért az olvasó mindent megbocsát a költőnek, s amelyért minden mai versszerető polcára ajánlja nagy szeretettel. Meglepő lejtésbeli hasonlóságot mutat Hölderlin kései korszakának természeti verseivel: „*Suhannak, szállnak vissza most a földre / legendák, melyek indultak volt enyészni.*” (Hölderlin: Az ősz. Fordította Bernáth István.) Marnónál: „*Kedvencek maradnak ki, szavak, / melyek megvetve mondatukat / mondanak maguknak éjszaka / felsírvá ellent, vagy álmunkban / haza tartva bekiabálnak / hozzánk az ablakon, úgyszólván / idegenek, s haladnak tovább / a dombnak, nyelvükkel csiszolva / hátát és nyelve a lenge port.*” A szavak itt tehát valóban elhagyják a költő szövegeit, ezáltal nem képezik részét a továbbiakban e lírai világnak, ezek a szavak azonban fellázadnak a szótárból való törlésük ellen, önálló grammatikai életre ébrednek, és önmaguk jelentését, hangtestüket bekiabálják a költő ablakán, s így mintegy az agy hátsó szegmentumában lakozva mégis szervezőerői lesznek a költői szövegnek. Ez a tettenérés utolsó fázisa, mondhatnánk, hiszen ahogy a Hölderlin-szöveg nem előfeltétele eme versnek, úgy a szövegbe be nem kerülő szavak csak hiányuk csücskével árulkodnak létezésükről.

A legutóbbi két kötetéhez képest kevés tematikus változást figyelhetünk meg, legfeltűnőbb sajátossága e kötetnek a rímek szerepének látványos növekedése. Marno egészen egyéni véleményrel van e versdíszeről, és mintha nem is illenék egészen költői alkatához. A rímek elhelyezkedése kissé hektikus, a minőségéről pedig a fent említettek túl is igen kevés jó mondható el. Mindeme kritikai észrevétel súlyát tompítandó, Marno maga is véleményezi több helyen verseiben játszott szerepét. „*És nemkülönben / vagyok a rímmel, ha megnyeri / tetszésem, szemének tekintem, / s hagyom hűltében keringeni.*” (HIDEGVÉRREL.) A probléma azonban ennél terjedelmesebb kifejtést igényelne, hiszen a kötet darabjainak többségét nemcsak eluralja, hanem alapvetően formálja is a rím. Minőségét tekintve ezek jobbára ragrímek, és kényszerhelyzetbe kerülve mozgatják a vers mondanivalóját. „*Mit értek rajta, / hogy írásba foglalom, ha egyszer / a fejemet írásra adom. / A kérdéses napon nem voltam / itthon, vonaton ültem koszban... S aranyló repce- / táblák mentén robogván tova / horkant ránk a napsekér lova.*” (REPCE.) Úgy gondolom, az efféle, tömegesen kapott rímek miatt szoktak az irodalmi lapok felelős líraserkesztői idő előtt nyug-

díjba vonulni. Vagy a SEMMIKÉPP című vers záró-sorai: „*Olvasmányom, egy másik tányér / mellett, az asztalon, mi tartja / nehezékével nyitva, semmi, / ha mondható semmiképp egy kés, / mely figurám torkát áthatja / s szavamnak se vége, se rajtja.*” A vers értelmét és értelmezhetőségét is kétségesse teszi a váratlan húzással behozott *kés*, hiszen vélhetően a *semmi* és a *semmiképp* szavakra rímel rá, de a továbbiakban sem tisztázódik, hogy mi köze a torokhoz, és miként lehetne kapcsolatba hozni a versvég problematikájával. A nagyobb tömegben való hasonló versvéggződés előfordulása arra figyelmezteti az olvasót, hogy Marno jelen kötete nem elég műgonddal készült, s az eddig mindig kiválóan fogékony intellektus nem várta ki a darabok belső érlelődését, hirtelen hánylevételiséggel egyszer csak a rímek közé csapott. Mindeme dolgok aztán azzal a következménnyel járnak, hogy roppant igényes versrészeket, versegészeket is megfelelő bizalmatlansággal kezel az olvasó.

Mert az egész verseskötet mégiscsak súlyos tartalmakkal telítődik, s a versek jó harmadában most is megkaphatjuk azt a költőnkől megszokott intellektuális telítettséget, amely a Marno-rajongókat az efféle nyencségek miatt a versre rábírja. A kairoshi időfogalom szellemében itt folyamatok csak ritkán ábrázolódnak, leginkább pillanatok vannak, súlyosabbak és jelentéktelenebbek. A helyszínek kevésbé pontosak, mint a NÁRCISZ KÉSZÜL darabjaiban, leginkább valamilyen kisebb falu, vidéki táj, ehhez szorosan illeszkedő kert, egyszerű ház. Megnő az álom szerepe, Nárcisz vagy a névtelenül beszélő, aki csak ritkán zárja ki magát teljességgel ebből a szerepből, azáltal, hogy nő lesz, vagy Messi nevezettel bír, határozott utalást tesz az álomszerű múltira, mint a vers képi világának eredendő mozgatójára. A vidékies hangulatot néha életképszerűvé fokozzák a többször ismétlődő jelek, jelenségek: a disznótor, a kutya, a libák, egyes számszámok néha beckettől előkerülése (ásó, bot, kés). A versekben megjelenő figurák mintha az emléktest részeként szűrődnének ki a környezetből, az anya, mama, apa ritkán feltűnő figurái a reális emlékezetre intenek. Talányos az egyes motívumok nagyszámú ismétlődése és értelmezhetősége. Ezek közül a legfontosabb és legtömegesebb a torokhoz közeli fogalmak előfordulása. Mintha a hangos nyelvi megszólaláshoz kapcsolódna, az eleven beszéd nehézségére utalna, számtalan akadályként merül fel,

nyelvi variációja végtelen, konkrét és drámai funkciót egyszer nyer, éppen az apa alakjánál: „*Apám az asztalfőn, lyukas nyakán / a nyálkendővel, s keze élével / a morzsát szortírozza.*” (KELÉS KORÁN, KELÉS DÉLBEN.) Éppígy fontos visszatérő eleme a kötetnek az ablak is. A PORMUTÁCIÓ versről már szóltam, amikor a szavak az éjszaki ablakon keresztül bekiabálnak. Legösszetettebb és legjellegzetesebb jelentést, szövegbe szerveződést a KÉT TŰZHELY című versben kapja. Nyilvánvaló, hogy a Marno-versek nagy pillanatai mindig a beszélő intellektuális magára ismerésének, ön-lénye tapasztalati észrevevésének megfogalmazásához kapcsolódnak. A „*marnónál*” már fokozhatatlanabb jelzővel való megjelölése miatt egészében idézném, hiszen pontosan mutatja azt a „munkafolyamatot”, hogy ezek a gondolatok nem egy ívben teremődnek, hanem a legkiérleltebb darabjaiban is legalább két pillérre támaszkodnak. „*Nem tudván mire vélni tárgyát / az elme, folyvást visszatér ön- / magához, s mint konyhaablakon / a lecsapódó pára, hártás / árnyékot vet falra, felhámra, / egy pár alakra, akik másképp / nem volnának, mert nincsenek rég / az élők sorában. Barlangos / testiük még egykor a barlangban / veszett oda, vagy a barlangból / néhány kőhajításnyira, hol / szintén érthette halál bőven / az embert. Talán két tűzhely közt / éppen, ölben a tüzelővel.*” Az első kép, az ablak párája lezárja a verskezdet nagy ívű gondolatát, előhívja a rég halottak árnyékát. A második kép, a barlangos test egyszerre kint és bent is érzékivé tett üressége, sírjellege megnyitja a két tűzhely között járkáló őseber paradox mozgását, ugyanakkor a zárókép, „*ölben a tüzelővel*”, a magához való visszatérést ismétli, hiszen nem képes a két tűzhely között, a két tárgy közötti mozgásra, „*visszatér önmagához*”, „*nem tudván mire vélni tárgyát*”. A pontos tárgyát vesztő másik vers, az ÉRTHETETLEN, csak a kilépés, a folytatás, az érvényesség hiányaként tünteti fel az ablakot, amelyen túl érthetetlen folyamatok játszódnak, valójában kint tombol a kronoszi idő, amelytől örökre elzár az ablak, a kinti sokasodó tömeg mozgása nem teszi lehetővé, hogy a benti világ rendjét, felvetődő kérdéseit odakint is érvényesen feltehesse. „*A semmi, mely megvalósulván / a felismerhetetlenségig / egy életre itt termett bennünk, / és szót kért, ha megállva eszünk / az ablakhoz léptünk volna és / onnan tovább, mert érthetetlen, / hogy házon kívül még mindig az / anyánk, s az utcát ellepték / a vonattal érkezők.*”

E tanulmány keretei nem teszik lehetővé, hogy akár csak inventáriumszerűen is felsoroljam a többi jelentést hordozó, ismétlődő motívumot, s azokat a kötetből citált idézetekkel elemzően kifejtssem. Megpróbálom röviden összefoglalni eme jelenségek kötetbeli kiterjedését és szellemi jelentőségét. A disznóvágás öt versében fordul elő, mintegy a vidéki életforma hagyományos eseményeként is értelmezhető, de Marno kiragadja mindezt a hétköznapiokból, az elmúlás és a rögzített pillanat szegényévé avatja, az a halál jár neki, és az a tekintet, amelyet gyermekkorától őriz: „*Vagy mintha / éppen egy sokat látott disznó / szemével néznénk utána a / valóságnak, mely a fülebe / rágva magát egykor, azóta / nem szűnik benne mászni tovább.*” (DISZNÓ.) A két pólus, a hagyományos tor és a gyilkosság fülebe araszoló sikolya nem válik ketté. Az ember tudja, hogy hallgatnia kell azokról a szegényekről, amelyek a faj szempontjából életfontosságúak, de az egyén szempontjából egy nagyobb bűn részeseivé teszik. Maga az ölés pontosságával kitüntetett módszeressége nem hagy kétséget afelől, hogy az ember ebbéli képességei, kifinomult módszerei egy szokáson túlmutató hatalmas készletet manuális és lelki gyakorlattá tehetők. Ugyancsak a „*süket költő*” passzusa a kutya mitológiai motívuma, amely vers (FALU) akár Kafka KASTÉLY-ának is helyszíne lehetne. „*Megint a szokásos, szagtalan, / szagztatott álmom: nem találod / a hazavezető utat, kutyaadnak lába kelt, halálos / lesz, mikor a füledbe ugat, / elveszve a labirintusban.*”

A kötet egyik legfontosabb visszatérő motívumát semmiképpen nem lehet azonban említetlenül hagyni. Ez a kés, amely a versek egy részében meghatározó szerepet játszik. Nácisz babrál vele, kezében tartja, szerszám és eszköz lesz belőle, holt súlyának megfelelően élesedik, és válik egyre fenyegetőbbé. „*Késsem akárha kulcsom tolla / fordulna meg a kedves sebben / kétszer, s vérével olajozza / némulna el fejében a zár.*” (SZAG.) A kés egyszerre a gyilkos ösztön tárgyasulása, és a kulturált viselkedéshez rendelt tárgy: „*Tarthatom még a hideg fénnel, / a késpengéével, amely ma / mégis olyan szelíden öltött / a szemembe vacsora előtt / az asztalnál ülve.*” (FÉNYJELENSÉG.) Előfordul, hogy egymást követő versek sora (96–103.) variálja ezt a témát, felesel egymással a kés funkcióját, a lehetséges szerepeit betöltendő. A költő verstanát is értelmező szerepet szán neki oly-

kor: „*Szenvedélyem dobálózni csak / úgy a szavakkal, ahogy a kés- / dobáló hajigálja nőjét / körbe pengékkel a cirkuszban.*” (A KÉSDOBÁLÓ.) S itt már egészen különös jelentésterületeket érint, hiszen ez a szó-kés egyszerre lesz a költő kezében művészté, vagy elvéve *tárgyat*, gyilkossággá. A művészi felelősség kérdése is ez, hiszen ha eddig úgy gondoltuk, hogy Marno a szavak gyilkosává lesz, miközben a barthes-i gyönyört szeretné kiaknázni a jelentések számba vehető lehetőségeinek túljátszásával, most megkérdőjelezi egy pillanatra alkotói mindenhatóságát, hiszen a késdobáló minden egyes kijelentése, szóhasználatára kettős: bizonyítani szakmabéli zsenialitását, miközben meg kell óvnia a céltárgyként használt test épségét. Erről szól voltaképpen a kötet címadó verse is, a KAIROS, amely elnyeri a türelem jutalmát, mint egy görög misztérium jelenik meg benne a jelentéssel telt idő, ám mint minden, önmaga értelmét nem közvetlenül kifejtő, megmutató transzparencia, a dionüszoszi ünnep veszélyeivel terhes: „*Táncolnak párban, / páratlanul, nálam egy bot van, / a botban, rémlik, valami kés, / mely szükség esetén kipattan / a botból.*”

Ennél szelídebb, de az egész kötet időszemléletét összefoglalóan ragadja meg az EGÉSZ KÖZEL. Marno verseinél szinte lehetetlen elmesélhető tartalmakról szólni, hiszen az egyes szavak és képek már elhelyeződtek az egész kötetben, helyzeti energiájukat, végső jelentésüket csak nagyobb kontextusokban kaphatják meg végérvényesen, s ha itt ezt és ezt jelentette, az egész szempontjából nemcsak módosul, hanem ellentéte is fordulhat. „*Nárcisz késsel a foga között / a folyóban, illetve folyamban / mint dologban, mely a folyónál / mérhetően nagyobb, mint tiszta / eszme azonban már a neve / folytán sem állíthat magáról / semmi maradandót. Kerülhet / örvénybe éppen, a fejében / megfordul több is, gyengédséggel / gondol arra, akit nem ismer, / és ez már így marad stabilan / az idők végezetéig, ha / túl a szavakon is van ilyen. / A torkolathoz egész közel.*” Ha visszafelé haladunk, amint a leírt szövegnél módunkban áll, akkor már belépünk egy szövegbe, és a valóságot ez a textus imitálja. Nincs kétségünk afelől, hogy itt a kronoszi folyam állít nehézségeket a vízben tartózkodónak, aki azonban bizonyára érzi ennek a filozófiai képletnek az összes veszélyét, hiszen a kairoszi örvény leselkedik rá minden pillanatban, amely jelentésével életre tör. Mivel a víz mozgása mindennél egyetemesebb, a kronoszi idő nem teszi lehetővé, hogy ebből kilép-

jen, ahogy kétszer nem lehet ugyanabba a folyóba lépni, úgy kilépni sem. Mindez gyengédséggel tölti el, hiszen a feltételek adottak eme természetben, mindent maga alá gyűrő törvények következtében, s nincs választási lehetősége, hogy a folyam mely részén tegyen időutazást, számára már explicite behatárolt tény, hogy a torkolathoz közel jár. A kés, amely teljességgel passzívan a fogsorai között lapul, már eszközszerűségében jelentőségét veszítette, éppen tehetetlenségének legfőbb bizonyítéka, sőt, emberi lázadásának az idő sodrásában őt lealacsonyító csecsebecséje.

Mintha valaki egy pohár vízzel próbálná a folyam irányát a forrás felé visszafordítani. Az eszköz, amely egykor még képes volt az idő hatalmának kijátszására, most neveltségessé válik, egyszersmind az emberi cselekvés szimbólumaként visszaüzen a sebnek.

Sántha József

„A TUDAT, MIT MINDENNÉL JOBBAN ŐRZÖK”

Kiss Judit Ágnes: *Koncentrikus korok*
Európa, 2012. 121 oldal, 2500 Ft

Kezdjük a legelején, a könyv borítójával. Egyrészt, mert rendszerető ember vagyok, másrészt, mert a fülszöveg is ezt jelöli ki a keresés irányaként: induljunk hát el a szerző útmutatása szerint, „*ahogy egy fa évgyűrűi mentén befelé haladva*”. Csakhogy a kalauzoló költő e vergiliusi gesztusa máris a kötet sűrűjébe mutat, a gondosan középső ciklusként elhelyezett RAGASZTOTT SZONETTKOSZORÚ első, Dantétól kölcsönzött sorára: „*Az emberélet útjának felén*”. Pozíciója és műfaja alapján egyaránt úgy tűnik, ez volna a könyv centruma, amely köré a címhez híven koncentrikusan szerveződik a többi vers. Többek közt Radnóti Sándor is így, a szonettkoszorú felől olvassa Kiss Judit Ágnes negyedik verseskötetét – amit a közhely veszélyei miatt nem tart a költő általa egyébként hangsúlyozottan kedvelt eddigi életműve legsikerültebb darabjának. Más recenzensek viszont a könyv első felét, az anya halála miatt érzett gyász verseit érzik hangsúlyosabbnak. Földes Györgyi szerint például „a

közvetlen olvasói élmény számára a kötet eleje, felülete messze a legerősebb”, Ayhan Gökhan pedig egyenesen halálanyakönyvről beszél, és az erős érzelmi érintettség okán a maga részéről el is veti az analitikus értelmezés lehetőségét. Úgy véli, „[v]an egy erős, határozott nyelv, különben nem hatna annyira a vers, a versek. Kiss Judit Ágnes tökéletes, maníroktól védett beszélője ennek a nyelvnek”. Ezzel szemben Krusovszky Dénes olvasatában a „személyes gyászélményét lírai eszközökkel” feldolgozni igyekvő költő számára „mintha épp a nyelv nem lenne meg ahhoz, hogy [a versek] ezt a terhet célba is juttassák, valahol leteszik a szerző és az olvasó között, félúton”. Szintén ő kritizálja az „iskolaköltészt” kiüresedő hagyománykövetését, míg Földes vagy épp Galamb Zoltán e könyv kapcsán is dicsérik a Kiss Judit Ágnestől megszokott formai virtuozitást. Az eddigi recepció elmentmondásosságából – és ezt Kiss jelenlegi könyvének fogadtatására éppúgy értem, mint az eddigiekére – mintha egyértelműen kirajzolódna, mik azok a kérdések, amelyek mentén írásait vizsgálni érdemes. Ilyen visszatérő szempontok a hagyományhoz való viszony versus az újdonság, a szerepvers vagy a hiteles lírai én dilemmája, a formai gazdagság és ennek esetleges hátulütőjeként a közhelyesség, valamint a női nézőpont és a transzcendencia tematizálása. Épp csak az marad bizonytalan, hogy azonos kritériumok szerint nézve milyen nagyra értékelendő Kiss Judit Ágnes költői teljesítménye. Ennek egyik oka az lehet, hogy a kortárs magyar kritika értékítéleteit sok esetben nem annyira a kimondott, mint inkább az elhallgatott, lojalitásfüggő vagy csupán a recenzens által nem artikulált elvek diktálják, Kiss Judit Ágnes írásai pedig több ponton alkalmasak e közeg polarizálására. Az esztétikumról szóló beszédben a szubjektív elem természetesen kivédhetetlen, tudatosításának foka viszont rajtunk múlik. A következőkben igyekszem tehát úgy fogalmazni, hogy végig világosan jelezzem, meddig tart az objektív elemzés, és hol kezdődik, mikor min alapul a személyes véleményem.

De térjünk vissza a címlaphoz, pontosabban a címhez: KONCENTRIKUS KOROK. A tér és idő fogalmát egymásba vetítő, ötletes szókapcsolat hangzását és asszociációs gazdagságát tekintve egyaránt erős. A k hangok keménységét nemcsak gyakoriságuk, hanem helyzetük: az alliteráció és a körkörösség képzetét keltő szóvégi

visszatérés is kiemeli, ez utóbbit ráadásul fokozza, hogy a leírt *korok* és az odaérthető *körök* oda- és visszafelé is olvashatók. A jelentés komplexitásának fő forrása az ősi tapasztalat, hogy tér és idő szerkezete lényegében ugyanaz, vagy legalábbis a szubjektum hajlamos hasonló sémákon keresztül érzékelni őket; ezt a nagy irodalmi tradícióval rendelkező felismerést azonban Kiss egy mértanból kölcsönzött jelzővel ragadja meg tömören, így a költői és a természet-tudományos nyelv feszültségét is megidézte, a szójáték frissességével indít a kötet.

A borító hasonlóképpen egyszerű, mégis bővelkedik széttartó jelentésekben. A rózsakehely szirmaiból kirajzolódó, természetes és így szabálytalan körvonalak egyrészt suggesztív vizuális leképezését adják a címnek, egyszerre hangsúlyozva és ellensúlyozva annak fogalmiságát. Másrészt az egyetlen szál virág erős személyes érzelmekre, a mattfekete szín pedig közelebből a halálra utal – a kötet legfontosabb témája pedig, ahogy már említettük, valóban az édesanya elvesztése és az azt követő gyázmunka. Gertrude Stein „*Rose is a rose...*” kezdetű, a hagyományt kiforgató sora óta azonban tisztában kell lennünk azzal, hogy számos irodalmilag túlterhelt motívumhoz hasonlóan a róza sem használható többé naivan, vagyis az asszociációk bősége egyszersmind az orbitális közhely, az egyszerre mindent és épp ezért semmitmondás veszélyét is magában hordja. Ebben az esetben azonban van egy többletjelentés, amelyről nem tudom, szándékos-e vagy véletlen, mindenesetre az általánosságokon túllépve olyan kapcsolatot teremt a kötet egyik versével, ami más esz-közzel elérhetetlen lett volna. Amikor először kézbe vettem a könyvet, és még csak a külsejével, illetve a tartalomjegyzékkel ismerkedtem, a borítóra nézve Csoóri Sándortól az ANYÁM FEKETE RÓZSA jutott az eszembe. Később, az elmélyült olvasás során a KADDIS című vers archaikus, népballadai hangja, repetitív sorkezdetei ismét elevenen idézték meg ugyanezt az előképet. A kaddis legalábbis Allen Ginsberg – szintén édesanyja emlékének szentelt – KADDISH-a óta a gyászversnek a zsidó hagyománytól lassan függetlenedő formája, csaknem önálló műfaja lett. Számomra végtelenül rokonszenves az a gesztus, amely egy versben képes összekapcsolni ezt a két tradíciót, amelyekre a mai politikailag megosztott irodalmi élet – mely-

nek legfontosabb antiszemitizmus-vitája épp Csoóri írása kapcsán bontakozott ki – hajlamos engesztelhetetlen ellentétként tekinteni. Félreértések elkerülése végett: bármiféle gyűlöletbeszéd és annak rehabilitációja is mélyen idegen tőlem. Abban viszont szeretnék hinni, hogy a különféle szubkultúrák értékei egy-egy műalkotásban éppolyan harmonikusan összekapcsolhatók, ahogy a bennünk élő örökség is heterogén. A megosztottságtól való viszolygásának egyébként Kiss Judit Ágnes maga is többször hangot ad, egyik blogbejegyzésében (*kissjudit-agnes.blog.hu*, 2011. január 13.) például így fogalmaz: „Miért nem lehet egyetlen mondatot anélkül elmondani, hogy az embert valamelyik szekértáborba sorolják? [...] Sose felejttem el, mikor egy író-társam megkérdezte, nekem bal- vagy jobboldali barátaim vannak-e. Nekem barátaim vannak – mondtam elszörnyedve.”

Beljebb haladva, a már említett fülszövegben a költő az én és a transzcendencia önironikusán megszállott keresésében jelöli ki a kötet programját: „Keresek valamit a mélyben, valami magot, magamban és magamon kívül (magamon kívül keresem)”. A rövid vallomásban és a ciklusokból kirajzolódó útvonalban egyaránt legalább két közismert gondolati rendszer ismerhető fel. Az egyik a már említett dantei út a túlvilágon. A másik a freudi–jungli logika, amely visszafelé haladva, a „gyerekkor, a magzati lét, a halál vagy a fogantatás előtti világ” tudatosításával igyekszik eljutni a lényeghez. Ennek megfelelően – akárcsak egy pszichoterápia során – a könyv az érzelmi traumával, az édesanya halálával kezdődik (A HALÁL SZÉLJEGYZETEI), elsíratásával folytatódik (KADDIS), majd ebből kibontakozóan a lírai én a kamasz- és gyermekkori konfliktusok (ANYABANYA), a még kisebb korát idéző, racionalitást megelőző nonszensz (VISSZASZÁMLÁLÁS) és végül a MAGZATKOR hat stációján keresztül jut el a RAGASZTOTT SZONETTOKSORÚ nagyszabású, létértelmezési kísérletéhez, melyben a beszélő az anya halálának árnyékában saját halandóságának tudatával próbál számot vetni.

Csak hogy e fordulópont után a személyiség lebontását nem a személyiség felépítése követi, hanem meglehetősen esetlegesnek tűnő ciklusok sora. Illetve a SZERELEMről, UTOLJÁRA, amely különféle szerelmek elsíratása, majd a DREZDAI NAPLÓ, amely egy új kapcsolat elejének tétova ünneplése, még csak-csak illeszkedne a pszichoterápiás rendbe. Az utóbbi versfüzér egyébként számomra a KONCENTRIKUS KOROK egyik leg-

izgalmasabb teljesítménye, amelyet még 2008-ban, a *Mozgó Világ*ban fedeztem fel nagy örömmel, és amely az elmúlt egy-két évben divatossá lett politikai költészet népszerűségi hullámát messze megelőzve beszélt hitelesen olyan, korábban méltatlanul elhanyagolt kérdésekről, mint a hazánkhoz fűződő, ellentmondásos viszony. (Ebből a szempontból sajnálom, hogy olyan nagyszerű sorok kimaradtak a kötetbeli változatból, mint az eredeti zárlat: „És mit viszek el haza vagy az útra magammal? Megszámolni se sikerül a csúfat, a szépet, / Egy bőrröndbe, ha mind bepakolnám, az a varráσαι mentén végig szétrepedzne.”) E ciklust a társadalmi aspektus miatt egyfelől logikusan követik az OLY KOR történelmileg megrendítő helyzetei, másfelől ezek a korábban említett pszichológiai gondolatmenetből éppúgy kilógnak, mint az EGY JOKULÁTRIX DALAIBÓL műfajjártékai. De a két ciklus mindegyike legalább önmagában koherens – bár az egyiket tematikai, a másikat formai elvek tartják össze –, míg az utolsó szakasz, a MÁSKOR esetében nem sikerült belső rendet felfedeznem, holott itt olvasható néhány személyes kedvencem, így a FÁJDALOM és a MACSKA TÉLIRE.

Ha a freudi logika fel is számolódik az utolsó legalább három ciklusra, a dantei gondolatmenet még összetarthatná a szerkezetet. A halál és a gyász fázisa nyilván a Pokolnak feleltethető meg, de a Purgatóriumot és a Paradicsomot már nehezen tudnám lokalizálni a kötetben. Igaz ugyan, hogy a záróvers, a TALÁN, VALAMI (SZÁRNYASOLTÁR) szemlátomást kísérletet tesz az üdvözülés intonálására, de az egész kötet és legfőképp az utolsó ciklus általános színvonalát illetőleg messze nem érzem elég erős versnek, hogy megtartsa egy ennyire felemás struktúrát. Rossz darabnak sem gondolom: inkább csak a József Attila-i rend és értelem utáni vágyat a keresztény angyalképzetlét összekapcsoló, kellemes, becsületes mestermunkának, ami viszont az ESZTER BALLADÁJA-nak remek, többször kifordított logikája vagy az ÖNARCKÉP gyilkos önironiája közvetlen szomszédságában egyszerű, lineáris versbeszédével, hagyományos képeivel, félrímeivel, enyhe didaxisával kissé vérszegény ahhoz, hogy elbírja a szerkezet által rárótt, aránytalanul nagy terhet. Efféle kételyt amúgy maga a szerző is jelez a bizonytalanságra utaló címmel. Mindazonáltal innen emel ki egy sort a hátsó borítóra: „Kimőtt a szárnyunk észrevétlen”,

ami a földi, testi kötöttségektől függetlenedés gesztusával a dantei logikát igyekszik beteljesíteni, attól tartok, kevésbé frappánsan és meggyőzően, mint ahogy a cím megadta az alaphangot.

Bár a kötetkompozíció hagy kívánnivalókat maga után, az egyéni verseket most is éppolyan változatosnak és jelentősnek érzem, mint Kiss Judit Ágnes eddigi köteteiben. A felütés – „*Nem a halál, nem a végállomás, / mi oda vezet, az lehet nehéz*” – nem csupán a halálfélelmet és a haladoklástól való szorongást különbözteti meg, hanem az élet egészére a halál felé vezető állomások sorozataként, bizonyos értelemben haladoklasként pillant, és ezzel kijelöli az egész könyvet meghatározó szemléletmódot. A gyász azonban a szomorúságon kívül számos más hangon szólal meg: a lírai én hol az olvasót lenyűgöző, bravúros formába kapaszkodik (HALÁLÓS VILANELLA), hol a gyerek nézőpontjába menekül ([AZ ANYAK]), máskor épp ellenkezőleg, mániákusan túlintellektualizál ([HONNAN TUDHATNÁ EGY ANYA...]), legtöbbször pedig a groteszkkal kísérletezik egyszerre hátborzongató és mulattató gyerekvers-imitációkban (REPÜLŐ CSÓTÁNYOK, VISSZASZÁMOLÓ).

A gyászversekben érzékelhető talán leginkább, hogy Kiss Judit Ágnes minden formai és szerepjátékával együtt alapvetően alanyi költő, aki számára a vers – egyéb funkciói mellett és talán leginkább – a világ megértésének és elfogadásának eszköze. Ahogy egy Szepesi Dórának adott interjújában fogalmazott, „*a művészetnek van terápiás hatása, nem véletlenül van művészet-terápia. Vagy inkább a művészet alapvetően lelki szükséglet, és az a kellemes mellékhatása, ha esztétikai érték is*”. Ezzel összhangban a szerepversek sem az adott fikciót gondolják tovább elsősorban irodalmi céllal, hanem többnyire arra adnak lehetőséget, hogy a beszélő a már létező hagyományos mozgósításával még precízebben és hatásosabban artikulálhassa mindazt, ami személyesen foglalkoztatja. Ez történik a Shakespeare királydrámáinak kontextusára építő EGY HATALMASRÓL című drámai monológban éppúgy, mint a középkori persona, a jokulátrix HALÁLTÁNC-DAL-ában. És részben ennek hiánya miatt érzem a két halandzsaverset és kettős fordításukat (DI-CSŐSÉG, ALUDJ MÁR!) a könyv egyik leggyengébb pontjának. Mindkét esetben ugyanis a műfordítás önálló versnek sem nem elég hiteles, sem

nem elég izgalmas, a mű- és nyersfordítás közti távolság pedig túl kicsi ahhoz, hogy a versfordítás valódi nehézségét: a többletjelentésekben gazdag, szintaxisában nem feltétlenül a magyar logika szerint működő eredeti szöveg formába szorításának embert és költőt próbáló küzdelmét érzékeltesse. Vagyis egyik kompozíció sem árul el semmi jelentőset sem a szakmáról, sem a személyiségről – ami kár, mert maga az ölet remek, ennél lényegesen jobban meg lehetett volna csinálni.

A változatosság a versformák, lírai műfajok és hangok bőségén is túlmutat. Weöres Sándor nyomdokain haladva Kiss – saját oboista végzettségű énjéhez híven – más művészeti ágakból, elsősorban a zenéből is kölcsönöz, így kerül a könyv lapjaira a PONGYOLA DAL mellé ANARCHISTA RAP, VALSE NOSTALGIQUE vagy a már említett SZÁRNYASOLTÁR. De a hatás kétirányú, vagyis a versekben elért eredményeit Kiss Judit Ágnes más műnemekbe tett kiruccanásaiban is tetten érhetjük. Szomor Veron történeteit éppúgy egy jól eltalált mesélő jellegzetes, eleven hangja tartja össze, ahogy Irgalmasvérnő vagy Bolond Istók verseit. A FABÁB című musical betétdalai pedig nyilván a kötött formákban szerzett rutint hasznosítják, miközben központi témája, akárcsak Kiss versesköteteiben, az identitáskeresés.

Az én meghatározását tűzi ki célul az új kötet legambiciózusabb vállalkozása, a RAGASZTOTT SZONETTKOSZORÚ is. E ciklus minden darabja megjelent már, részben a NINCŚ ÚJ ÜZENET SZÉTSZAGGATOTT SZONETTKOSZORÚ-jaként, részben pedig az ŰDVTÖRTÉNETI LEXIKON lapjain, bár jelen kiadásban a szerző néhol igazított rajtuk. A KONCENTRIKUS KOROK recenziái talán ezt a gyűjteményt kritizálják legélesebben, leggyakrabban arra hivatkozva, hogy a forma kitöltésének szándéka miatt olykor üres vagy elcsépelet a szöveg. Én viszont szonettkoszorúra méltónak érzem azt az alapgondolatot, hogy „*A léleknek nincs más út, mint a testé*”, és arányosnak a kivitelezést, számos nagyszerű, egyszerre meghitt, humoros, mégis filozofikus és precíz részlettel a testbe kényszerült létről, pl.: „*Ha mozdulnék, van úgy, hogy ő a béna, / ha összeomlanék, sokszor kemény / léptekkel visz a veszélyből, de még a / bűneimért is ő lakol, szegény*”. Aritmus ritka zökkenéseit ugyan nem feltétlenül látom indokoltnak (pl. a 6. darab 13. sorának a nőrim és a szerkezet miatt hatodfeles jambusnak kellene lennie, de csak

10 szótagból áll, a 14. szonett 7. sorában pedig 9 szótag van 10 helyett), a nyelv itt-ott tényleg irodalmiaskodó (pl. „*Gazdag úr voltam angyalok földjén*”), ezzel együtt a vers gondolatmenetét és megvalósítását tekintve egyaránt Kiss Judit Ágnes eddigi költészete szerencsés összefoglalásának tűnik számomra. Gyanítom, hogy a kritikus észrevételek egy részéért épp ez az összehszegzésjelleg lehet a felelős: a szerző ugyanis csupa olyasmit művel a verszenével, a köznapi és irodalmi nyelv vegyítésével, a hang árnyalataival és fordulataival, amit más verseiben, sőt, ugyanezen versek korábbi olvasásakor már megszokhattunk tőle – így a mostani publikáláskor valóban esélyük sem volt a szonetteknek a meglepítés erejével hatni. Egyéb értékeiket viszont sokadszori olvasásra is éppúgy élvezem.

A közhely egyébként is ellentmondásos érv. Egyrészt a nyelvi konvenciók léte nemhogy rossz, hanem szükséges: ezek teszik lehetővé egyáltalán a kommunikációt. Ki és milyen alapon lenne jogosult meghúzni a határvonalat a közlés nyelvi és irodalmi egységei, valamint a közhelyek között? Másrészt egyéni műveltségtől függően esetleges, ki mivel találkozott már. Radnóti Sándor szerint például frappáns és elgondolkodtató a SE MEGIRNI, SEM ELHALLGATNI következő sora: „*Bár szeretnélek jobban vagy kevésbé*”, holott a filmtörténet egyik klasszikusában, Antonioni NAPFOGYATKOZÁS-ában Monica Vitti gyakorlatilag ugyanezzel a mondattal panaszkodik Alain Delonnak. Ezzel együtt én is jó magyar verssornak érzem. Általában véve erős fenntartásaim vannak azt illetően, hogy a közhely kiküszöbölhető vagy megkerülhető lenne. Ebből a szempontból inkább Kiss Judit Ágnes korábbi, emblematisz kötetcímeivel értek egyet: NINCS ÚJ ÜZENET. (Aminek másik jelentésére, az sms-t vagy e-mailt hasztalan váró szerelmes gépén megjelenő, technikai sablonfeliratra éppúgy rájátszik nemcsak a cím, hanem az egész könyv, ahogy az irodalmi tradíció elhasználtságára. És persze a két értelmezés nyelve – a tradicionális-irodalomelméleti és a köznapi-elektronikai – közt feszülő ellentét csak fokozza a közlés hatását. Azaz a közhelyre reflektáló és önmagában szintén közhellyé vált elsődleges értelem egy másik, szintén elhasználódott sémával összevillanva nyeri vissza erejét.) T. S. Eliotot követve bizalmatlan vagyok azokkal, akik egy irodalmi mű értékét elsősorban annak újszerűsége-

ben keresik. Azok a költők, akiket szívesen és gyakran olvasok, mintha nem annyira az újdonságot, inkább a pontosságot, hitelességet, valamint az irodalmi hagyomány mind szélesebb körű tudatosítását és az általa lehetővé tett változatosságot minél izgalmasabb újraalkotását tűznék ki célul. De az is igaz, hogy e költők javarészt nők: Kiss Judit Ágnesen kívül Rakovszky Zsuzsa, Szabó T. Anna, Mesterházi Mónika, Tóth Krisztina, Imre Flóra, Erdős Virág, Molnár Krisztina Rita, Szakács Eszter és még sokan mások.

Talán arról is szó van, amit Sandra M. Gilbert emelt ki FERTŐZÖTT MONDAT: A NŐI SZERZŐ ÉS A SZORONGÁS A SZERZŐSÉGTŐL (INFECTION IN THE SENTENCE: THE WOMAN WRITER AND THE ANXIETY OF AUTHORSHIP, 1979) című tanulmányában, Harold Bloommal, a SZORONGÁS A HATÁSTÓL (ANXIETY OF INFLUENCE, 1973) írójával vitatkozva. Bloom a freudi Ödipusz-komplexust az irodalomra transzponálva amellet érvelt, hogy az igazán nagyszabású költő óhatatlanul szellemi apja bábáira tör, önnön egyéni hangját akkor érzi igazán érvényesülni, ha saját műve végére elfoglalta a költőelőd rá leginkább hatást gyakorló művének helyét, vagyis spirituális értelemben meggyilkolta az őt befolyásoló apafigurát. Gilbert nemcsak a patriarchális kapcsolatok láncaként elgondolt irodalomtörténetet utasította el a feminizmus nevében, hanem arra is rámutatott, hogy a penna mint pénisz és mint pusztító fegyver női alternatívája a szülés és születés összekapcsolódó metaforája lehet, és hogy a női szerző viszonya elődeihez nem annyira a megsemmisítés igénye, amelynek révén saját hangjának és művének helyet teremthet, sokkal inkább a hála, amiért a „*titkos női testvériség*” („*secret sisterhood*”) korábbi tagjai egykori műveikkel egyáltalán létrehozták a nyelvet, amin ő maga megszólalhat. Sose gondoltam magam feminisztának, mivel nem tapasztalom, hogy a női szerzők – talán: ma már, épp a feminisztáknak köszönhetően – valamiféle férfi irodalomnak ellenszegülve írnának, de az irodalomtörténet mint generációk közti szövetség gondolata lényegesen közelebb áll a szívemhez Bloom felfogásánál. És ezt a hagyománnyal inkább örömteli párbeszédet folytató, mintsem vetélkedő attitűdöt vélem felfedezni és szeretem Kiss Judit Ágnes költészetében is.

Szlukevényi Katalin

A FEJBE CSAPÁS KELLEMESEBB VÁLTOZATA

Rainer M. János: *Bevezetés a kádárizmusba*
1956-os Intézet–L'Harmattan Kiadó, 2012.
350 oldal, 3500 Ft

A BEVEZETÉS A KÁDÁRIZMUSBA¹ jelentős része a Kádár-kort megelőző, illetve azt követő korszakokkal foglalkozik, a cím azonban mégis teljesen adekvát. A külön-külön – 2001 és 2011 között – egyszer már megjelent tanulmányokból összeállított, mégis egységes benyomást keltő kötetben ugyanis a szerző a kádárizmus jelenségeire vonatkozó kérdéscsokrot bont ki, s akkor is a válasz keresésének logikája vezeti, amikor térben és/vagy időben túlnyúlik a kádári Magyarország.

Az első kérdés a „*Létezett-e egyáltalán kádárizmus?*” lehetne, még ha nyilvánvaló is a – témának egy egész könyvet szentelő – szerző válasza.² A következő kérdés azonban – nevezetesen, hogy *pontosan mi is volt* a kádárizmus – már kijelöli a kötet gondolatmenetének fő vonalát. Erre a második kérdésre így lehetne vázolni a lehetséges válaszlehetőségeket: a kádárizmus

1.) egy sajátos társadalmi rendszer; vagy legalábbis egy sajátos társadalmi rendszer ígérete/lehetősége; vagy

2.) a rendszer (tehát a létező szocializmus) egy olyan változata, amelynek meghatározó sajátosságai olyan mértékben különböznek a szocializmus klasszikus rendszerének – vagy ahogy Rainer általában nevezi: a sztálinizmusnak – meghatározó sajátosságaitól, hogy egyrészt érdemes megkülönböztető elnevezést használni, másrészt érdemes a változatot a korabeli magyar pártvezető nevéhez kötni; vagy

3.) egy sajátos nyilvános diskurzus, hosszú távú „propagandaprojekt”, mítosz stb., amely másnak (a fenti 1. vagy 2. pontok alá besorolt jelenségnek) *tünetett fel* egy, a „viszonyítási alaptól”, tehát a sztálinizmustól strukturálisan alig vagy egyáltalán nem különböző rendszert.

Jegyezzük meg gyorsan, hogy az 1. válasz(csoport) csupán elméleti jelentőséggel bír, mintegy kijelöli a diskurzus egyik lehetséges határát. Arra a maga által feltett kérdésre, „*hogy egyáltalán van-e strukturális különbség a sztálinizmus és a Sztálin utáni időszak között; a posztstálini időszak jelenségei vitathatatlanul különböznek – de változ-*

tak-e a rendszer alapvonásai?”, a szerző így válaszol: „a legtöbb elemző szerint nem, vagy csak keveset – *Kornai szemléletesen a »klasszikus rendszertől való elmozdulásról«* [első kiemelés tőlem, második az eredetiben – DCs] *beszél*”. (97.)

Ebből a kérdésfeltevésből következik, hogy Rainer nem csak hosszúra méretezett kitekintésként foglalkozik a sztálinizmus (és az azt megelőző átmenet) korával, mint az őt érdeklő korszak történelmi előzményével. Hisz’ az a kérdés, hogy „*létezett-e Nagy Terü*” (19–20.), tehát hogy a Kreml urai már 1944-től az általuk megszállt (megszállásra „váró”) térség *egészének maradéktalan* szovjetesítésére törekedtek, vagy egy ideig – országonként eltérő mértékben, de – nyitva állt még a lehetőség valamiféle (részleges) különút, belső autonómia, „finnlandizálódás”³ felé, nemcsak az adott korszak tanulmányozása szempontjából érdekes, hanem azért is, mert egy „elmozduló” Kádár-rendszer számára a „népi demokrácia” kora történelmi előzményt, inspiráló emléket, sőt bizonyos politikai gyakorlatok forrását jelenthette.

Jelenthette – legalábbis akkor, ha a sztálinizmus korszaka nem pusztított el minden lehetséges kontinuitást, a megelőző korszakok örökségének *érdemi* (és nem szimbolikus) felhasználását (vö. a klasszikussá vált metaforával az akváriumról, amelyből könnyen lehet „halászslevet” készíteni, de a folyamat visszafordítása már problematikusabb). Egyrészt ezért, tehát az esetleges történelmi folyamatosság felderítése érdekében lehet érdekes a sztálinizmus tanulmányozása egy kádárizmusról szóló kötetben; másrészt pedig azért, mert ha a kádárizmus *elmozdulás*, akkor nagyon nem mindegy, hogy mitől, *milyen rendszertől* mozdult el (s az már a következő kérdés, hogy *mennyire*).

A sztálinizmusról szóló elemzések elhelyezhetők egy olyan képzeletbeli skálán, amelynek egyik ténfelen az ún. totalitarizmuselméletek, míg másik felén az ún. revizionista megközelítések állnak. Erős leegyszerűsítéssel a totalitarizmuselmélet egy olyan rendszert írt le, amely „diktatúrább” a premodern és kora újkori diktatúráknál, mivel kiterjeszkedett a politika szféráján túl, gazdasági, kulturális, társadalmi területekre, de meghatározó mértékű befolyás megszerzésére törekedett a mindennapi élet, sőt a személyiség és a gondolkodás struktúrái felett is. A *törekedett* szó nem véletlen – a legtöbb kortárs elemző úgy látta, hogy a folyamat még

korántsem zárult le, a totalitárius rendszerek korukban még nem építettek ki valóban totális hatalmat (George Orwell, bár nem használta a kifejezést, tulajdonképpen egy már tökéletesen kiépült totális államot írt le – *szépirodalmi eszközökkel, s a jövőbe, 1984-be helyezve*).

A revizionista felfogások szerint, megint csak erős leegyszerűsítéssel, az állampárt hatalmi monopóliuma, az egyszemélyi vezető – kultuszszal és (időnként) tisztogatásokkal is megerősített – hatalma, a sajtó- és gondolatszabadság hiánya, a mindennapi élet szigorú kontrollja stb. mind csak felületi jelenségek. A szocialista társadalmak valójában tagoltak, plurálisak, a különböző társadalmi szereplők nincsenek teljesen híján az érdekérvényesítés lehetőségeinek; sőt, időnként még a rendszer „totalitáriánus” vonásai is (részben) alulról gerjesztettek, fenntartásuk és újratermelésük individuális törekvéseket szolgálhat. Nem „csak” az ideológiai drive és Sztálin paranoiája miatt jutottak tömegek a GULAG-ra, hanem mert a vetélytárs ilyen való eltávolítása jelenthette sokak számára a „megoldást” lakásszerzési, házastársi, munkahelyi stb. konfliktusaikra. A magyar olvasónak Lukács György juthat eszébe, aki állítólag annak tudta be, hogy túlélte a harmincas évek Moszkváját, mert rossz lakása volt. Ha pedig Lukács ilyen tapasztalatok és ilyen meglátások után is képes volt megfogalmazni, hogy „a legrosszabb szocializmus is jobb, mint a legrosszabb kapitalizmus”, akkor ne csodálkozzunk azon, hogy Jerry Hough a Brezsnyev-korszak 13. évében (1977) képes volt a Sztálin utáni Szovjetunió „pluralizmusát” ecsetelve megállapítani: „a politikai részvétel tekintetében alig van különbség a Szovjetunió és az Egyesült Államok között”. (103.)

A totalitarizmuselmélet volt az első domináns típus a kommunista pártok által irányított társadalmak leírására, már az 1950-es évek elejétől kezdve, „természetesen” a szovjet tömb országain – így Magyarországon – kívül megfogalmazott formákban. A revizionizmus totalitarizmuskritikája⁴ az 1960-as években bontakozott ki, és a hullám a következő évtizedben tetőzött, szintén csak Nyugaton. Az 1970-es, de még inkább az 1980-as években már a Vasfüggönyön innen is elemezték a fennálló társadalmi rendszert, s ezek a megfigyelők,⁵ „ahogyan a sokszor ugyancsak volt marxista emigránsok [is] nem szívesen vettek részt a totalitárius paradigmát baloldaltól bíráló nyugati revizionizmus diskurzusában. A tota-

litárius paradigma nem kis mértékben Kelet-Európában született újra – 1989 előtt és után”. (125.)

Rainer nagyon korrekt mások elképzeléseinek ismertetésekor, visszafogott azok minősítésekor, kritikáját nem egyszer burkoltan fejt ki. Példának okáért a BEVEZETÉS egyik kulcsállítása lehetne, mely szerint *nem* a totalitárius modell intellektuális gyengeségének jele, hogy azt alkalmazói „mindig is túlságosan leegyszerűsítően használták” – a modell ugyanis „nem más, mint ideáltípus [kiemelés az eredetiben – DCs], amely természetes módon sohasem illett a szovjet társadalomra”. (49.) A fenti összefüggés azonban Francis Fukuyama nézeteinek ismertetésében „bűjlik meg”. A recenzens természetesen nem akarja saját nézeteit „számon kérni” a szerzőn, de *elképzeltető*, hogy hasonlóképp vélekednek a totalitarizmus és revizionizmus értékeléséről, s ha így van, akkor erre – mármint: a szóban forgó elméletek értékelésére – érdemes lett volna reflektálni a BEVEZETÉS-ben.

Rátérve végre a kötet „igazi” témájára – a kádárizmus jellemzése kapcsán sokkal inkább megjelenik Rainer véleménye, mint a fent említett totalitarizmus-revizionizmus háborúban. A BEVEZETÉS koncepciójának lényegét úgy lehetne megfogalmazni, hogy az *utókor visszatekintése alapján* a kádárizmus strukturális „mássága” a többi szocialista országhoz képest nem olyan mértékű, ahogy azt a Kádár korabeli diskurzusok látták, láttatták. Ugyanakkor viszont – és ez is a könyv fontos tézise – éppen ezek a korabeli diskurzusok jelentik a Kádár-rezim másságának a lényegét. A szerző megfogalmazásában: „A kádárizmus azonban (valamivel) több, mint egy közepesen sikeres elmozdulás a klasszikus sztálini rendszertől. A kádárizmus – amennyiben egyáltalán tudományosan meghatározható fogalom – egyfajta világlátás is, amelyből társadalmi közérzet keletkezik. Folyamatos viszonyítások és összehasonlítások rendszere, amelyek térben, időben és fogalmakban igen tágas értelmezési tartományt alkotnak.” (144.)

Nem véletlen a „szabadkozás” a tudományosan valóban nehezen meghatározható kategóriák miatt – de a korszakot valóban ismerők azonnal felismerni vélik, mire utalt a szerző. A „sokrétű egybevetés”, az összehasonlítások a többi szocialista országgal, a Nyugattal, a Rákosi-, illetve Horthy-korszakkal tipikus eredménye, „sum-mája a nálunk (most) viszonylag jobb, mint... [kiemelés az eredetiben – DCs] formulával jellemezhető kádárista közérzet”. (146.)

Ezzel a diskurzussal, ezzel a „közérzettel” kapcsolatban fontos tudnivaló, hogy nem a rezsim hatalmi központjában vagy annak közelében állók termékéről van szó: Kádár(ék) ki-, illetve felhasználtak egy tőlük függetlenül létrejött jelenséget, amely több koherenciát látott bele a kádárizmusba, mint amely „eredetileg” benne rejtett. „Így... ideologikusan átgondolatlan, mégis szervesen összefüggő egésze [lett] háztáji és útlevel-hez folyamodás joga, írók megszólalása és nyugati szaktudományos folyóiratok, magánszektor és televíziós kabaré, francia filmhét és gebines vendéglő, tévész-mellékküzemág és szakszerű külkereskedelem az arab világban, (szinte) egyenlő egyetemi felvételi és amnesztia. A kádári vezetés tulajdonképpen kivételesen szerencsés volt, mert előbb a fellelőző értelmiség, utóbb, magánhasználatra, a közgondolkodás mindennapi diskurzusai ezt a furcsa mixet a »hatvanas években« kezdtek a mégis lehetséges, élhető, emberi, sajátosan magyar szocializmussá [kiemelés az eredetiben – DCs] konstruálni.” (173.)

A Kádáréktól függetlenül született konstrukció kádári felhasználásának paradigmatisztikus példája a híres „*aki nincs ellenünk, az velünk van*” szlogen, amelyet eredetileg Méray Tibor fogalmazott meg az emigrációban írt 1961-es cikkében, de amelyet még ebben az évben Kádár (meg nem nevezett) „nyugati publicisták” véleményeként idézett, mint olyan „*jelszót, amelyet a párt bízva vállalt*” (id. 108.). Rainer hivatkozik a mondás bibliai eredetére is (MÁRK, 9,40), bár, tegyük hozzá, hogy az evangélium hivatkozott helye után két verssel Jézus már azt mondja, hogy „*A ki pedig megbotránkozott egyet ama kicsinyek közül, a kik én bennem hisznek, jobb annak, ha malomkövet kötnek a nyakára, és a tengerbe vetik*” (MÁRK, 9,42). Az idézet azonban éppen ezért alkalmas a kádárizmus jellemzésére: hisz’ a fent említett közérzet szerves része volt a „*bármikor rosszabbra fordulhat életérzése*” (146.), az állandó szorongás attól, hogy a kádárizmus egésze – akár Kádárral, akár az utódjával – a „*tengerbe vetetik*”.

Rainer természetesen részletesebben elemzi ezeket az összefüggéseket, mint ahogy jelen kezek között ki lehetne térni rá. Különösen tanulságos például, ahogy kimutatja: miközben a (gazdasági) reform már a kortársak számára is a Kádár-rendszer egyik „*hívószavává*” vált (185.), éppen „*a rendszer névadója és hivatalos diskurzusa ezt nemigen tette... Maga Kádár... a reform szót alig használta pozitív, sokkal inkább negatív kontextus-*

ban”. (185–186.) „*Kádár viszonyát a reformhoz mindvégig a relativizálás jellemezte, és még ezen belül is nagy hangsúlyt fektetett a kontinuitásra. »A reform nem új találmány, és nem is valami csodaszor – summázta 1989-ben... és attól tartok, e meglehetősen lapos bölcsességen túl Kádárnak tényleg nem volt más mondanivalója arról, amit sokan élete fő művének tartottak mind itthon, mind külföldön.*” (199.)

Másrészt viszont – nemzetközi gazdaságtörténeti összehasonlítások felhasználásával (175–183.) – Rainer azt is kimutatja, hogy Kádárnak, paradox módon, tulajdonképpen igaza volt, amikor 1972-ben, a reform átmeneti befagyasztásakor arra figyelmeztetett, hogy az antireformer NDK és Csehszlovákia is fejlődött. A szocialista országok ugyanis éppen a sztálinista erőltetett fejlesztés korszakában voltak a „*legsikerebbek*”, legalábbis abból a szempontból, hogy az egy főre eső GDP-jük növekedése az 1945-től a hatvanas évek derekáig legalábbis lépést tartott a nyugat-európai országok átlagos⁶ növekedésével. Az 1960-as évek dereka és az 1970-es évek második fele között a különböző megközelítések más-más évre teszik a trendfordulót (175–183.), de abban egyetértenek: valamikor ebben a periódusban megtorpant a szocialista országok gazdasági fejlődése, s lemaradásuk fokozódott a nyugati országokéhoz képest.

S még valamiben egyetértenek a gazdaságtörténeti elemzések: *valamennyi* szocialista országra jellemző a fent említett trend. A „*reformer*” Magyarország (ebben) sem számított kivételnek.

A korabeli vezetők számára a reform lényegi elemének a túlnyomórészt állami kézben maradt gazdasági egységek újraszabályozása számított (tehát a nem tervutasításokkal, hanem szabályozókkal működtetett közvetett irányítás, a nyereségelv – elvileg – nagyobb mértékű érvényesítése, a vállalatoknak kiosztható külkereskedelmi jog és így tovább). A legális, fellelő és de jure illegális, de gyakran megtűrt magángazdasági tevékenységek képlékeny körvonalú konglomerátuma, amelyet már ebben a korban *második gazdaságnak* neveztek, bármilyen fontos volt az életszínvonal emelése szempontjából, inkább számított a szocialista „*gazdasági mechanizmus*” részleges és ideiglenesnek szánt visszavonulásának, mint a rendszer módosításának, a szó igazi értelmében vett „*reformjának*”. A különböző értelmiségi diskurzus-

sokban azonban éppen ez a második gazdaságnyert – a rendszer utolsó évtizedében egyre növekvő – jelentőséget: sokan úgy látták, hogy ez az a szféra, amely a „szocialista polgárosodás” fő hordozója, s így a magyar társadalom hosszú távú tendenciái szempontjából az az egyik legfontosabb jelenség. S bár akár a korabeli többi szocialista országgal összehasonlítva is relativizálható lett volna a magyar második gazdaság különlegessége,⁷ az leginkább az utólagos történelmi „teszten” „bukott el”. Arról van szó, hogy a rendszerváltás körül elsősorban a második gazdaságra hivatkozva vált divattá az az elképzelés – tegyük hozzá: nem csak nálunk –, hogy a gazdasági reformokkal régóta kísérletező Magyarország *versenyelőnyt fog majd élvezni* a kapitalizmus bevezetésekor a többi (poszt) szocialista országhoz képest. Rainer – Angus Maddison⁸ gazdaságtörténeti adatsoraira, illetve Kornai János feldolgozására támaszkodva – rámutat arra, hogy a XXI. század első évtizedéből visszatekintve ez a várakozás illúziónak bizonyult (192–193.).

Ez utóbbi állítással egyet lehet érteni, de talán érdemes megjegyezni: a szerző által hivatkozott adatok tulajdonképpen csak részben támasztják alá állítását, mely szerint a „rendszerváltás utáni gazdasági pályák... nem állnak feltétlen összefüggésben azzal, hogy korábbi »reformországról« van-e szó...” (193.) Hisz’ az éllovas Lengyelország, amely 1990 és 2003 között 50%-kal növelte egy főre eső GDP-jét, bizonyos mértékben szintén „reformországnak” volt tekinthető, Magyarország pedig a „második helyezett” a maga 23%-os értékével Csehszlovákia (Csehország és Szlovákia) 14, Románia 0%-os értékéhez képest (193.). Ez az – amúgy roppant tanulságos – gazdaságtörténeti elemzés talán a BEVEZETÉS egyetlen olyan szöveghelye, ahol érződik annak hátránya, hogy a szerző a kötet összeállításakor nem frissítette adatait az eredeti megjelenéshez képest. A Maddison-féle táblázatokban – a Rainer által is hivatkozott, neten hozzáférhető fájl, lásd 8. jegyzet – ugyanis könyve megjelenésekor⁹ az adatsorok már 2008-ig terjedtek. Márpedig a 2008-as adatok még markánsabban aláhúzzák a fent említett tendenciát, mint a 2003-asok. Nevezetesen: Lengyelország megőrizte első helyét az egy főre eső GDP növekedési ütemében (1990–2008 között 98,7%, s ennek következtében ebben a korszakban megelőzte Magyarországot gazdasági fejlettség tekintetében), utána vi-

szont az „antireformer” Csehszlovákia két utóállama következik,¹⁰ majd Magyarország (47%-os növekedés), amelyet Románia is kezd „befogni” (39,4%-os az egész korszakban, mely növekedés, mint látható, teljes egészében a 2003–2008 közötti időszak teljesítménye). Míg 1989–90 körül sokan úgy vélték,¹¹ hogy a „reformfolyamat” az új(jászülető) magyar polgári mentalitás és így a virágzó magángazdálkodás inkubátora lesz, napjainkban már inkább arról kellene eltűnődni: lehet, hogy a kádárizmus lényege, tehát a „*társadalmi létezés informalitáson, elhallgatáson és szímelésen alapuló kölcsönös szerveződése*” (147.) hosszú távon is rombolóan hatott az ilyen tendenciák kibontakozására (is).

Kádár János személyisége, sokat emlegetett „*puritánizmusa*” nem jelentéktelen, de mindenképpen másodrendű kérdés a BEVEZETÉS gondolatmenetének szempontjából. A szocialista rendszerben ugyanis, Kádár rendszerét is beleértve, nem az első számú vezető egyénisége határozta meg azt, hogy például kialakul-e körülötte személyi kultusz vagy sem. „*A kultusz elutasítása Kádár részéről politikai döntés volt...*” (202.) – hangsúlyozza Rainer, s eme döntés legfontosabb indoka éppen az volt, „*hogy 1956 után Magyarországon nem a kultusz, hanem éppen ellenkezőleg, a kultusz hiánya töltheti be a leghatékonyabban azokat a funkciókat, amelyeket [Rákosiék] 1945 után attól vártak*”. (205.) Miközben a rendszer alapvonásaiban Kádár nem tagadta meg rendszere folytonosságát – nem is tehette volna – a Rákosi-rendszerrel, a kultusz hiánya a szakítás látványos látszatát jelentette meg. „*...Ennél olcsóbb placebo aligha elképzelhető.*” (205.)

Kádár ugyanakkor az egyszemélyi hatalom gyakorlásának lényegi kérdéseiben habozás nélkül vállalta a folytonosságot – így például a Moszkvával való kapcsolattartás monopolizálása terén. „*Kérem szépen, rábíztuk*” (33.) – idézi Rainer Gáspár Sándor („*a kádári felső vezetés egyik legjellegzetesebb figurája*”) 1989 utáni válaszat, amikor a Nagy Imre-ügy szovjet vonatkozásairól kérdezték, majd így minősíti: „*valószínűleg pontosan fogalmazott*”. Rainer a következő mondatokban arra tér ki, hogyan keltett Kádár folyamatosan jó benyomást a szovjet vezetés tagjaiban,¹² de az idézet Kádár és saját felső vezetése (erő)viszonya szempontjából is érdekes lehet. Tanulságos, hogy a Kádár korosztályához tartozó Gáspár még utólag is úgy tüntette fel,

mintha az ő személyes döntésük lett volna, hogy „ráhagyták” az első titkára a szovjet „kapcsolattartást”. A következő nemzedékhez tartozó Grósz Károly azonban – szintén egy rendszerváltás utáni interjújában – már nyersebben fogalmazott. Amikor a Magyarországra látogató Gorbacsov „előállt egy különös öhajjal”, nevezetesen, hogy találkozni akar az egész Politikai Bizottsággal és a Központi Bizottság titkáraival, Grósz így értékelte Kádár nekik adott előzetes instrukcióit: „Az ember ért a szóból: fogjuk be a szánkat, ez az utasítás.”¹³

Kádár még 1985-ben mesélt például 1956-ról az akkor még új vezetőnek számító Gorbacsov-nak, s nyilván érzékeltetni akarta: bár hatalmát végső soron valóban a szovjeteknek köszönheti, Moszkva sem nélkülözhetette őt a magyarországi konszolidációban. „[K]értem, hogy a szovjet csapatok [1956. november 4-e után] ne járőrözzenek az utcákon, ne vegyenek részt a rendteremtésben. Akármelyik magyar polgár számára kellemesebb, ha őt egy magyar csapja fejbe, nem pedig más. Akkor majd haza fog térni, és nem nemzeti sérelemként foghatja majd fel.” (Id. 37.) „Ez a formula, amelynek primitívségénél csak a cinizmusa nagyobb, a Kádár-korszak java részében kiválóan működött” – kommentálja a megnyilvánulást Rainer. S ez a Rainer-formula a kádárizmus egészének aforisztikus jellemzésére is alkalmas lehet: a Kádár-rendszer primitív volt, cinikus, de kiválóan működött. „A krumplileves legyen krumplileves.”

Jegyzetek

1. A továbbiakban: BEVEZETÉS. A külön nem jelölt oldalszámok erre a kötetre vonatkoznak.
2. Előre is elnézést kérve a szószálasogatásért: ha a szerző válasza esetleg a „nem, kádárizmus nem létezett” abban az értelemben, ahogy azt gyakran használják” lett volna, akkor is létezett volna „kádárizmus” mint tévképzet vagy legenda. S utóbbi természetesen ugyan-csak történelmi vizsgálódás tárgya lehet.
3. A kifejezés Finnországra utalt, amely – bár külpolitikailag a szovjeteknek alárendelt helyzetben –, belpolitikájában és társadalmi rendszere kialakításában autonómiát élvezett.
4. Ennek a kritikának fontos eleme volt, hogy a totalitarizmuselmélet inkább szól a nyugati társadalmak apológiájáról, mint a szocialista országok tényleges viszonyainak leírásáról. Mindebben van valami, de az érvelés teljes egészében visszafordítható: a revizionizmus inkább szól a Nyugat önbizalmának megínégéséről, a kritikai elmélet felemelkedéséről, a '68-ban kulmináló elégedetlenség kivételéről, mint a szocialista országok tényleges viszonyainak leírásáról.
5. „A kelet-európai revizionizmus a sztálinizmust és a poszt-sztálinizmust egyaránt bírálta” – kezdődik a lábjegyzet-hivatkozás után idézett szövegrész (125.). Kivételesen zavarónak érzem Rainer fogalomhasználatát, hisz’ a kommunista terminológiában „revizionistáknak” a „jobboldali elhajlókat” nevezték, ami – a hasonló elnevezés ellenére – nem azonos a nyugati revizionizmussal.
6. Azt, hogy „átlagos”, azért kell hangsúlyozni, mert éppen az egyik legfontosabb viszonyítási alaphoz, tehát Ausztriához képest 1950-től kezdve folyamatos volt a lemaradás (177.).
7. A második gazdaság egyik legkorábbi, emblemikus jelenségének a háztáji számított. E sorok szerzője – jórészt Kornai János, a BEVEZETÉS által is többször hivatkozott műve, A SZOCIALISTA RENDSZER (HVG, 1993) nyomán – összeszedte azokat az adatokat, amelyek azt mutatják: Bulgáriában, Romániában vagy éppen a Szovjetunióban meglepően kitüntetett volt a magántermelés jelentősége az élelmiszer-termelésben (POLGÁROSODÁS-VITÁK AZ 1970–90-ES ÉVEKBEN. In: Horváth Sándor (szerk.): MINDENNAPOK RÁKOSI ÉS KÁDÁR KORÁBAN. ÚJ UTAK A SZOCIALISTA KORSZAK KUTATÁSÁBAN. Nyitott Könyvműhely, 2008. 363).
8. Maddison, Angus (2008). STATISTICS ON WORLD POPULATION, GDP AND PER CAPITA GDP, 1–2008 AD. Hozzáférhető: www.ggd.net/maddison/Historical_Statistics/horizontal-file_02-2010.xls. Letöltve: 2013. 01. 11. A továbbiakban idézett 2008-as adatoknak is ez az adatbázis a forrása.
9. A szerző a 2007-ben megjelent KÁDÁR JÁNOS, A „REFORMER” (185–199.) című tanulmányt illesztette a kötetbe.
10. Legalábbis ha Maddison összevont „csehszlovák” adataival számolunk (51,8%-os növekedés). Az adatsorok azonban meg is különböztetik a két országot, s azok értékeit visszavetítik a szétválás előtti korszakra. Ezek alapján: Csehország egy főre eső GDP-je 1990 és 2008 között valamivel kisebb mértékben növekedett, mint Magyarországé (44,6%), de a növekedés különbségének mértéke jóval kisebb, mint amilyennek 2003-ban tűnt; a szlovák növekedés üteme viszont 67,8%. A BEVEZETÉS szempontjából persze mellékszál, de hallatlanul érdekes: az a Szlovákia, amely a történelmi Magyarországon, majd Csehszlovákián belül is az országos átlagnál fejletlenebb területnek számított – a rendszerváltástól 2008-ig nem csak Magyarországgal szemben növelte előnyét az egy főre eső GDP-ben (1990-ben a szlovák érték 20%-kal ha-

ladta meg a magyar értéket, 2008-ban 37%-kal), de a periódus végére valamennyire Csehországot is. S akkor még nem beszéltünk olyan volt szovjet tagállamokról, tehát szintén „antireform-államokról”, mint Észtország vagy Lettország (84,4%-os, illetve 49,4%-os egy főre eső GDP-növekedés 1990 és 2008 között).

11. A félreértések elkerülése végett: e sorok szerzőjét is beleértve.

12. „Kádár... viszonylag szűk mozgásterét is »önkorlátozóan« használta ki. Nemhogy a nyílt szovjet intenciókkal nem szegült szembe, hanem többnyire sikerrel »találta ki«, mi gerjeszthet[ne] feszültséget, netán konfliktust – s azt nem tette szóvá...” – folytatódik az iménti idézet. (33.)

13. Idézi: Bodzabán István–Szalay Antal (szerk.): A DIKTATÚRÁTÓL A KEMÉNY DEMOKRÁCIÁIG. Budapest: Pelikán, 1994. 52–53. A találkozón végül Grósz „életének legkínosabb percei következtek”: Gorbacsov „fél óráig agítálta a PB-t, hogy szólaljon meg végre valaki”, míg végül feladta (uo.). A tragikomikus jelenet jól mutatta, mennyire nem értette Gorbacsov saját rendszerének működését. Kádár értette, ezt mutatja, hogy – állítólag – a látogatás után azt mondta Grósznak, hogy Gorbacsov sodródik az eseményekkel, nem tud vezetni, el fogja veszíteni a Szovjetuniót. (I. m. 54.)

Dupcsik Csaba

Értesítjük kedves olvasóinkat, hogy a *Holmit* kiadó
Vörösmarty Társaság 2011 decemberében közhasznú társasággá
alakult át. Aki adójának 1%-ával támogatni tudja
a *Holmi* fennmaradását,
kérjük, hogy ezt írja az ajánlószelvényre:

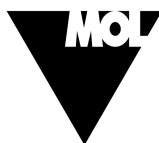
Vörösmarty Társaság
Adószám: 19008305-1-41

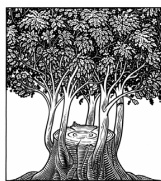
A folyóirat a Nemzeti Kulturális Alap,
a Nyílt Társadalom Intézet Alapítvány (OSI) és a MOL
támogatásával jelenik meg

Nemzeti
Kulturális
Alap

A *Holmi* honlapjának fejlesztését
a Summa Artium és a Libri Kft. támogatja

SUMMA artium

Libri®